

Senad Ćeman

VAKUFI I FONDACIJE

*Komparativna studija o položaju vakufa i fondacija
u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima
u Bosni i Hercegovini*

biblioteka **posebna izdanja**

Senad Ćeman

VAKUFI I FONDACIJE

*Komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu
i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini*

Izdavač:

EL-KALEM – izdavački centar Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
Zelenih beretki 17, 71000 Sarajevo, Bosna i Hercegovina
www.elkalem.ba

Za izdavača:

Selim Jarkoč

Urednik:

Mustafa Prljača

Tehnički urednik:

Aida Mujezin

Lektor:

Tarik Jakubović

Dizajn korice:

Tarik Jesenković

Štampa:

BEMUST

Za štampariju:

Mustafa Bećirović

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

348:28-74]:340.13
061.27:[348:28-74(497.6)

ĆEMAN, Senad

Vakufi i fondacije / Senad Ćeman. - Sarajevo :

El-Kalem, 2011. - 239 str. : ilustr. ; 21 cm. -

(Biblioteka Posebna izdanja / El-Kalem)

Bibliografija: str. 225-239 ; bibliografske i druge bilješke uz
tekst.

ISBN 978-9958-23-287-9
COBISS.BH-ID 18895878

Senad Ćeman

VAKUFI I FONDACIJE

*Komparativna studija o položaju vakufa i fondacija
u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima
u Bosni i Hercegovini*

Sarajevo, 1432. po H. / 2011. godine

*Mojim roditeljima
h. Asimu i h. Kadiri
u znak zahvalnosti*

SADRŽAJ

UVODNA NAPOMENA	13
UVOD.....	15
1. DEFINICIJA VAKUFA, FONDACIJA I NJIMA SRODNIH TERMINA PO UPOTREBI I ZNAČENJU	21
1.1. Definicija vakufa.....	21
1.2. Značenje vakufa u savremenom zakonodavstvu islamskih zemalja.....	24
1.3. Značenje vakufa i fondacija u savremenom zakonodavstvu zapadnih zemalja	25
1.4. Značenje vakufa u savremenom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine	28
1.5. Definicija fondacije.....	28
1.6. Definicija fonda.....	30
1.7. Definicija filantropije	32
1.8. Definicija komiteta.....	32
1.9. Definicija udruženja i ustanove.....	33
1.10. Definicija zadužbina	34
1.11. Definicija nevladinog sektora	36
2. KRATAK PREGLED HISTORIJATA VAKUFA I FONDACIJA	39
2.1. Historijat zadužbina kod nemuslimana.....	40
2.1.1. Zadužbine u drevnoj Mezopotamiji.....	42

2.1.2. Zadužbine u drevnom Egiptu	42
2.1.3. Zadužbine u Rimskom carstvu	43
2.1.4. Zadužbine u zemljama germanskog govornog područja	45
2.1.5. Zadužbine u Francuskoj.....	45
2.1.6. Zadužbine u Sjedinjenim Američkim Državama.....	46
2.2. Historijat zadužbina kod muslimana.....	48
2.2.1. Vakufi u vrijeme ashaba.....	49
2.2.2. Vakuf u vrijeme Emevija i Abasija	52
2.2.3. Vakuf u vrijeme Fatimija i Memluka.....	53
2.2.4. Vakuf u vrijeme Osmanskog carstva	53
3. ULOGA I ZNAČAJ VAKUFA	
I FONDACIJA U CIVILNOM DRUŠTVU	57
3.1. Programi vakufa i fondacija u razvijenim zemljama.....	59
3.2. Fondacije u Bosni i Hercegovini	62
4. NASTANAK VAKUFA I FONDACIJA	63
4.1. Šerijatsko-pravni okvir za nastanak vakufa	63
a) Osnivanje vakufa izjavom volje pred svjedocima i kadijom (tesdžilom).....	64
b) Osnivanje vakufa oporukom (vasijjetom)	65
4.2. Postojeći pravni okvir za djelovanje udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini	67
a) Ustavni osnov	67
b) Zakonski okvir.....	69
5. PRAVNA PRIRODA (AL-TAKYĪF AL-FIQHĪ) VAKUFA I FONDACIJA	73
6. PRAVNE POSLJEDICE VAKUFA (ĤUKM AL-WAQF) I FONDACIJA	77
6.1. Neopozivost vakufa (luzūm al-waqf)	79

a) Hanefijski mezheb	79
b) Malikijski mezheb	80
c) Šafijski mezheb	81
d) Hanbelijski mezheb	81
6.2. Vakuf kao predmet zaloga ili predmet sudskog izvršenja.....	82
7. BITNI ELEMENTI (ARKĀN), OPĆI UVJETI (ŠURŪṬ) I VRSTE VAKUFA I FONDACIJA	85
7.1. Poslovna sposobnost (ahliyya) osnivača (wāqif) vakufa.....	86
7.2. Predmet vakufa (al-mawqūf)	88
7.3. Korisnici vakufa (al-mawqūf alayhi).....	92
7.3.1. Mogu li vakif, nerođena i nepoznata osoba biti korisnici vakufa	92
7.3.2. Može li nemusliman biti vakif	95
7.4. Forma vakufa (al-ṣīga).....	96
7.5. Forma izjave o osnivanju fondacije	98
7.6. Vrste vakufa	99
7.6.1. Vakufi prema načinu upravljanja	99
7.6.2. Vakufi prema društvenom statusu vakifa	100
7.6.3. Vakufi prema upotrebi prihoda i pravnoj prirodi	101
7.6.4. Vakufi prema cilju uvakufljenja	103
7.6.5. Vakufi prema načinu iskorištavanja	104
8. ADMINISTRATIVNO UPRAVLJANJE VAKUFOM I FONDACIJAMA	109
8.1. Administrativno uređenje vakufa	109
8.1.1. Tradicionalno upravljanje	110
8.1.2. Savremeno upravljanje	113
8.2. Administrativno uređenje fondacija.....	115
9. PRESTANAK, PRODAJA, ZAMJENA, STAPANJE I PRIPAJANJE VAKUFA I FONDACIJA.....	117

10. SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU VAKUFA I FONDACIJA	125
10.1. Sličnosti između vakufa i fondacija	125
10.1.1. Pozivanje na postojeću zakonsku regulativu	126
10.1.2. Pravni subjektivitet i materijalna odgovornost	126
10.1.3. Transparentnost	128
10.1.4. Javna uslužnost i neprofitabilnost	129
10.1.5. Osnova za stjecanje prava na dobijanje pomoći i opća politika za ostvarenje društvenog prosperiteta	129
10.1.6. Princip javne inicijative i učešća za sve	130
10.1.7. Administrativna i finansijska neovisnost	130
10.2. Razlike između vakufa i fondacija	131
10.2.1. Namjera (niyya)	131
10.2.2. Traženje saglasnosti	131
10.2.3. Način administrativnog upravljanja	132
10.2.4. Vremenska ograničenost postojanja	133
10.2.5. Akumuliranje budžetskih sredstava	133
10.2.6. Obim kontrole (nadzora)	134
10.2.7. Politika podjele	135
10.2.8. Poreske olakšice	135
11. KODIFIKACIJA VAKUFSKOG PRAVA U OSMANSKOM CARSTVU I EGIPTU	137
11.1. Kodifikacija vakufskog prava u Osmanskom carstvu	138
11.2. Kodifikacija vakufskog prava u Egiptu	139
12. PRESJEK ODNOSA DRŽAVE PREMA VAKUFIMA U BIH (OD VREMENA AUSTRO-UGARSKE DO DANAS)	145
12.1. Odnos države prema vakufima u BiH za vrijeme Austro-Ugarske	145

12.2. Odnos države prema vakufima u BiH za vrijeme Kraljevine Jugoslavije	152
12.3. Odnos države prema vakufima u BiH za vrijeme Socijalističke republike BiH.....	154
12.4. Odnos države prema vakufima u BiH od vremena disolucije SFRJ do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma	161
12.5. Odnos države prema vakufima u BiH od Dejtonskog mirovnog sporazuma do danas i pitanje restitucije.....	163
ZAKLJUČNE MISLI	183
نتائج البحث.....	183
CONCLUSION	195
PRILOZI	201
BIBLIOGRAFIJA	225
a) Literatura na arapskom jeziku	225
b) Literatura na bosanskom i drugim evropskim jezicima	230
c) Enciklopedije i rječnici	232
d) Časopisi, arhiv, službene novine, dnevne novine i internet stranice	233

UVODNA NAPOMENA

Vakufi i fondacije: komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini je tema magistarskog rada Senada Ćemana, odbranjena na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu 16.1.2008. godine, pred komisijom u sastavu:

- Prof. dr. Fikret Karčić, predsjednik;
- Prof. dr. Ismet Bušatlić, član;
- Prof. dr. Enes Ljevaković, član i mentor.

Rad pojašnjava poziciju vakufa u klasičnom i savremenom šerijatskom pravu i daje usporedbu sa fondacijama i udruženjima u Bosni i Hercegovini i svijetu. Govori o pravnom statusu vakufa u Bosni i Hercegovini od Osmanskog perioda do danas; pojašnjava pravne sličnosti i razlike vakufa u odnosu na udruženja i fondacije u BiH; upoznaje nas sa nekim uspješnim rješenjima administrativnog uređenja vakufa u savremenim ministarstvima vakufa u svijetu; govori o pitanju restitucije vakufa u BiH; ukazuje na napore koje je Islamska zajednica u BiH činila i čini u očuvanju i afirmaciji vakufa. Ukratko, nudi kvalitetan pregled statusa vakufa i fondacija na jednom mjestu i predstavlja prvi rad takve vrste kod nas, što nas je i opredjelilo za štampanje ovog djela.

Izdavač

UVOD

U ime Allaha, Svemilosnog, Milostivog

Hvala Allahu Gospodaru svih svjetova i neka je salavat-i selam na našeg poslanika, Muhammeda, alejhi-s-selam, njegovu porodicu i ashabe.

Institucija vakufa u islamu je jedna od svijetlih tačaka povijesti i humanosti muslimana koja datira još od vremena poslanstva. Vakuf pripada području koje se danas naziva civilno društvo. Šerijat je dopustio muslimanima da mogu uvakufiti dio svoje imovine ili cijelu imovinu, a oni su tu mogućnost, nadajući se za to velikoj Allahovoj nagradi, vrlo često i koristili.

Nastanak vakufa u Bosni i Hercegovini usko je povezan sa dolaskom islama u ove krajeve i uspostavljanjem sistema državne vlasti zasnovane na Šerijatu. Institucija vakufa u Bosni i Hercegovini dala je nemjerljiv doprinos u procesu formiranja i razvitka gradskih naselja, jer su se uloge države i vakufa u tom procesu ispreplitale i prožimale. Tokom historije ova institucija prolazi kroz teška iskušenja u vidu neprijateljskih operacija sa susjednih teritorija, požara i drugih elementarnih nepogoda, uzurpacije i agrarnih reformi, nacionalizacije vakufskih dobara i slabosti u organizaciji i upravljanju vakufskim dobrima. Ovdje se ogledaju osnovni razlozi nedovoljne efikasnosti i relativno

brzog propadanja vakufa u Bosni i Hercegovini. Usprkos svim navedenim poteškoćama, vakufi su uspjeli preživjeti na svom dugom historijskom putu i danas se o njima stara Islamska zajednica, shodno odredbama Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Osim vakufa u Bosni i Hercegovini postoje i brojne fondacije, koje također čine dio civilnog društva.

Koncept vakufa i fondacija je, historijski promatrano, veoma star i pojavljuje se u formi ekonomske institucije, čija je imovina namijenjena realizaciji određene svrhe, pretežno religiozne, ali vrlo često i sa naglašenim svjetovnim intencijama. Vakufi i fondacije se mogu osnovati za života ili poslije smrti, putem testamenta. U društvima gdje je moralni aspekt davanja za opće dobro, tradicionalno dio religije, kao u islamu ili kršćanstvu, individualna dobročinstva pojedinaca naročito dolaze do izražaja u vrijeme opadanja ekonomske snage i moći države i društva kao cjeline. Najkompletniji izraz solidarnosti predstavlja društveno organizirano izvršavanje dobročinstva putem formiranja institucija kojima se neopozivo ustupa imovina u korist općeg dobra i povjerava briga o održavanju nekog svetog mjesta, očuvanju kulturnog naslijeđa, obrazovanju, bolesnim, nemoćnim i siromašnim.

U ranijem periodu vakufi i fondacije, tradicionalno su pripadali religijskim institucijama, koje su bile autonomne u odnosu na državu. Pitanje komparativnog istraživanja pozicije vakufa i fondacija prema postojećim pravnim regulativama nije bilo predmet posebne pažnje istraživača u Bosni i Hercegovini. Ukidanjem šerijatskih sudova u Bosni i Hercegovini s jedne, i neizučavanjem vakufskog prava na pravnim fakultetima s druge strane, značajno je smanjen prostor za pravne studije, komparacije, analize i ponuđena rješenja u ovoj oblasti. Bosanskohercegovački istraživači su se bavili pitanjem vakufa više sa stanovišta njegovih kulturnih i civilizacijskih postignuća i značaja nego što

su ukazivali na pravnu podlogu potrebnu za takva postignuća. Takva vrsta istraživanja, razumije se, bila je nepopularna pa i nepoželjna u jednopartijskom sistemu, kakav je skoro pola stoljeća bio u našoj državi. Ranije radi bratstva i jedinstva, danas radi multikulturalnosti bosanskog društva, pozitivno pravo u Bosni i Hercegovini u istu ravan stavlja vakufe i crkvene zadužbine sa fondacijama, gdje god je to moguće. Tamo gdje to objektivno nije moguće, predviđena je mogućnost da svaka vjerska zajednica sama odredi koje njene institucije će imati status pravnog lica, a koje to neće imati.

Ovaj rad, *Vakufi i fondacije – komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini*, ima dva osnovna cilja: uporediti općenito šerijatsko vakufsko pravo sa zakonima pozitivnog prava o udruženjima, zadužbinama i fondacijama u svijetu; i uporediti položaj vakufa sa fondacijama u Bosni i Hercegovini. Budući da se radi o specifičnom dijelu prava, nedovoljno istraženom ne samo kod nas nego i u zemljama bližeg okruženja, pravna literatura o tome je veoma oskudna.

U izradi ovog rada koristili smo se djelima klasičnih islamskih pravnika četiri ehli-sunnetska mezheba, spomenuli smo njihove stavove i uzroke različitih pravnih shvatanja, ukazali na preferirajuća mišljenja o određenim pitanjima o vakufu i uporedili ih sa pravnim shvatanjem i praksom u pozitivnim zakonodavstvima savremenih država. Konsultirali smo zakonske akte objavljene u službenim novinama Bosne i Hercegovine i država iz okruženja i vršili usporedbu sa šerijatskim rješenjima o vakufu. Izvore iz kojih smo preuzeli citate naveli smo u podnožnim napomenama. Kod prvog citata preuzetog iz izvora, naveli smo sljedeće podatke: ime autora, naziv djela, naziv izdavača, godinu i redni broj izdanja, broj knjige i broj stranice. Kod sljedećeg citata iz ranije spomenutog djela navodili smo samo ime autora, uz napomenu

da je citat preuzet iz ranije navedenog djela (*n. d.*) te da je preuzet sa određene stranice. U slučaju da smo koristili dva djela od istog autora, stalno smo navodili kompletne podatke o djelu.

U radu smo koristili više različitih metoda. U historijskom presjeku nastanaka vakufa i fondacija, odnosu države prema vakufima u Bosni i Hercegovini te ulozi i značaju vakufa i fondacija u civilnom društvu, koristili smo se povijesnom metodom. Prilikom analiziranja pravnih shvatanja islamskih pravnika i pravnika pozitivnog prava, koristili smo se deskriptivnom metodom, a prilikom poređenja odredbi vakufskog prava sa odredbama pozitivnog prava, koristili smo se komparativno-kontrastivnom metodom.

S obzirom na karakter rada u kome je često vršeno poređenje termina iz šerijatskog prava sa terminima iz pozitivnog prava, termine iz šerijatskog prava navodili smo u zagradi zbog boljeg argumentiranja i potpunijeg razumijevanja. Upotrebljavali smo općeprihvaćene termine u prijevodu na bosanski jezik, ili smo ponudili nova rješenja u prevođenju onih termina koji još uvijek nisu usaglašeni kod prevođenja na naš jezik. Prilikom navođenja termina iz šerijatskog prava u osnovnom tekstu ili u podnožnim napomenama, kao i kod navođenja literature u podnožnim napomenama i na kraju rada, korištena je naučna transkripcija po DMG (Deutsche Morgenländische Gesellschaft), odnosno ZDMG (Zeitschrift Deutsche Morgenländische Gesellschaft) sistemu. Fonetska transkripcija je rjeđe korištena, uglavnom u osnovnom dijelu rada, radi lakšeg čitanja i praćenja teksta.

Rad smo podijelili na dvanaest kraćih dijelova i nastojali smo da međusobno budu jednaki po dužini teksta.

U prvom dijelu govorili smo o definiciji vakufa, fondacija i njima srodnih termina po upotrebi i značenju. Govorili smo o značenju vakufa u savremenom zakonodavstvu islamskih ze-

malja, u savremenom zakonodavstvu zapadnih zemalja i u savremenom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine. Definirali smo sljedeće termine: fondacija, fond, filantropija, komitet, udruženje, ustanova, zadužbina i nevladin sektor.

U drugom dijelu dali smo kratak historijski presjek vakufa i fondacija. Prvo smo govorili o historijatu zadužbina kod nemuslimana: u drevnoj Mezopotamiji, Egiptu, Rimskom carstvu, kod Germana, Francuza i u Sjedinjenim Američkim Državama. Potom smo govorili o zadužbinama kod muslimana: u vrijeme ashaba, Emevija, Abasija, Fatimija, Memluka i Osmanskog carstva.

U trećem dijelu smo ukazali na ulogu i značaj vakufa i fondacija u civilnom društvu, u razvijenim zemljama, sa posebnim osvrtom na Bosnu i Hercegovinu.

U četvrtom dijelu govori se o nastanku vakufa i fondacija putem izjave volje dobrotvora pred svjedocima ili oporukom. Ukazali smo na ustavni osnov i zakonski okvir za djelovanje vakufa i fondacija u Bosni i Hercegovini i njena dva entiteta.

U petom i šestom dijelu govori se o pravnoj prirodi i pravnim posljedicama vakufa i fondacija, o neopozivosti vakufa i o vakufu kao predmetu zaloge i sudskog izvršenja.

U sedmom dijelu naveli smo bitne elemente vakufa i fondacija: poslovna sposobnost dobrotvora, imovina, korisnici i forma. Analizirali smo pitanje validnosti vakufa, ako su njegovi korisnici sam vakif, nerođena osoba ili nemusliman. Spomenuli smo vrste vakufa prema načinu upravljanja, društvenom statusu vakifa, upotrebi prihoda, pravnoj prirodi, cilju uvakufljenja i načinu iskorištavanja.

U osmom i devetom dijelu elaborirali smo načine administrativnog upravljanja, kao i uvjete prestanka, prodaje, zamjene, stapanja i pripajanja vakufa i fondacija.

U desetom dijelu tretiraju se osnovne sličnosti između vakufa i fondacija: pozivanje na postojeću zakonsku regulativu, pravni subjektivitet, materijalna odgovornost, transparentnost, javna uslužnost, neprofitabilnost, osnova za stjecanje prava na dobijanje pomoći, opća politika za ostvarenje društvenog prosperiteta, princip javne inicijative i učešća za sve, administrativna i finansijska neovisnost. Zatim se govori o osnovnim razlikama među njima: namjera osnivanja, traženje saglasnosti, način administrativnog upravljanja, vremenska ograničenost postojanja, akumuliranje budžetskih sredstava, obim kontrole, politika podjele i poreske olakšice.

U jedanaestom dijelu govori se o kodifikaciji vakufskog prava u Osmanskom carstvu i Egiptu.

U posljednjem, dvanaestom dijelu dat je presjek odnosa države prema vakufima u Bosni i Hercegovini za vrijeme Austro-Ugarske, Kraljevine Jugoslavije, Socijalističke republike Bosne i Hercegovine, Republike Bosne i Hercegovine do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma i Bosne i Hercegovine nakon potpisivanja Sporazuma. Na kraju ovog dijela i ovog rada, posebno smo se osvrnuli na pitanje restitucije u Bosni i Hercegovini.

Zahvaljujem se Kolegiju postdiplomskog studija i Nastavno-naučnom vijeću Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, na saglasnosti i ukazanom povjerenju da se bavimo istraživanjem ove oblasti. Zahvaljujemo se i mom mentoru, dr. Enesu Ljevakoviću, na nesebičnoj pomoći prilikom izrade ovog rada.

Naša posljednja dova je: Hvala Allahu, Gospodaru svih svjetova.

Sarajevo, 24. ğumāda al-ūlā, 1428. h. g./10. juni, 2007.

1 DEFINICIJA VAKUFA, FONDACIJA I NJIMA SRODNIH TERMINA PO UPOTREBI I ZNAČENJU

1.1. Definicija vakufa

Riječ *waqf* (وقف) je arapskog porijekla, upotrebljava se u značenju *ħabs* (حبس), a znači: zadržavanje, zatvaranje, hapšenje, zadržavanje, držanje i čuvanje; odnosno u značenju *man'* (منع), što znači: zadržati, ne popuštati, nijekati, poricati, opovrgavati, odbijati, isključivati, spriječiti i onemogućiti.¹ Riječ vakuf je infinitiv od *waqafa* – *yaqifu*. Arapi kažu *ħađihi al-dār waqf* (Ova kuća je vakuf). Islamski pravници je koriste za ono što vakif² uvakufi i učini mevkufom³.

Islamski pravници u šerijatskopravnoj terminologiji različito definiraju vakuf shodno razlikama u prihvaćenoj pravnoj meto-

¹ Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, El-Kalem, III, Sarajevo, 2004., str. 262. i 1436.

² Vakif (*wāqif*) je osoba koja po svom vlastitom izboru izuzme dio svog imetka iz prometa, u ime Allaha, dž.š., u opću korist, V. *Al-Mawsū'a al-'arabiyya al-'ālamīyya*, Mu'assasa a' mā'l al-mawsū'a li al-našr wa al-tawzī', II, Rijad, 1996., knjiga 27, str. 125.

³ Mevkuf (*mawqūf*) je uvakufljena stvar koja je izuzeta iz individualnog posjeda (bilo da se radi o pokretnoj ili nepokretnoj stvari). V. *Al-Mawsū'a al-'arabiyya al-'ālamīyya*, n. d., knjiga 27, str. 125.

dologiji unutar jednog od mezheba u odnosu na pravnu prirodu i posljedice vakufa, stvarno vlasništvo nad onim što se uvakufi, uvjetovanje da čin uvakufljenja u formi ugovora ili neopozivog pravnog posla bude učinjen isključivo radi Allaha, dž.š.

Proučavajući izvore pravnih škola u islamu može se uočiti postojanje mnoštva definicija vakufa, od kojih ćemo ovdje spomenuti one najprihvaćenije.

Imam Abū Ḥanīfa je vakuf definirao kao: "Izuzimanje imovine iz prometa od strane vakifa i usmjeravanje njenog prihoda za dobročine namjene."⁴ Prema ovoj definiciji, uvakufljena imovina ne prestaje biti vlasništvo vakifa, koji svoju odluku može opozvati, a uvakufjenu imovinu prodati, osim u određenim slučajevima.

Većina islamskih pravnika, među kojima su Abū Yūsuf i Muḥammad iz hanefijske, te pravnici hanbelijske i šafijske pravne škole⁵, vakuf definiraju kao: "Darovanje vlasnika imovine koja je u njegovom potpunom vlasništvu i uživanju, na način da darovana imovina nastavi egzistirati kao imovina, ali bez prava raspolaganja nad njom od strane vlasnika ili drugih lica, s tim da se njeni prihodi, u cilju približavanja Allahu, dž.š., usmjere u dobrotvorne svrhe."⁶ Prema ovoj definiciji, uvakufljena imovina samim činom uvakufljenja prestaje biti vlasništvo vakifa i prema propisu Božijeg vlasništva postaje imovina stavljena van

⁴ حيس العين على ملك الواقف، و التصدق بالمنفعة على جهة الخير

Ibn al-Humām, *Šarḥ Faṭḥ al-kadīr*, Dār ihyā' al-turāt al-'arabī, Bejrut, nedatirano, knjiga 5, str. 416; Al-Margīnānī, *al-Hidāya Šarḥ al-Bidāya*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, I, Bejrut, 1990., knjiga 3, str. 15.

⁵ Ibn al-Humām, *n. d.*, knjiga 5, str. 416; Al-Margīnānī, *n. d.*, knjiga 3, str. 15; Al-Šarbīnī, *Muğnī al-muḥtağ*, Dār ihyā' al-turāt al-'arabī, Bejrut, nedatirano, knjiga 2, str. 376; Al-Bahūtī, *Muntahā al-irādāt*, Maktaba Nizār Muštafā al-Bāz, I, 1997., knjiga 3, str. 330.

⁶ Na osnovu ove definicije i prema ovom pravnom shvatanju (*qawl*) hanefijski pravni izdaju fetvu o vakufu.

prometa. Vakifu se zabranjuje bilo kakvo raspolaganje istom, a svi prihodi se obavezno poklanjaju instituciji vakufa.⁷

Učenjaci malikijske pravne škole vakuf definiraju kao: “Darovanje vlasnika prava uživanja prihoda od uvakufijene imovine sve dok postoji, a koja formalno ostaje u njegovom vlasništvu.”⁸ Prema ovoj definiciji uvakufijena imovina se stavlja van vlasničkog prometovanja, njeni prihodi se obavezno usmjeravaju za dobročine namjene, a sama imovina neko vrijeme ostaje u vlasništvu dobrotvora, te se za valjanost njenog uvakufjenja ne uvjetuje trajnost (*ta’bīd*)

Savremeni islamski pravници⁹ vakuf najčešće definiraju kao: “Uzapćenje osnovice a darovanje dobiti.”¹⁰ Izbor ove definicije argumentiraju na sljedeći način:

Prvo: Ova definicija je preuzeta iz hadisa: “Izuzmi osnovicu a podjeli dobit.”¹¹ Nema sumnje da je Poslanik, s.a.v.s., bio najrječitiji, najprecizniji u pojašnjavanju i najjupućeniji u značenje onoga što je rekao.

Drugo: Ova definicija se ograničava samo na suštinu vakufa i ne bavi se razradom pitanja gubljenja ili zadržavanja vlasništva

⁷ تحييس مالك، مطلق التصرف في ماله المنتفع به، مع بقاء عينه، بقطع تصرفه وغيره في رقبته، بصرف ريعه إلى جهة بر، تقرباً إلى الله

Wahba al-Zuhaylī, *al-Waṣāyā wa al-waqf fi al-fiqh al-islāmī*, al-Mu’assasa al-ḡāmi’iyya li al-dirāsāt wa al-naṣr wa al-tawzī’i, I, Beirut, 1996., str. 135.

⁸ إعطاء المالك منفعة الشيء مدة وجوده، لازماً بقاؤه في ملك المالك ولو تقديراً
‘Ulayš, *Šarḥ Minah al-ḡāfil*, Dār Šādir, nedatirano, knjiga 4, str. 34; Al-Qurašī, *al-Qurašī ‘alā sidī Ḥalīl*, Dār Šādir, nedatirano, knjiga 7, str. 78; Al-Qarāfi, *al-Furūq*, ‘Ālam al-kutub, nedatirano, knjiga 2, str. 111.

⁹ Nazīh Ḥammād, *Mu’aḡam al-muṣṭalaḡāt al-iqtisādiyya fi luḡat al-fuqahā’*, al-Ma’had al-‘ālamī li al-fikr al-islāmī, Virdžinija, Sjedinjene Američke Države, 1995., str. 353.

¹⁰ تحييس الأصل و تسبيل المنفعة
Ibn Qudāma, *al-Šarḥ al-kabīr*, Dār al-kitāb al-‘arabī, nedatirano, knjiga 6, str. 185.

¹¹ Al-Māwardī, *al-Hāwī al-kabīr*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Beirut, nedatirano, knjiga 7, str. 511.

nad uvakufljenom imovinom i slično. Spominjanje spomenutih i sličnih pitanja u samom tekstu definicije vakufa, udaljava je od cilja radi kojeg se ona daje, te je ispravnije o tim, uglavnom spornim, pitanjima govoriti u daljoj razradi vakufskog prava.¹²

1.2. Značenje vakufa u savremenom zakonodavstvu islamskih zemalja

Spomenuta razilaženja islamskih pravnika prilikom definiranja vakufa reflektirala su se na definiranje vakufa u savremenom zakonodavstvu islamskih zemalja.

Porodični zakon Sudana, čl. 320, vakuf definira kao: "Izuzimanje imovine iz vlasništva vakifa i stavljanje iste u Božije vlasništvo, sa trenutnim ili kasnijim poklanjanjem prihoda od iste za dobročine namjene."

Alžirski Zakon br. 10-91, čl. 3, vakuf definira kao: "Izuzimanje imovine iz trajnog vlasništva i podjela dobiti kategoriji siromašnih ili bilo kojoj drugoj kategoriji koja u sebi ima osobinu dobročinstva i humanosti."

Indijski Zakon o vakufima iz 1995. godine, čl. 3, vakuf definira kao: "Neopozivo izuzimanje iz vlasništva muslimana njegove pokretne ili nepokretne imovine u svrhu prihvatljivu šerijatskom učenju i označenu kao vid dobročinstva, pobožnosti ili opće koristi."

Kuvajtski Zakon o vakufu iz 1999. godine, čl. 1, vakuf definira kao: "Izuzimanje imovine i podjela njene dobiti shodno odredbama ovog Zakona."¹³

¹² Al-Kubaysī, *Ahkām al-waqf fī al-šarī'a al-islāmiyya*, knjiga 1, Maṭba'a al-iršād, Bagdad, 1977., str.88.

¹³ Muṅḍir Qaḥf, *al-Waqf al-islāmī, taṭawwuruhū, idāratuhū, tanmijatuhū*, Dār al-fikr al-mu'aššir, I, Bejrut, 2000., str. 59.

1.3. Značenje vakufa i fondacija u savremenom zakonodavstvu zapadnih zemalja

Savremena zakonodavstva zapadnih zemalja ne poznaju pojam vakufa, ali u sebi sadrže pojmove koji su po svom značenju slični vakufu. Tako postoje brojni termini, po značenju i upotrebi slični vakufu, koji su prihvaćeni u skladu sa kulturnim, političkim i privrednim razvojem ovih zemalja. Tako se u Sjedinjenim Američkim Državama ovaj sektor najčešće naziva neprofitnim sektorom (*nonprofit sector*), u Engleskoj dobrovoljnim sektorom (*voluntary sector*), u Francuskoj sektorom socijalne ekonomije (*economie sector*), u Njemačkoj (*verien*), a u zemljama u razvoju nevladinim organizacijama (*nongovernmental organizations*). Osim ovih termina, u upotrebi su još i termini: treći sektor (*third sector*), dobrotvorni sektor (*charitable sector*), civilnodruštvene organizacije (*civil society organizations*), nezavisni sektor (*independent sector*), sektor udruživanja (*associational sector*) i sektor izuzet od poreza (*tax-exempt sector*). Ovi različiti termini nastali su zbog različitih pristupa u regulisanju sektora, različite tradicije i kulture koja je uvjetovala njegov razvoj, što je onda dovelo i do različitih definicija.¹⁴

Institut fondacije, u onom smislu riječi koji je kod nas uobičajen, specifičan je za zemlje kontinentalnog prava. Svoj najviši stepen pravne izgrađenosti fondacija je dostigla u germanskim zemljama, prije svih u Austriji, Njemačkoj i Švicarskoj. Od romanskih zemalja Francuska je najinteresantnija po svojim rješenjima u oblasti zadužbinarstva i mecenarstva. Anglosaksonske zemlje nemaju oblik samostalnih fondacija analogan kontinentalnim, ali imaju više instituta za realizaciju dobroćinih ciljeva, poznatih pod zajedničkim nazivom “trust”.

¹⁴ Paunović, Žarko, *Nevladine organizacije*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2006., str. 26.

Posmatrano sa pravno-formalne strane, materija koja se odnosi na fondacije u savremenom zakonodavstvu nekih zapadnih zemalja je uređena posebnim zakonima o fondacijama. To je, recimo, slučaj u Austriji i djelimično u Francuskoj.

Pravni položaj zadužbina u Austriji danas je reguliran *Saveznim zakonom o privatnim zadužbinama*¹⁵. Ovim zakonom je zamijenjen ranije važeći *Savezni zakon o zadužbinama i fondovima*¹⁶ od 27. decembra 1974. godine. Zakon iz 1974. godine, kao osnovni cilj zadužbina i fondova navodio je ostvarivanje općekorisnih i dobrotvornih ciljeva, što znači da su ciljevi bili objektivno postavljeni, a Zakon iz 1993. godine kao cilj osnivanja fondacije navodi ostvarenje zadataka kojeg je odredio njen osnivač, čime je zakonodavac prihvatio subjektivnu koncepciju cilja, prepustivši njegovo definiranje samom osnivaču.

Zadužbinarstvo se u Francuskoj pojavljuje u obliku donatorstva-mecenarstva i u zakonskim tekstovima nije regulirano kao institucionalni sistem. Francuski *Građanski zakonik* donesen je davne 1804. godine, i u sebi ne sadrži odredbe o pravnim licima, pa tako ni o fondacijama. Ove odredbe su dobile svoje mjesto u okviru dopunjenog teksta *Građanskog zakonika* iz 1989. godine. Ovaj zakon, kao što je slučaj u većini evropskih zemalja, polazi od toga da su fondacije pravna lica, pa na reguliranje njihovog pravnog položaja primjenjuje odgovarajuće odredbe *Građanskog zakonika*, uključujući u svoj tekst i odredbe o načinu poslovanja i o poreskim olakšicama. Poređenja radi, austrijski *Zakon o zadužbinama i fondovima* primjenjuje se nezavisno od *Građanskog zakonika*; on po svojoj konstrukciji i sadržini predstavlja institucionalni sistem zadužbinarstva u pravom smislu riječi (za razliku od francuskog).

¹⁵ *Savezni službeni list Republike Austrije*, br. 255, 14.10.1993., str. 5812-5822.

¹⁶ *Bundesgesetz ueber Stiftungen und Fonds*, Bundesgesetzblatt, br. 6, 1975., str. 456-466.

U nekim zemljama fondacije su uređene odredbama građanskih zakonika, kao što je to slučaj u Njemačkoj i Švicarskoj. U Njemačkoj ne postoji poseban zakon o fondacijama, ali se u pogledu upravljanja istim uglavnom primjenjuju odredbe *Građanskog zakonika* koje važe za udruženja kao pravna lica. Njemačko zakonodavstvo o ovoj materiji zasniva se pretežno na privatnoj inicijativi, bez miješanja države, koja bi, određenim mjerama, podsticala razvoj ove društvenokorisne ustanove. Specifičnost švicarskog prava o fondacijama su tzv. porodične i crkvene fondacije, kojim se prvenstveno štiti interes nasljednika i drugih zainteresiranih lica, u slučaju osnivanja fondacije izjavom posljednje volje osnivača ove društvenokorisne ustanove.

Neka zakonska rješenja u vezi sa zadužbinarstvom, kao, na primjer, holandsko, sasvim je specifično. U Holandiji, naime, fondacije nisu pravna lica, nego se one uređuju pravilima o građanskim društvima, koja se nalaze u okviru odredbi holandskog *Građanskog zakonika*, a koja se tiču ugovornih odnosa.

Anglo-saksonsko pravo terminom fondacija označava “dobrotvorno davanje”. U Sjedinjenim Američkim Državama pitanje fondacija nije uređeno na osnovu građanskog, nego na osnovu pravila poreskog zakonodavstva. Naime, uzimajući u obzir principe precedentnog prava (*Common Law*), u Sjedinjenim Američkim Državama osnovni i glavni podsticaj razvoju donatorstva je poresko zakonodavstvo. Šta je dobročino davanje, u ovoj zemlji se tumači u okviru fiskalnog zakonodavstva.

U Kanadi i Engleskoj organi nadležni za zadužbine i fondacije (*Charities Commisioners*) su prvenstveno odgovorni za određivanje šta se ima smatrati dobročinim davanjem i za nadzor nad radom ovih društvenokorisnih ustanova. Njihova nadležnost nije izvedena iz poreskog zakonodavstva, nego iz *Zakona o fondacijama*.¹⁷

¹⁷ Grupa autora, *Pravni režim zadužbina i fondova u uporednom pravu*, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2003., str 90.

1.4. Značenje vakufa u savremenom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine

Pozitivna zakonska legislativa Bosne i Hercegovine riječ vakuf i njene izvedenice ne tretira ni direktno ni posredno.¹⁸

Vakufe tretira Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini iz 1998. godine, a prema njegovom članu 28., “imovinu Islamske zajednice čine vakufska dobra i druge stvari, prava i novčana sredstva.” Čl. 31. kaže da “svako fizičko i pravno lice može u duhu šerijatskih propisa osnovati vakuf”. Na osnovu ustavnih ovlaštenja, na zasjedanju održanom 22. maja 1999. godine, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je donio Statut Vakufske direkcije po kome je utvrđeno da su organi koji sudjeluju u upravljanju vakufskom imovinom međžlis Islamske zajednice, posebni samostalni vakuf i mutevelije. Prema čl. 32, “vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija”.¹⁹

1.5. Definicija fondacije

Riječ *foundation* je engleskog porijekla, u značenju: osnutak, osnivanje, udruženje, fondacija, zadužbina, temelj, osnovica, podloga, porijeklo²⁰. Fondaciju najčešće definiraju kao: “Odre-

¹⁸ V. *Zakon o udruženjima i fondacijama*, koji je donio Parlament Federacije Bosne i Hercegovine na sjednici Predstavničkog doma održanoj 17. jula 2002. godine i na sjednici Doma naroda održanoj 5. marta 2002. godine, broj 01-3-02-3-46/02.; *Zakon o udruženjima i fondacijama*, koji je donijela Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine na sjednici Zastupničkog doma održanoj 30. novembra 2001. godine i na sjednici Doma naroda održanoj 5. oktobra 2001. godine.

¹⁹ Salkić, Muhamed, *Ustavi Islamske zajednice*, El-Kalem, Sarajevo, 2001., str. 352; Esad Hrvačić, *Restitucija i njeno pravno utemeljenje*, *Hikmet*, br. 9-12, Tuzla, decembar 2000., str. 265.

²⁰ Bujas, Željko, *Veliki englesko-hrvatski rječnik*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2001., str. 338.

đena materijalna sredstva za kontinuirano ispunjavanje uređenih obaveza.”

Fondacija je za određenu svrhu namijenjena imovinska masa kojoj je pravnim poretkom priznata pravna sposobnost. Istina je da fondacijom upravljaju fizičke osobe, no dominantni element supstrata njezine pravne osobnosti je upravo sama imovinska masa.²¹

Fondacije su način kojim ljudi posvećuju dio imovine u korist cijele zajednice. Fondacije pripadaju području čovjekovih djelatnosti koje danas skupnim imenom zovemo civilno društvo. Fondacija može biti osnovana u različite, općekorisne i dobrotvorne svrhe. Svrha se određuje aktom utemeljitelja fondacije. Prihodi koje ostvaruje fondacija mogu biti namijenjeni određenom krugu fizičkih osoba. Tako se, naprimjer, iz prihoda raznih stipendijalnih fondacija daju stipendije studentima. Američki univerziteti su vrlo često pravna lica tipa fondacije.

Čl. 2. *Zakona o udruženjima i fondacijama Federacije Bosne i Hercegovine*²² kaže: “Fondacija je pravno lice koje nema svoje članstvo, a cilj njenog osnivanja je upravljanje određenom imovinom u općem ili zajedničkom interesu.”

Fondacije možemo definirati i kao: “Nevladine organizacije, koje nemaju namjeru stjecanja profita, nego imaju za cilj očuvanje cilja i interesa od općeg društvenog, zdravstvenog, naučnog ili vjerskog značaja.”²³

Kada se govori o pravnom režimu zadužbina i zadužbinarstva uopće, mora se najprije izvršiti jasna distinkcija pojedinih pojmova. To se prvenstveno odnosi na pojam zadužbine i fondacije.

²¹ Vedriš, Martin i Klarić, Petar, *Građansko pravo*, II, Zagreb, 1996., str. 47.

²² Ovaj zakon je objavljen u *Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 45/02.

²³ Muṅḍir Qaḥf, *al-Waqf al-islāmī, taṭawwuruhū, idāratuhū, tanmiyatuhū*, Dār al-fikr al-mu‘āšir, I, Bejrut, 2000., str. 24.

Zadužbina i fondacija predstavljaju isti (društveni i pravni) institut, usprkos činjenici da se oba termina pojavljuju, kako u teorijskim radovima tako i u zakonskim tekstovima. Određene nedoumice još uvijek postoje u pravnoj regulativi jednog broja zemalja u tranziciji, i to, prije svega, zemalja iz okruženja, što je i prirodno budući da su im, doskoro, osnovi normativnog rješavanja ove materije bili zajednički.

Osnov ovog udvajanja pojmova povezan je sa promoviranjem institucije društvene svojine. Distinkcija u pojmovima je napravljena vezivanjem za različite vrste svojine nad imovinom (društvena, privatna), pa je titularima društvene svojine data mogućnost osnivanja fondacija, dok je titularima privatne svojine data mogućnost osnivanja zadužbina. Ovakva podjela je u potpunosti vještačka i ne izvire iz prirode ma kakvog instituta povezanog sa zadužbinarstvom. Kada se radi o drugim, kako razvijenim evropskim državama tako i zemljama u tranziciji, ovo dvojstvo pojmova nije izraženo.²⁴

1.6. Definicija fonda

Pored termina fondacija, često se koristi i termin fond. Radi razlikovanja ova dva termina, neophodno je definirati i riječ fond, sa kojom se nezaobilazno susrećemo u zakonskim aktima koji uređuju, ili su uređivali oblast vakufa i fondacija.²⁵ Ovaj termin je bio dominantan u vrijeme socijalističke Jugoslavije, tako da se, naprimjer, u *Općoj enciklopediji Jugoslovenskog leksiko-*

²⁴ Grupa autora, *Pravni režim zadužbina i fondova u uporednom pravu, n. d., str. 7.*

²⁵ Većina evropskih zemalja pravi razliku između fonda i fondacije, na način da se u nekim od njih (naprimjer u Austriji) razlikuju po dužini trajanja, a u nekima po samostalnosti (odnosno svojstvu pravnog lica, ili, pak, njegovom odsustvu). Jedan osnov razlikovanja predstavlja vrijeme trajanja instituta, a drugi posjedovanje pravnog subjektiviteta.

grafskog zavoda ne spominje naziv fondacija, ali se spominje naziv fond.²⁶ Prema toj enciklopediji, fond (franc. od lat. *fundus*: dno, pod, zemlja), znači: osnova, temelj. U ekonomskom smislu najsvaeobuhvatniji je fond živog i opredmećenog rada, u kojem je obuhvaćen materijalizirani rad i sav potencijal ljudske radne snage; također pojam za dio materijalnih ili novčanih sredstava, koja služe određenoj svrsi; prvenstveno označavaju glavicu, kapital, kako osnovni tako i obrtni. Fondovi mogu biti zalihe robe, materijala i sl., ili izdvojena novčana sredstva za specijalne svrhe; u kapitalističkim zemljama zbirni naziv za vrijednosne papire. Fondovi mogu biti: međunarodni, državni i privatni. U skoro svim zemljama postoji velik broj najrazličitijih fondova: za obnovu, za otplatu državnog duga, za specijalne službe, stipendije itd. Postoje i raznovrsni rezervni fondovi u državnom budžetu, poduzećima, organizacijama i kod pojedinaca, kao i fondovi za reprezentaciju, za specijalna istraživanja, razni dobrotvorni i humanitarni fondovi i drugi.

Fond osnivaju ili samo fizička lica, aktima i sredstvima kao za zadužbinu, ili samo pravna lica, aktima i sredstvima kao za fondaciju, ili fizička i pravna lica zajedno, ugovorom ili zajedničkim aktom, od obje vrste sredstava, a njime upravlja ili osnivač ili kolegijalni organ organizacije kojoj osnivač povjeri fond na upravljanje.

Fondacije i fondovi se razlikuju od zadužbina uglavnom u sljedećem. Zadužbine se osnivaju da bi svojim djelovanjem nenaplatno pogodovala korisnicima, dok među ostalim ustanovama mnoge svoju imovinu obrazuju i od protudjelovanja korisnika (od ulaznica, pretplate, participacije i sl.). Krug korisnika određuje se po drugačijim kriterijima, a po pravilu korisnik može da bude svako ko izjavi volju. Učesnici su posredstvom

²⁶ *Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda*, Zagreb, 1978., knjiga 3, str. 4.

predstavnik uključeni u organe upravljanja (naprimjer savjete) mnogih ustanova, ali ne i zadužbina. Utjecaj osnivača na promjenu uređenja, funkcionisanja i ukidanja ostalih ustanova veći je nego kod zadužbina.²⁷

Razlika između udruženja (ljudi) i fondacije (imovina) je relativna, ne apsolutna. Za djelovanje udruženja potreban je novac, a za vođenje fondacija potrebni su ljudi.

1.7. Definicija filantropije

Proučavajući materiju koja se bavi pitanjima zadužbinarstva općenito, često se srećemo i sa nazivom filantropija. Riječ je o nazivu iz novije historije a koristi se najčešće u razradi teorije savremenog civilnog društva. Teoretičari smatraju da se filantropija može iskazati i objasniti na mnogo načina. Najčešće se filantropija definira kao: "Poticaj za dobrotvornu akciju, oprečnu egoizmu." Fondacije, ustvari, nisu ništa drugo do praktičan izraz organizirane filantropije. Evropski centar za fondacije navodi da su fondacije "nezavisno konstituirane, neprofitne organizacije sa uspostavljenim vlastitim i pouzdanim izvorom prihoda (obično, ali ne isključivo) od temeljnih sredstava ili kapitala".²⁸

1.8. Definicija komiteta

U određenim društvenim organizacijama i prilikama, umjesto vakufa i fondacija koristi se naziv komitet. Riječ je o još jednom u nizu srodnih naziva za neprofitne organizacije. Komitet (franc.

²⁷ Stanković - Vodinić, *Uvod u građansko pravo*, IP Homos, III, Beograd, 1996., str. 83.

²⁸ *Evropski centar za fondacije – inicijativa za lokalnu filantropiju i WiNGS-CF*. V. <http://www.wings-cf.org>, od 12.5.2006.

comite) je riječ kojom se označava kolegijalno tijelo, odbor određene političke ili društvene organizacije ili organa vlasti čiji se članovi biraju ili imenuju radi izvršenja posebnih zadataka koji mogu biti i trajne prirode. Svoje ovlasti komitet vrši u ime i u okviru organizacije ili organa koji ga osniva i koji u načelu nadzire njegov rad.²⁹

1.9. Definicija udruženja i ustanove

Budući da su vakufi i fondacije u Bosni i Hercegovini pravno uređeni *Zakonom o udruženjima i fondacijama*, neophodno je definirati i sam pojam udruženja. U ovom, kao i u drugim srodnim nazivima sa vakufom i fondacijama, postoje određene sličnosti i razlike.

Udruženje (*universitas personarum*) je skup lica – članova, udruženih radi ostvarivanja zajedničkog cilja. Udruženje može biti, naprimjer, dioničarsko društvo, zadruga, politička stranka, vjerska zajednica, savezna država.

Ustanova (*universitas bonorum*) je skup dobara namijenjenih ostvarivanju nekog cilja u korist drugih – destinera. Ustanova može biti, naprimjer, zadužbina, gradski muzej, nacionalna biblioteka, državna bolnica, fond za zapošljavanje, kantonalni radio.

Udruženje i ustanova razlikuju se po svojoj strukturi, kao i po vrsti učesnika. Udruženje čine članovi. Oni su se udružili radi ostvarenja nekog svog zajedničkog cilja. Udruženje djeluje u interesu članova. Zato članovi gazduju udruženjem: svojom voljom mu mogu promijeniti cilj, djelatnost i uređenje ili ga ukinuti (udruženje je autonomna organizacija). Pravna razdvojenost udruženja od članova može biti i slaba, tj. lična veza može biti izraženiya.

²⁹ *Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda, Zagreb, 1978., knjiga 4, str. 472.*

Ustanova nema članova u svom sastavu. Učesnici ustanove ostvaruju cilj koji je odredio neko drugi – osnivač. Ustanova djeluje u interesu korisnika (destinatara), a ne osnivača i učesnika. Zato ni osnivač ni učesnici ne mogu promijeniti cilj, djelatnost i uređenje, niti je ukinuti (ustanova je heterohomna organizacija). Pravna razdvojenost ustanove od osnivača i učesnika je izraziti-ja, tj. lična veza je slaba ili je ni nema.

Čl. 2. *Zakona o udruženjima i fondacijama Federacije Bosne i Hercegovine*, udruženje definira kao: “Udruženje je, u smislu ovoga zakona, svaki oblik dobrovoljnog povezivanja više fizičkih ili pravnih lica radi unapređenja i ostvarivanja nekog zajedničkog ili općeg interesa ili cilja, u skladu s Ustavom i Zakonom, a čija osnovna svrha nije stjecanje dobiti.”

1.10. Definicija zadužbina

Kada tražimo zbirno ime za sve nekretnine ostavljene u amanet institucijama i ljudima iz različitih historijskih, geografskih, religijskih i humanih krugova, najčešće se susrećemo sa nazivom zadužbina. Zaduzbina je organizacija čiju je imovinu osnivač nepovratno namijenio da svojim prihodima dobročino ostvaruje neki društveno korisni čin. Ciljevi su po pravilu ili mecenatski: pomaganje i unapređivanje obrazovanja, kulturnog, umjetničkog, naučnog stvaralaštva i sl., ili humanitarni: zaštita siromašnih, starih, bolesnih, djece, socijalno ugroženih i sl, ili sakralni: podizanje bogomolja i drugih sakralnih objekata. Historijski gledano, svjetovni (humanitarni) oblik zadužbinarstva je karakterističan za savremeno doba i društvo. Način ostvarivanja tih ciljeva isključivo je neprofitan. Zaduzbina je uvijek dobrotvorna ustanova (princip altruizma): činidbe vrši korisnicima dobročino, bez naknade, protivkoristi i ekvivalentnosti.

Po vrsti korisnika, zadužbine su privatne ili javne. Privatne zadužbine djeluju u korist zatvorenog kruga lica, koja pripadaju nekoj instituciji – određenoj porodici, preduzeću, fakultetu itd. Kod javnih zadužbina krug mogućih korisnika nije sveden na pripadnike neke institucije. Zadužbinu u užem smislu osnivaju samo fizička lica, jedno ili više, testamentom, jednostranim pravnim poslom (*inter vivos*), ugovorom ili zajedničkim (više-stranim) aktom o osnivanju.³⁰

Razlika između fondacija i zadužbina je u tome što zadužbinu osnivaju fizička, a fondaciju pravna lica. Također, fondacija se razlikuje od zadužbine po tome što joj mogu pristupiti kao saosnivači fizička i pravna lica.³¹

Opći pogled na historijski razvoj zadužbina u svijetu, daje osnov da se uoči nekoliko tradicionalnih tipova zadužbine:

- *ustanova*, koja se razvila u državama u kojima, po tradiciji crkva ima značajnu ulogu za razvoj duhovnih i socijalnih vrijednosti (kao što je to slučaj u državama u kojima preovladava katoličanstvo – Francuskoj, Belgiji, Italiji i latinoameričkim državama);
- *fond povjerenja (Treuhand)*, koji se razvija u državama sa tradicijom zadužbinarstva van pretežnog utjecaja crkve, uglavnom sa humanitarnim, mecenatskim i drugim dobrotvornim ciljevima, a koje su se naročito razvile u sjevernim djelovima Evrope i u Sjevernoj Americi;
- *fondacije*, koje imaju svoj osnov u ideji promocije ljudskih prava, a nastajale su uglavnom u 20. stoljeću, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama i to sa naglašenim internacionalnim elementima.³²

³⁰ Stanković – Vodinelić, *n. d.*, str. 81-83.

³¹ *Pravna enciklopedija*, Savremena administracija, Beograd, 1985., str. 1898.

³² Grupa autora, *Pravni režim zadužbina i fondova u uporednom pravu*, *n. d.*, str. 61.

Sa stanovišta pravnog oblika, donekle neovisno od naprijed navedene podjele, mogu se uočiti tri pristupa:

- Najrasprostranjenije je rješenje prema kojem zadužbina ima oblik pravnog lica, a stječe ga na taj način što se izjavom osnivača ili drugim srodnim pravnim poslom, određena imovina povjerava pravnom licu ustanovljenom istom tom izjavom, koje odmah stječe pravo raspolaganja tom imovinom.
- Drugo rješenje sastoji se u tome da se formira određena imovinska masa, koja sama po sebi ima određeni pravni status i određeni cilj, ali ne i svojstvo pravnog lica. Dovoljno je da postoji organ upravljanja koji je dužan da poštuje cilj radi kojeg je imovinska masa formirana. Ovakav status zadužbina karakterističan je za države koje pripadaju *common law* tradiciji.
- Treći tip zadužbina podrazumijeva osnivanje udruženja ili korporacije koja ima priznati dobrotvorni status. Pritom, njihova imovina se može uvećati priložima lica koja nisu prvobitni osnivači.³³

1.11. Definicija nevladinog sektora

Nevladin sektor može se posmatrati kao javna institucija civilnog društva. A civilno društvo je danas postalo vizija i želja svih demokratski opredijeljenih sistema, kao koncept uspostavljanja i ostvarivanja slobode pojedinca, njegovog što potpunijeg sudjelovanja u vršenju javnih poslova na principima jednakosti i ravnopravnosti i kao vladavina prava na čijem stvaranju i primjeni građanin i njegove autonomne asocijacije sve više učestvuju. Na

³³ Isto, str. 62.

tim osnovama nevladine organizacije (NVO) postaju institucionalni oblici tog društva, koji sve više preuzimaju vršenje javnih poslova i pružanje usluga, kao demokratski način ostvarivanja i zaštite javnog interesa koji je blizak građaninu i u kome on, po svojoj volji i po mjeri svoje potrebe, sam participira.³⁴

Nevladine organizacije su jedan od oblika interesnih grupa i jedna od mogućih formi udruživanja građana. Iako je udruživanje građana stara pojava, nevladine organizacije su, ipak, fenomen koji obilježava današnje, savremeno društvo. NVO su ona udruženja građana u koja se oni uključuju da bi ostvarili i zadovoljili neke svoje privatne i općedruštvene interese, motive i potrebe. Ta udruženja imaju status pravnog lica (institucionalizovana su), odvojena su od države, neprofitnog, nekomercijalnog i nepartijskog su karaktera, zasnovana na dobrovoljnom radu i ulaganju sredstava.³⁵

³⁴ *Nevladin sektor u Bosni i Hercegovini*, Centar za promociju civilnog društva, V. <http://www.soros.org>, od 14. 3. 2007.

³⁵ Paunović, Žarko, *n. d.*, str. 195.

2 KRATAK PREGLED HISTORIJATA VAKUFA I FONDACIJA

Nakon što smo definirali najčešće pojmove sa kojima se susrećemo prilikom proučavanja materije vezane za vakufe i fondacije, neophodno je sačiniti kraći historijski pregled nastajanja i razvoja ove dvije dobrotvorne institucije.

Vakufi i fondacije su institucionalni oblik činjenja dobra, koji ima dugu i bogatu historiju nastanka i razvoja. Kulturnu, humanu i sakralnu dimenziju jednog društva možemo jasno sagledati kroz praćenje historijskog stasavanja i razvoja određenog vakufa ili fondacije. Osim svoje praktične koristi, ove institucije često imaju i neprocjenjivu vrijednost svjedočenja i pečata jednog naroda i vremena. Historijski posmatrano, vakufi i fondacije su nezaobilazan trag i uzrok ponosa jedne kulture, religije i društva. Mnogi vakufi i fondacije su davno izgubili prvobitno im namijenjenu ulogu, ali se njihov značaj i danas ogleda u materijalnom svjedočanstvu o stalnom ljudskom stremljenju ka solidarnosti, samilosti i spremnosti da se bude sebi, svojoj vjeri, narodu i društvu od koristi.

Hronološki sažetak historije vakufa i fondacija mogao bi se sastojati u sljedećem:

2.1. Historijat zadužbina kod nemuslimana

Imam Šafija je rekao: “Ljudi koji su živjeli u predislamskom periodu, koliko je meni poznato, nisu uzaptili ni kuće ni zemljište, nego su to učinili pripadnici islama.”³⁶ Spominje se da je imam Šafija govorio da ne postoji nijedna pouzdana predaja o postojanju vakufa kod predislamskih Arapa.

Na osnovu citiranog mišljenja moglo bi se zaključiti da vakuf kao institucija, u njegovom punom značenju, nije bio poznat u narodima koji su živjeli prije pojave islama. Međutim taj zaključak je upitan, budući da su razni oblici zadužbina bili poznati drevnim narodima, i one kao institucije nastavljaju svoje postojanje i nakon dolaska islama. Te zadužbine se tokom historije nisu isto nazivale, mada im je svrha bila slična onoj koju nalazimo u vakufskom pravu.

Narodi su, bez obzira na različitost vjere i uvjerenja, poznavali razne oblike prava materijalnog raspolaganja, koja po svojoj prirodi nisu izlazila iz granica vakufa kod muslimana. Svi narodi, prije i nakon pojave islama, obožavali su božanstva na način kako im je nalagalo vlastito uvjerenje. To je zahtijevalo da svaki narod ima hram, svaka vjera mjesto, svako vjerovanje obrede, a za sve to trebali su ljudi posvećeni i predani tim misijama. Valjalo je osigurati materijalnu osnovu za njihovo egzistiranje.

Postojanje hramova od vremena nastanka čovjeka do perioda nastanka savremenog društva, nalagalo je zavještavanje nekretнина i izdvajanje iz njihove dobiti prihoda u korist osoba koje se staraju o njima, a upravo to značenje je najprisutnije u vakufskom pravu.

Na postojanje vakufa prije islama najsnažnije upućuje strani vakuf Božijeg poslanika Ibrahima, a.s., koji i danas donosi

³⁶ Imām al-Šāfi, *al-Umm*, Dār al-maʿrifa, Bejrut, 1973., knjiga 3, str. 275.

prihode u Palestini, pod imenom (*Ḥaṭīl al-Raḥmān*). Tim istim imenom zovu i onu varoš u kojoj se taj vakuf nalazi.³⁷

Prvi poznati vakuf kod Arapa bila je Kaba Časna, koju je sagradio Ibrahim, a.s., da bude مَآبَةً لِلنَّاسِ وَأَمْنَا – *utočištem i sigurnim mjestom ljudima*³⁸, zatim je postala javno dobro različitih plemena, koja su je godišnje za vrijeme hadža posjećivala, a potom i centar idola koje su Arapi počeli obožavati لِيُقَرَّبُونَا إِلَى اللَّهِ زُلْفَى – *samo zato da bi nas što više Allahu približili*.³⁹

Osnovna razlika između predislamskih zadužbina i islamskog vakufa ogleda se u tome što su prve, primarno, nastale radi hvalisanja i postizanja ugleda među ljudima, dok je osnovna namjena drugih da budu Bogu ugodno djelo.

Na osnovu ove razlike, može se ustvrditi da imam Šafija nije u potpunosti negirao postojanje zadužbina prije islama, nego je osporio postojanje zadužbina osnovanih prvenstveno radi približavanja Allahu i činjenju općeg dobročinstva.

Uzapćenja supstance određene imovine i stavljanje iste van prometa uz pravno uređenje raspodjele njene dobiti za određene humane ili sakralne namjene je stara ideja koja je bila poznata mnogo prije pojave islama.

Navest ćemo neke oblike zadužbina sličnih vakufu, zajedno sa dvjema najčešćim vrstama: javne (*srif ili hajri vakufe*) i porodične (*evladijet ili ehli vakufe*) zadužbine kod različitih naroda koji su živjeli prije i nakon pojave islama, i to na sljedeći način:

³⁷ Ćerimović, Mehmed Ali, *O vakufu (rađeno po djelima islamskih naučnika)*, Državna štamparija, Sarajevo, 1935., str. 9,

³⁸ Sura *al-Baqara*, 125.

³⁹ Sura *al-Zumar*, 3.

2.1.1. Zadužbine u drevnoj Mezopotamiji

Stari Iračani su u doba Babilona poznavali određene oblike materijalnog raspolaganja, slične vakufima.

Bio im je poznat model prava na korist (*ḥaqq al-intifā'a*). Tako bi vladar poklanjao određenim službenicima pravo da koriste i ubiru prihode određenog zemljišta. To pravo bi se uživalo na način da službenik uzme sve prispejele prihode i koristi od zemljišta na način legitimnog prava na korist, ali bez mogućnosti prenosa trajnog vlasništva. To znači da konzument takve privilegije nije imao pravo materijalnog raspolaganja u smislu prodaje i slično.

Zakon drevne Mezopotamije je dopuštao prenos prava na korist sa korisnika prava na njegove nasljednike, po redosljedju nasljedstva i pod utvrđenim uvjetima.⁴⁰

2.1.2. Zadužbine u drevnom Egiptu

U historiji starih Egipćana susrećemo ideju sličnu vakufu. Za vrijeme vladavine egipatskih faraona, dijelovi zemljišta su zavještavani u korist božanstava, hramova i grobnica, kako bi se iz prihoda zadužbina održavali isti, svećenstvo i sluge. Ljudi su u to vrijeme podsticani na zadužbinarstvo, s ciljem činjenja doboćinstva i približavanja božanstvima.

U Egipatskom muzeju se danas nalaze određene ploče iz tog perioda, kao pisani trag postojanja zadužbina tog vremena. Jedna od najstarijih je ploča br. 72, na kojoj je uklesan tekst o zavještanju zgrada u korist određenog broja svećenika iz Četvrtte porodice, što se može vidjeti u registru Muzeja pod rednim brojem 8432.⁴¹

⁴⁰ Hašim al-Hāfiz, *Tārīḥ al-qānūn*, Maṭba'a al-Ān, Bagdad, 1972., str. 164.

⁴¹ Egipatsko Ministarstvo vakufa je u vezi s pitanjem ove ploče izdalo brošuru *Vizāra al-awqāf bayna al-māḍī wa al-ḥāḍir*. V. Al-Kubaysī, n. d., str. 23-24.

Historija nam kazuje da je Ramzes Drugi hramu Abidos poklonio prostrana imanja, kojom prilikom je u prisustvu velikog broja podanika upriličena ceremonija prenosa vlasništva na hram, što je imalo za cilj podstaknuti prisutne da slijede takvu praksu.⁴² Pojedini historičari spominju da je u Egiptu pronađen dokument na osnovu kojeg je “roditelj poklonio najstarijem sinu određenu imovinu, naredivši mu da dobit od iste podijeli sa braćom, ali bez prava na vlasništvo nad navedenom imovinom”.⁴³

2.1.3. Zadužbine u Rimskom carstvu

Rimljani su poznavali sistem karitativnih crkvenih institucija, koje su se brinule o siromašnim i nemoćnim podanicima Carstva. Te institucije su nastajale uzapćenjem dijela imovine za potrebe finansiranja određenog vida dobročinstva ili opće koristi.⁴⁴

Rimljani su smatrali da svetinje – u koje su ubrajali sve što je dato Bogu u proceduralno-ceremonijalnoj formi provedenoj od strane svećenstva, kao što su: hramovi, zavjeti, pokloni i druge radnje namijenjene isključivo za održavanje vjerskih znamenja – nije dopušteno prodati i položiti kao zalog, niti postati bilo čije vlasništvo, iz razloga što je sve to isključivo u Božijem vlasništvu, te kao takvo ne može biti predmet vlasništva čovjeka.

U Justinijanovom zakoniku se kaže: “Svetinje, vjerske i zabranjene stvari niko ne može posjedovati kao lično vlasništvo. Jer sve što je bilo radi Boga, ne može zaimati čovjek.”⁴⁵

⁴² Šafiq Šahāta, *Tārīḥ qānūn al-miṣr al-qadīm*, nedatirano, str. 90.

⁴³ Zuhdī Yakan, *al-Waqf fī al-šarī‘a wa al-qānūn*, Dār al-nahḍa, Bejrut, 1968., str. 183.

⁴⁴ Šūfī Hasan Abū Ṭālib, *Bayna al-šarī‘a al-islāmiyya wa al-qānūn al-rūmī*, nedatirano, str. 150.

⁴⁵ V. *Mudawwana al-Ġustīniyān fī al-fiqh al-Rūmānī*, na arapski jezik preveo ‘Abd al-Azīz Fahmī, nedatirano, str. 57.

Rimljani su, slično stavu nekih islamskih pravnika o džamijskom zemljištu⁴⁶, smatrali da “ukoliko se sruši građevina na svetom mjestu, zemljište, bez obzira na to, ostaje van ljudskog prometovanja nekretninama”.

Rimsko pravo je predvidjelo mogućnost da privatno vlasništvo postane svetim samo u slučaju da proceduru i ceremoniju pretvorbe provedu svećenici. Tako Justinijan kaže: “Ukoliko bi neko smatrao, na osnovu vlastitog promišljanja ili djela, da je u njegovoj nadležnosti da učini svoje zemljište svetim, bez obzira na to što eventualno poduzeo u tom pravcu, zemljište ostaje obično ljudsko i ne može dobiti osobinu svetosti.”

Rimsko pravo je dopuštalo vlasniku zemljišta da svoj posjed učini sakralnim, ukoliko u njemu ukopa umrlu osobu, pod uvjetom da nema suvlasnika u tom zemljištu.

Ako se radi o zajedničkom vlasništvu, nijedan suvlasnik nema pravo bez saglasnosti drugih suvlasnika u takvo zemljište ukopati umrlu osobu.⁴⁷

Iz ovog prikaza jasno se može vidjeti da je rimski pravni sistem sadržavao identična značenja koja nalazimo u sistemu *srf vakufa*, koji počiva na uzapćenju supstance onoga što je, sa pozicije prava, legitimno vlasništvo nekoga i usmjeravanje prihoda u dobrotvorne svrhe.

Sistemi zadužbine u rimskom, i vakufa u šerijatskom pravu su, posmatrajući sa stanovišta njihovog cilja, slični, ali su ra-

⁴⁶ Imam Abū Ḥanīfa i Muḥammad su mišljenja, a na osnovu njega se izdaje fetva u hanefijskom mezhebu, da džamija i džamijsko zemljište ostaju vakuf do Sudnjeg dana, te da se ne mogu u slučaju oštećenosti, pa čak ni kada nema muslimana koji bi u njima klanjali, ili sredstava kojim bi se obnovili, prodati ili prenijeti na drugu džamiju. V. Ibn ‘Ābidīn, *Radd al-muḥtār ‘alā ad-Durr al-muḥtār, Šarḥ Tanwīr al-abṣār*, Maktaba Imdādiyya, Pakistan, nedatirano, knjiga 3, str. 406-408; Ibn Nuḡaym, *al-Baḥr al-rā’iq, Šarḥ Kanz al-daqa’iq*, al-Maktaba al-Rāšidiyya, Pakistan, nedatirano, knjiga 5, str. 58.

⁴⁷ *Mudawwana al-Ġustīniyān fī al-fiqh al-Rūmānī, n. d.*, str. 57.

zličiti u pogledu pravnih normi koje su ova dva pravna sistema koristila u ostvarenju tog cilja.⁴⁸

2.1.4. Zadužbine u zemljama germanskog govornog područja

Sistem zadužbina u Germana je veoma razvijen i njime su najviše obuhvaćeni hramovi i crkve. Prema objavljenim statističkim pokazateljima, crkva raspolaže ogromnom imovinom i njen budžet je u stalnom porastu.

Nijemci koriste sistem zadužbina koji je veoma sličan sistemu vakufa kod muslimana. Njihove zadužbine se u osnovi ne mogu prodati, pokloniti, niti se može njihov supstrat (osnova) naslijediti. Osobi koja je obuhvaćena tim zadužbinama pripada samo pravo na uživanje koristi dobivene od uzapćene imovine, onim redosljedom koji joj pripada po pravu na korištenje tog dobra.⁴⁹ Taj redosljed se razlikuje od redosljeda u nasljednom pravu, u kojem se nasljeđuje svoj dio, dok se po *Grđanskom zakoniku* dobija pravo koje je odredio utemeljitelj zadužbine, bez obzira na nasljednu udaljenost između njega i korisnika. Na osnovu toga znamo da je ovdje riječ o porodičnom, ili *ehli vakufu*.⁵⁰

2.1.5. Zadužbine u Francuskoj

Zadužbina u Francuskoj namijenjenih za sakralne objekte, utočište, škole i bolnice bilo je veoma mnogo. U šesnaestom stoljeću, za vrijeme vladavine Luja XIII, zadužbine su pokrivala jednu trećinu ukupnog zemljišta Francuske. Nakon Francuske revolucije

⁴⁸ Šūfi Ḥasan Abū Ṭālib, *n. d.*, str. 150.

⁴⁹ Muḥammad Salīm Maḍkūr, *al-Waqf min al-nāḥiya al-fiqhiyya wa al-taṭbīqiyya*, al-Maṭba'a al-'ālamīyya, Kairo, 1960., str. 7.

⁵⁰ Zuḥdi Yakan, *al-Waqf fi al-šar' a wa al-qānūn*, *n. d.*, str. 184.

1789. godine, to zemljište se smatralo državnom svojinom. Tako je bilo sve do donošenja *Zakona o dobrotvornim ustanovama*, koji je uspio ideju dobrotvornih organizacija uskladiti sa općim društvenim dobrom. To je rezultiralo progresom crkvenih vijeća, do te mjere da su postali konkurentni državi u pogledu materijalnih resursa, mogućnosti i sredstava moći. Sve to je omogućilo crkvi da nametne svoje ideje i uvjerenje većini svjetskih država, te da aktivno učestvuje u provedbi svojih misionarskih aktivnosti.⁵¹

Savremeni francuski zakon dopušta materijalno raspolaganje slično porodičnom vakufu. Zakonom je predviđena mogućnost da otac pokloni ili testamentom ostavi sinu u nasljedstvo određene nekretnine, pod uvjetom da te nekretnine ostanu za života oca u njegovom vlasništvu, a da nakon očeve smrti pređu u vlasništvo djece, ili brata, naprimjer. Takav prenos vlasništva francuski zakon naziva "prenosivi poklon". Njime su u osnovi obuhvaćeni nasljednici istog stepena, bez pravljenja razlike u stjecanju koristi između osoba muškog i ženskog spola.

Zadužbine općeg karaktera francuski zakon dopušta i defini- ra kao: "Trajno uzapćenje određenog dijela iz glavnice imetka za potrebe opće ili posebne dobrotvorne namjene."

Pretpostavlja se da u Francuskoj djeluje oko 800.000 udruženja, koja zapošljavaju blizu milion ljudi. Njihov godišnji budžet se procjenjuje na 50 milijardi francuskih franaka.⁵²

2.1.6. *Zadužbine u Sjedinjenim Američkim Državama*

U Sjedinjenim Američkim Državama se, kao i u većini ostalih zapadnih država, početkom sedamnaestog stoljeća počinju for-

⁵¹ *Al-Awqāf fī al-Mamlaka al-'Arabiyya al-Sa'ūdiyya*, Wizāra al-Šu'ūn al-Islāmiyya wa al-awqāf wa al-da'wa wa al-iršād, Rijad, 1999., str. 71-72.

⁵² Janojlić, Slavica, *Nelukrativna udruženja u Francuskoj*, *Sudska praksa br. 1*, Beograd, 1999., str. 14.

mirati dobrotvorne ustanove izvan okvira crkve.⁵³ Najstariji trag o postojanju takvih zadužbina nalazimo u engleskom *Zakonu o dobrotvornom radu* iz 1601. godine. Teško je pod zajedničkim nazivom nabrojati sve zadužbine u Sjedinjenim Američkim Državama, zbog njihove strukturalne različitosti, kao i zbog brojnih razlika u sistemu, zakonima i pravilima lokalnog i federalnog zakonodavstva. Dodatni razlog otežanog zbrajanja leži u činjenici da su neke od zadužbina registrirane kao fondacije, druge kao ne-profitne korporacije (*Non-Profit Corporations*), a treće kao javna i privatna dobrotvorna povjerenstva (*Public and Private Trusts*).

Američki istraživač Lester Solomon je došao do rezultata prema kojima je u Sjedinjenim Američkim Državama 1989. bilo registrirano 1.140.000 organizacija sa primarnim dobrotvornim ili porodičnim ciljevima, koje je moguće klasificirati na sljedeći način:

- 1) Organizacije koje pružaju usluge isključivo svojim članovima. Takvih organizacija ima približno 400.000. Obuhvataju društveno-kulturne klubove, zanatska udruženja, radničke sindikate, političke partije i zadruge.
- 2) Organizacije koje pružaju javne usluge. To su one organizacije koje dobrotvorno pomažu svim ljudima, ili određenim kategorijama, kao stanovništvu jedne općine, sljedbenicima neke religije, oboljelim od karcinoma ili prema nekoj drugoj pripadnosti. Takvih organizacija je u Sjedinjenim Američkim Državama 1989. godine bilo registrirano 740.000. Skoro polovina njih (340.000 organizacija) bile su vjerskog karaktera.⁵⁴

⁵³ Početkom sedamnaestog stoljeća, na području centralne Evrope (današnje Njemačke) registrirane su prve vancrkvene dobrotvorne ustanove. V. *Al-Mawsū'a al-amrīkiyya*, nedatirano, knjiga 11, str. 649.

⁵⁴ Lester M. Solomon, *America's Non-Profit Sector*, The Foundation Center, New York, 1992., str. 24.

Ovdje se nećemo detaljnije baviti analizom stanja dobrotvornog sektora Sjedinjenih Američkih Država, koje navodimo za primjer zbog velikog broja dostupnih informacija, kao i želje da spomenemo model savremenog društva koje je uspjelo putem dobrotvornih i donatorskih organizacija ponuditi kvalitetne usluge društvu. Stepen kakav je dosegao građanin zapadnih država, zahvaljujući prije svega intelektualnim i eksperimentalnim studijama, samo je dio savršenih načela kojima je islamsko vakufsko pravo obasjalo svijet još onog momenta kada je Poslanik, a.s., savjetovao Omera, r.a., da dio svog zemljišta uvakufi za potrebe siromašnih i slabih.

2.2. Historijat zadužbina kod muslimana

Poslanik, a.s., rekao je: “Poslije smrti čovjekove, njegovi tragovi na ovom svijetu nestaju osim u tri slučaja: ako ostavi trajno dobro (*šadaqa ġāriya*), znanje kojim će se drugi koristiti i odgojeno dijete koje će se za njega moliti.”⁵⁵

Vakuf je trajno dobro (*šadaqa ġāriya*) koje je Poslanik, a.s., svojim primjerom učinio praksom (sunnetom) ostalim muslimanima. U tome su ga slijedili plemeniti ashabi i muslimani koji su živjeli poslije njih, bez obzira na vrijeme i mjesto u kojem su živjeli. Praksa je pokazala da je vakuf najuspješniji metod postizanja solidarnosti društva.

Istaknuti teoretičari vakufskog prava jednoglasni su u ocjeni da razvoj vakufa u muslimanskim zemljama samo potvrđuje bratstvo među vjernicima i pojačano naglašava društvenu solidarnost kao posebnu odliku muslimanskog ummeta. Upravo iz te činjenice proizlazi važnost institucije vakufa u islamu.

⁵⁵ Hadis prenosi Abū Hurayra, r.a., a bilježe ga: Muslim, 1631, *Kitāb al-waṣīyya*; Tirmidži, 1376, *Kitāb al-aḥkām*; Abū Dawūd, 2880, *Kitāb al-waṣāyā*; Nasaī, 3651, *Kitāb al-waṣāyā*; Aḥmad, *Musnad*, 8831.

Predaje bilježe da je prvi vakuf u islamu bilo zemljište zvano Muḥayrīq, koje je bilo u vlasništvu jednog medinskog jevreja. Neposredno pred početak Bitke na Uhudu, taj jevrej je rekao da, u slučaju da on pogine u toj bici, to zemljište ima pripasti Muhammedu, koje on može namijeniti za ono što smatra potrebnim. Jevrej je u toj bici poginuo, a Poslanik, a.s., to zemljište, koje se sastojalo od sedam vrtova, učinio je trajnim dobrom (vakufom).⁵⁶

2.2.1. Vakufi u vrijeme ashaba⁵⁷

Muslimani su počeli uvakufljivati svoja imanja još za života Muhammeda, a.s. Dakle, islamski je vakuf star koliko i sam islam.⁵⁸

Abū Bakr⁵⁹, r.a., uvakufio je dio svoje imovine u Mekki. Ona se nije mogla prodati niti naslijediti a prihode od nje uživali su sin i njegovi potomci. I ‘Umar⁶⁰ je, r.a., došao Vjerovjesniku, a.s.,

⁵⁶ Al-Ḥaṣṣāf, Aḥmad ibn ‘Umar al-Šaybānī, *Aḥkām al-awqāf*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, I, Bejrut, 1999., str. 1-4.; Al-Šawkānī, *Nayl al-awṭār*, Maṭba‘a Muṣṭafā al-Ḥalābī bi Miṣr, nedatirano, knjiga 6, str. 26. Predaju o zemljištu Muḥayrīq spominje al-Wāqidī u djelu *al-Mağāzī*, kao i al-Ḥaṣṣāf u djelu *Aḥkām al-awqāf*. V. *Al-Awqāf fī al-Mamlaka al-‘Arabiyya al-Sa‘ūdiyya*, n. d., 1999., str. 73.

⁵⁷ Vrijeme četverice pravednih vladara (ḥulafā’ al-rāšidūn), od 10. do 41. godine po Hidžri (632.-661.) V. *Al-Mawsū‘a al-‘arabiyya al-‘ālamīyya*, n. d., knjiga 3, str. 124.

⁵⁸ Čerimović, Mehmed Ali, n. d., str. 9.

⁵⁹ ‘Abdullāh ibn ‘Utmān ibn ‘Amr ibn Ka‘b al-Taymī ibn Abū Quḥafa, prvi pravedni halifa, prvi koji je od muškaraca povjerovao u Objavu. Roden je u Mekki, prvak Kurejšija, poznavalac rodbinskih veza plemena i njihove politike. Za vrijeme trajanja poslanstva učestvovao u važnim ratovima, podnio teret i za islam založio sav svoj imetak. Bio je halifa dvije godine i tri mjeseca, vojno je porazio odmetnike od islama (murtede), pokorio Šam i veliki dio Iraka. Umro u Medini, 13. godine po Hidžri. V. Ibn Ḥağar al-‘Askalānī, *al-Isāba fī tamyīz al-ṣaḥāba*, Dār al-ğīl, I, Bejrut, 1992., biografija br. 4820.

⁶⁰ ‘Umar ibn Ḥaṭṭāb ibn Nufayl ibn ‘Abd al-‘Izzā ibn Riyāḥ ibn ‘Abdullāh ibn Qurṭ ibn Razāḥ ibn ‘Ādiyy ibn Ka‘b ibn Ġālib al-Qurašī al-‘Ādī Abū Ḥaḥṣ, vladar pravovjernih (amīr al-mu‘minīn). Bio je ambasador Kurejša u predislamskom periodu. U početku Objave žestoki protivnik muslimana, potom je šeste godine po poslanstvu prihvatio islam i bio veliki dar muslimanima i izlaz iz teškoća. Javno je napustio Meku i učinio

i rekao da ima u Haybaru najkorisniju i njemu najdražu zemlju, koja se zove Samg, te zatražio savjet kako da je učini trajnom sadakom. Poslanik mu je rekao da će najbolje učiniti ako je izuzme iz svog posjeda i odredi da se ubuduće ne može “ni prodati, ni naslijediti, niti pokloniti”.⁶¹ Kada je saslušao Poslanikov, a.s., savjet, ‘Umar ibn Haṭṭāb je odredio da se prihodi njegova imanja u Hajberu imaju koristiti za potrebe: siromaha, njegove rodbine, otkup robova, za ratnike, putnike i goste, a nema grijeha da se upravnik (mutevelija) koristi za svoju ishranu na umjeren način kao i da nahrani svoga prijatelja.⁶²

Primjer ‘Umera ibn Haṭṭāba slijedili su skoro svi ashabi, tako da ima historičara koji tvrde da nije bilo gotovo nijednog poznatijeg ashaba a da bar nešto za života nije uvakufio. Uvakufijavali su sve ono što je moglo poslužiti kao opće dobro, bez obzira na to da li se radilo o pokretnim ili nepokretnim dobrima. Ilustrativan je primjer Ḥālida ibn Walīda⁶³, koji je uvakufio svoju ratnu opremu, uključujući i konje.⁶⁴

hidžru u Medinu, zajedno sa Poslanikom, a.s., učestvovao je u svim bitkama. Trinaeste godine po Hidžri naslijedio hilafet od Abū Bakra. Za vrijeme njegove vladavine muslimani su ostvarili velika osvajanja. Umro je šehidskom smrću, 23. godine po Hidžri, nakon što je Abū Lu’lu al-Mağūsī izvršio atentat na njega, za vrijeme dok je ‘Umar predvodio muslimane u sabah-namazu. V. Ibn Haḡar, *n. d.*, biografija br. 5738.

⁶¹ Hadis prenosi Ibn ‘Umar, a bilježe ga: Buḡarī, 2737, *Kitāb al-šurūf*; Muslim, 1632, *Kitāb al-waṣīyya*; Tirmidī, 1375, *Kitāb al-aḡkām*; Ibn Māḡḡa, 2397, *Kitāb al-sadaqāt*.

⁶² Čerimović, Mehmed Ali, *Vakuf (Nekolike aktuelne napomene)*, Glasnik Islamske vjerske zajednice, br. 3, Sarajevo, mart 1941., str.70.

⁶³ Ḥālīd ibn Walīd al-Muḡīra al-Maḡzūmī al-Qurašī, Allahova sablja, Ebu Sulejman, jedan je od najpoznatijih ashaba. Vojskovođa je koji nikada nije izgubio bitku. Abū Bakr mu je povjerio komandovanje u ratovima protiv odmetnika od islama. Bio je muslimanski komandant u Bici na Jermuku. Umro je u Siriji, 641. godine, odnosno 21. godine po Hidžri. O njegovom vakufu vidi: Sayyid Sabīq, *Fiqh al-sunna*, Dār al-fikr, Bejrut, 1977., knjiga 3, str. 381; Ibn Haḡar, *n. d.*, biografija br. 1027.

⁶⁴ Poslanik, s.a.v.s., rekao je: “Što se tiče Ḥālida, vi ste nepravedni prema njemu. On je uvakufio svoj pancir i dao ga na Allahovom putu.” Citirani hadis se uzima kao jedan od šerijatskih dokaza utemeljenosti uvakufljenja nepokretne imovine, a bi-
→

‘Uṭmān⁶⁵, r.a., kupio je, a potom uvakufio bunar Rūma za potrebe muslimana.⁶⁶ A Alija⁶⁷, r.a., je uvakufio baštu u Yanbu’u za potrebe siromašnih, nemoćnih, na Allahovom putu, putnika, rođaka i onih koji mu nisu rodbina, za vrijeme trajanja mira ili rata.

I majke pravovjernih, Umu Salama, Umu Ḥabība i Safiyya učestvovala su u oživljavanju sunneta uvakufivanjem dijela svoje imovine.

Na temelju prvih uvakufljenja koja su izvršena u doba Poslanika, a.s., kao i primjenom analogije u pogledu sačinjavanja testamenta i propisa u vezi s njim, pravni teoretičari su u drugom

lježe ga Buḥārī i Muslim. V. Ibn Ḥaḡar al-‘Askalānī, *Faṭḥ al-bārī*, Dār al-rayyān li al-turāt, Kairo, 1989., knjiga 3, str. 388; Al-Nawawī, *Ṣaḥīḥ Muslim bi šarḥ al-imām al-Nawawī*, Maktaba Dār al-fayḡā’, Damask, nedatirano, knjiga 7, str. 56.

- ⁶⁵ ‘Uṭmān ibn ‘Affān al-Amawī ibn Abī al-‘Āṣ ibn ‘Umayya ibn ‘Abd al-Šams al-Qurašī, treći pravedni halifa, jedan od Deseterice obradovanih Džennetom i jedan od velikana kojima je potpomognut islam u njegovim počecima. Rođen je u Mekki i prihvatio je islam neposredno poslije početka Objave. Bogat i ugledan u vremenu džahilijeta, vlastitim sredstvima je opremio vojsku. Za vrijeme njegovog hilafeta osvojena su mnoga područja. Umro je nakon što su ga razvrtnici u njegovoj kući opkolili i ubili dok je učio Kur’an, 35. godine po Hidžri. V. Ibn Ḥaḡar, *n. d.*, biografija br. 3703.
- ⁶⁶ Al-Zayla‘ī bilježi predaju prema kojoj je neki čovjek iz plemena Banū Ġifār imao izvor u Medini, kojeg su zvali Rūma. Posudu vode je prodavao za pregršt hrane. Poslanik, a.s., jednom prilikom reče mu: “Hoćeš li mi ga prodati za izvor u Džennetu?” “Allahov Poslaniče”, odgovori on, “ja i moja djeca nemamo ništa drugo osim ovog izvora.” Za to je čuo ‘Uṭmān ibn ‘Affān i otkupio ga za 35.000 dirhema, a potom ode do Poslanika, a.s., i upitao ga: “Hoćeš li meni dati ono što si davao njemu?” “Hoću”, reče. “Dao sam ga muslimanima”, reče ‘Uṭmān. V. Ez-Zejle‘ī, Al-Zayla‘ī, *Naṣb al-rāya li ahādīṭ al-Hidāya*, al-Maḡlis al-‘ilmī, II, Karači, nedatirano, knjiga 3, str. 477.
- ⁶⁷ ‘Alī ibn Abī Ṭalīb ibn ‘Abd al-Muṭṭalīb al-Ḥāšimī al-Qurašī Abū al-Ḥasan, vladar pravovjernih i četvrti pravedni halifa, jedan od Deseterice obradovanih Džennetom. Amidžić Poslanika, s.a.v.s., hrabri junak, veliki govornik i kadija. Prvi je nakon Hadidže prihvatio islam, a hilafet je naslijedio nakon pogibije Osmana, r.a., 35. godine po Hidžri. Za prijestolnicu hilafeta odabrao je Kufu, u kojoj je živio do 40. godine po Hidžri, kada je umro šehidskom smrću, nakon što je ga je na putu do sabah-namaza presreo i na njega izvršio atentat ‘Abd al-Raḡmān ibn Muḡlim al-Marādī. V. Ibn Ḥaḡar, *n. d.*, biografija br. 5692.

i trećem stoljeću po Hidžri razradili principe po kojima će se vršiti uvakufljenje i poštovati odredbe vakifa u pogledu načina i svrhe raspolaganja prihodima njegovog vakufa.⁶⁸

2.2.2. Vakuf u vrijeme Emevija i Abasija⁶⁹

Sljedeći primjer Poslanika, a.s., i plemenitih ashaba, r.a., muslimani Egipta i Šama su nesebično poklanjali dio svoje imovine u trajno vlasništvo vakufa. U tom periodu, a posebno za vrijeme vladavine 'Umara ibn 'Abd al-'Azīza, dolazi do pravog procvata vakufa. To je navelo emevijskog halifu Hišāma ibn 'Abd al-Malika⁷⁰ da u Egiptu osnuje prvu upravu vakufa. Vakufi toga vremena bili su namijenjeni isključivo siromašnim i nemoćnim. O njima su se starali vakifi, a pravedni kadija Tawba ibn Namir je, u želji da sačuva interes vakufa i decidno ispoštuje želju vakifa, preuzeo brigu i nadzor nad njima. Za vrijeme njegovog života osnovano je prvo vijeće (*dīwān*) vakufa, koje je bilo neovisno od drugih vijeća i čijim radom je rukovodio kadija.⁷¹ Za vrijeme vladavine Abasija vakuf doživljava svojevrsnu ekspanziju u odnosu na poljoprivredno i drugo zemljište, što je utjecalo na proširenje namjene i korisnika vakufa. Osnovana je posebna uprava za vakufe, kojom je rukovodio predsjednik, poznat i kao *šadr*

⁶⁸ Džananović, Ibrahim, *Vakuf u svjetlu islamskih propisa*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 10.

⁶⁹ Emevijska država je postojala u periodu od 41. do 132. godine po Hidžri (651.-750.) Abasijska država je nastala nakon pada Emevija, trajala je od 132. do 656. godine po Hidžri (750.-1258.) V. *Al-Mawsū'a al-'arabiyya al-'ālamīyya, n. d.*, knjiga 3, str. 124.

⁷⁰ Hišām ibn 'Abd al-Malik Abū al-Walīd, rođen je sedamdeset i neke godine po Hidžri. Hilafet je naslijedio od brata mu Yazida. Bio je odgovoran, razborit i poznat po preciznom vođenju državne blagajne. V. Al-Dahabī, Muḥammad ibn Aḥmad, *Sīyar al-'alām al-nubalā'*, Mu'assasa al-risāla, IX, Bejrut, 1993., knjiga 5, str. 351.

⁷¹ Muḥammad Abū Zahra, *Muḥaḍarāt fī al-waqf*, Dār al-fikr al-'arabi, Kairo, 1971., str. 11-12.

al-waqf. Nadzor nad upravom vakufa, načinima finansiranja, profitu i zakonskom trošenju prihoda vakufa vršio je predstavnik uposlenika vakufa.⁷²

2.2.3. Vakuf u vrijeme Fatimija i Memluka⁷³

Vakufi su se po obimu i količini uvakufljenih dobara nastavili razvijati u vrijeme Memluka, posebno u Egiptu, što je navelo memlučke vladare da osnuju sljedeća tri vijeća (*dīwāna*):

- Vijeće za džamijske vakufe,
- Vijeće za porodične vakufe i
- Vijeće za vakufe Dva časna harema i za vakufe opće namjene.

Fatimijski vladari su u Egiptu osnovali Opće vijeće vakufa, koje je administrativno uređivalo pitanje svih vakufa.⁷⁴

2.2.4. Vakuf u vrijeme Osmanskog carstva⁷⁵

Nakon što su Osmanlije preuzele hilafet, vakufska dobra su se proširila njihovim carstvom. Razlog nagloj ekspanziji vakufa svakako leži u praksi sultana, visokih državnih službenika, njihovih porodica i dobročinitelja da u trajno dobro poklanjaju dio svoje imovine. Osmanlije su za potrebe vakufa utemeljili nove

⁷² Salīm Hānī Maṣṣūr, *al-Waqf wa dawruhā fī al-muḡtama'a al-islāmī al-mu'āšir*, Mu'assasa al-risāla, nedatirano, str. 24.

⁷³ Fatimijska država je postojala skoro tri stoljeća, od 298. do 567. godine po Hidžri (911.-1171.), nastala je na sjeveru Afrike i obuhvatala je područja Egipta i neke dijelove Šama. Memlučki period vladavine je trajao od 648. do 923. godine po Hidžri (1250.-1517.) V. *Al-Mawsū'a al-'arabiyya al-'ālamīyya*, n. d., knjiga 17, str. 199; knjiga 24, str. 199.

⁷⁴ Muḡammad Abū Zahra, n. d., str. 17.

⁷⁵ Period od 699. do 1324. godine po Hidžri (1299.-1924.) V. *Al-Mawsū'a al-'arabiyya al-'ālamīyya*, n. d., knjiga 16, str. 124.

oblike upravljanja vakufskim dobrima, koji su nastavili egzistirati u zakonima mnogih muslimanskih država i nakon prestanka postojanja hilafeta i Osmanskog carstva.⁷⁶

Imetak neotuđivog dobra u Osmanskom carstvu bio je procijenjen na tri četvrtine cijele obradive zemlje. Sredinom 19. stoljeća, on je u Alžiru obuhvatao pola, u Tunisu, 1883. godine, jednu trećinu, u Egiptu, 1935., jednu sedminu, a u Iranu, 1930. godine, oko 15% obradive zemlje. Francuska je bila prva kolonijalna sila koja je uzurpirala vakufe. U Alžiru je zakonski položaj zemlje došao potpuno pod francusko pravo. Prodaja vakufa u praksi se priznala, ali su Francuzi morali dobro paziti da se ne ogriješe o vjerske osjećaje muslimana ili njihov porodični život, te je ustanova postojala kao sredstvo da se zaobiđe nasljedno pravo. U Tunisu su *enzel*-pogodbe⁷⁷ učinjene pravno valjanim 1888. godine, a naredni propisi su olakšali otuđivanje vakufa. Stvorena su i posebna tijela za upravljanje vakufima u Tunisu i Maroku.

U Osmanskom carstvu je centralna uprava vakufa konstituisana početkom 19. stoljeća, te je postala ministarstvo 1840. go-

⁷⁶ Zuhdi Yakan, *n. d.*, str. 185.

⁷⁷ Da se spriječe mnoge zloupotrebe i nevolje koje su pratile vakufski sistem, kao i da se poveća osobni interes zakupaca, dopustilo se trajno iznajmljivanje, posigurno od 16. st., koje se ponešto razlikuje u raznim zemljama, ali je u glavnim crtama isto. U početku se to koristilo samo u slučaju zemljišta koja su se prestala obrađivati, ali se postupno primijenilo i na ostala vakufska imanja.

Druga vrsta pogodbe, uobičajena u Siriji i Egiptu, je *hikr*, koji odgovara *kirdaru* u Tripoliju i Tunisu, ali predviđa rentu koja raste ili pada s promjenama vrijednosti komada zemlje. Zakupnik ga može samo oporučiti, ali ima neograničena prava na svoje nove zgrade i nove nasade. Pogodba se poništava samo ako se ne plaća renta. U Turskoj je slična *mukalaa*, u Tunisu *enzel*-(*inziil*) pogodba, no sa ustaljenom godišnjom rentom, u Alžiru *ana*-('anii') pogodba, te u Maroku *guelza* (*gilsa* ili *gulsa*) u slučaju poslovnog prostora i radionica i *gza* (*gazii*') u slučaju poljoprivrednog zemljišta, kao i diljem Magriba *halw* (ili *hulu*) *al-intifa*'. U svim ovim pogodbama, riječ je o pravu na dobitak. Sama stvar (*raqaba*) ostaje vlasništvo vakufa, koje se priznaje plaćanjem rente; dok prihod postaje vlasništvo unajmitelja. V. Smailagić, Nerkez, *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990., str. 660-661.

dine. Pravila se razlika između redovitih vakufa (*waqf al-ṣaḥīḥ*) na zemljama mulka (privatnog vlasništva) i neredovitih (*waqf gayr ṣaḥīḥ*) na mirijsku ili državnu zemlju. Ali zakon od 1924. godine je ukinuo ministarstvo, te su vakufski poslovi prešli u nadležnost općih poslova, pod upravom premijera vlade, koji je postavio zadaću likvidacije vakufskih imetaka prodajom općinama i drugim poduzećima od opće koristi.

U Egiptu je svu vakufsku poljoprivrednu zemlju zaplijenio Muḥammad 'Alī, no i dalje su postojali samo vakufi koji su se sastojali od kuća i vrtova. Centralna uprava vakufa bila je uspostavljena 1851. godine, te je, nakon brojnih promjena, postala ministarstvo 1913. godine. Dekret od 1895. godine je sve vakufe od općeg dobra stavio pod tu upravu, kao i porodične, koji su preneseni pod njezin nadzor legalnom odlukom ili utanačenjem. Nakon mnogih neuspjelih projekata reforme, godine 1936. uspostavljen je odbor sa zadatkom da predloži nacrt zakona o vakufima, te su njegovi prijedlozi, uz neke dodatke, postali zakon od 1946. godine. Glavna novina novog zakona bila je odredba da svi porodični vakufi moraju, ubuduće, biti privremeni, pa čak i javni vakufi, osim onih koji su namijenjeni u korist džamije ili groblja.

U Palestini, Siriji i Iraku, bilo je propisano da će evropski mandatar vakufima upravljati u skladu sa šerijatom i pod uvjetima kakve je postavio utemeljitelj (vakif). U Libanonu su porodični vakufi reformirani zakonom od 1947. godine, a slijedio je opće crte egipatskog zakona od 1946. godine, u Siriji su oni zabranjeni zakonom od 1949. godine, koji se postarao i za likvidaciju postojećih vakufa te naravi.⁷⁸

Nakon tog perioda započinje borba muslimanskih zemalja za oslobođanje od kolonijalizma, a stjecanjem nezavisnosti, zakonodavstva tih država pristupaju kodifikaciji vakufskog prava, osni-

⁷⁸ Smailagić, Nerkez, *n. d.*, str. 661.

vanju posebnih ministarstava vakufa i provedbi brojnih reformi vakufske uprave. Osamdesetih godina 20. stoljeća vakuf doživljava novu ekspanziju i ponovo zauzima mjesto u društvu koje mu je stoljećima i pripadalo. O tome ćemo govoriti nešto kasnije.

Danas su pitanja vakufa u muslimanskim državama zakonski uređena na dva načina. Države koje primjenjuju šerijatsko pravo u pitanjima porodičnog, nasljednog, testamentalnog i vakufskog prava imaju posebne zakone o vakufima. Za što efikasniji rad vakufa, vlade tih država imenuju ministra vakufa, a vakufe sufinansiraju iz državnog budžeta. Muslimanske države sekularnog uređenja, pitanje vakufa su regulirale kroz postojeći Građanski zakon i putem ministarstava za vjere i vjerska pitanja. U tim državama muslimanski vakufi participiraju u državnoj raspodjeli budžetskih sredstava sa ostalim zadužbinama, fondacijama, udruženjima i sl. Vlast u muslimanskim državama nastoji kroz oba modela zakonske regulative vakufa kontrolirati sve aktivnosti i tokove kapitala vakufa. To čine najčešće iz opravdanog osjećaja snažne konkurentnosti u činjenju javnog dobra u interesu svih građana. Početkom 21. stoljeća vakufi su posebno izloženi političkim pritiscima od strane zapadnih vlada. Motivi tih napada su, u najmanju ruku, veoma sumnjivi. Cijenu takve politike najčešće plaćaju najugroženiji, ali to nije predmet ovog rada. Vakuf je plod plemenite namjere, i on bez obzira na sve poteškoće kroz koje je prolazio ili prolazi, ostaje svijetla tačka islamske kulture i civilizacije.

3 ULOGA I ZNAČAJ VAKUFA I FONDACIJA U CIVILNOM DRUŠTVU

Iz navedenog historijskog pregleda nastanka i razvoja vakufa i fondacija se jasno vidi nastojanje drevnih država i naroda da generacijama koje su živjele u njihovo vrijeme ili onima koje budu dolazile poslije njih, u amanet ostave što više trajnih dobara. Sigurno je da su prihvaćeni princip altruizma i naslijeđena materijalna dobra bili dobra osnova za dalji progres savremenog društva u kojem živimo.

Vakufi i fondacije pripadaju području djelovanja koje danas skupnim imenom nazivamo civilno društvo. Oni su pravna lica putem kojih ljudi poklanjaju dio imovine u korist cijele zajednice i način na koji se mogu usmjeriti dobrovoljni prilozima različitim društvenim kategorijama.

Koncept vakufa i fondacije je veoma star. To je odraz čovjekove prirode, čin solidarnosti jednih prema drugima te čin solidarnosti među generacijama. Vakufi i fondacije se mogu za života (*inter vivos*) ili poslije smrti (*mortis causa*) namijeniti nekoj plemenitoj svrsi. U društvima gdje je moralni aspekt davanja za opće dobro tradicionalno dio religije, kao u islamu i kršćanstvu, religiozno uvjerenje utječe na svrhe u koje se ostavlja dio nasljedstva. To je često održavanje nekog svetog mjesta (*vene-*

rabiles locus) ili briga o bolesnim i siromašnim (*piae cause*). U ranijim vremenima su takve zadužbine i mjesta tradicionalno pripadali religijskim institucijama. Vjerske zajednice i dobrovoljne organizacije nisu potpadale pod državnu jurisdikciju.

U kasnom srednjem vijeku novi trend osnivanja vakufa i fondacija bio je izraz civilnog ponosa i društvene odgovornosti novih društvenih slojeva. Ljudi, uspješni u trgovini i poduzetništvu, osjećali su moralnu odgovornost prema svojim zajednicama i nisu koristili dobit isključivo za svoje zadovoljstvo, nego i za unapređenje društva. To se može tumačiti kao čin zahvalnosti društvu, izraz ponosa vlastitim postignućima, te kao svijest da preko vakufa i fondacija mogu pomoći razvoju društva u željenom pravcu.

U početku su vakufi i fondacije osnivane radi podmirivanja osnovnih potreba i razvoja lokalnih zajednica, gradova i regija. Razvojem industrije i trgovine osnivaju se vakufi i fondacije koje djeluju na nivou nacionalnih zajednica. U novije vrijeme sve veći broj vakufa i fondacija djeluje izvan granica zemlje u kojima su osnovani i imaju međunarodne programe.

Kriterij razvijenosti u modernim društvima mjeri se, između ostalog, i mogućnošću da se mobiliziraju svi raspoloživi potencijali u zajednici. Dobrovoljni rad i donacije u novcu i naturi preko vakufa i fondacija u značajnoj mjeri umanjuje oskudicu državnih socijalnih programa, te doprinose socijalnom razvoju i saniranju posljedica djelovanja tržišne ekonomije. Njihovi programi ne mogu biti zamjena za vladine programe, ali mogu, zajedno sa drugim relevantnim institucijama i na bazi partnerstva, biti kvalitetna dopuna već postojećih programa.

Historijski posmatrano, režimi koji su zasnovani na ideologiji podložnosti građana državnoj politici, daju malo mogućnosti za razvoj dobrovoljnih i neovisnih aktivnosti za opće dobro. Au-

toritarni režimi u povijesti su bili neskloni autonomiji civilnih inicijativa i neovisnosti njihovih institucija.⁷⁹

Broj fondacija se u pojedinim zemljama, pored ostalog, doводи u direktnu vezu s rigidnošću sistema registracije. Početkom devedesetih godina prošlog stoljeća je u Francuskoj bilo oko 500 fondacija, u Njemačkoj oko 6.000, u Švicarskoj oko 22.500, u Holandiji 100.000, a u Lihtenštajnu, s 30.000 stanovnika, oko 40.000 fondacija sa ukupnom imovinom većom od 100 milijardi švicarskih franaka.

U osamdesetim godinama je treći sektor živnuo i fondacije su dobile na važnosti. To je rezultat, prije svega, razvoja dva druga sektora: ekonomije i politike, od kojih one trebaju biti neovisne. Upravljanje vakufima i fondacijama se temelji na zakonskim i moralnim odredbama, a snaga moralnih odredbi je vezana za povjerenje koje se daje društvenom sistemu vrijednosti. Zakonske odredbe često se dopunjavaju kodeksom ponašanja, kojeg donose same organizacije civilnog društva.

3.1. Programi vakufa i fondacija u razvijenim zemljama

Vakufi i fondacije u razvijenim zemljama imaju veoma važnu ulogu u modernizaciji društava. Zahvaljujući poreskim olakšicama, pojedinci i preduzeća osnivaju vakufe i fondacije kako bi doprinijeli kvalitetu života i razvoju ljudskih potencijala. Takva poreska politika je doprinijela razvoju kulture davanja. Time se jača odgovornost građana za probleme u zajednici i društvu, te doprinosi pluralizmu interesa i institucija koje neovisno djeluju u društvu.

⁷⁹ Nacistički režim u Njemačkoj ukinuo je fondacije kao neovisne institucije. To je veoma negativno utjecalo na razvoj dobrotvornih ustanova u ovoj zemlji. Slična situacija je bila i u komunističkim zemljama. U Čehoslovačkoj, Mađarskoj i Poljskoj dobrotvorne ustanove su prije Drugog svjetskog rata bile na zavidnom stepenu razvijenosti.

Prema pouzdanim procjenama iznosi prikupljenih sredstava u zapadnim zemljama, kojima su osnovne neoporezive donacije, povećani su u proteklih 15 godina za više od deset puta. To je pogodovalo razvoju posebne vještine prikupljanja sredstava (*fund raising*).

Vakufi i fondacije u razvijenim zemljama redovno dodjeljuju pomoć kroz sistem javnih oglasa. Oni redovno imaju savjete koje čine ugledni intelektualci ili stručnjaci za pojedina područja. Vodeći računa o transparentnosti, uglavnom objavljuju izvještaje o svome radu s informacijama o imovini, osnivačima i povijesti vakufa i fondacije te iznosima dodijeljenih pomoći pojedinim organizacijama.

Fondacije su najrazvijenije u SAD-u. Značajan broj ovih fondacija ima i međunarodne programe dijeljenja pomoći.

Broj fondacija koje daju pomoć povećao se u periodu 1971.-1995. godine, sa 21.877 na 40.140 fondacija. U 1995. godini je pomoć američkih fondacija iznosila 12,3 milijarde američkih dolara. Neovisne fondacije dale su 76,8% iznosa ovih pomoći, fondacije preduzeća 13,9%, fondacije lokalnih zajednica 6,6% te interventne fondacije 2,8%. Prema uzorku od 1012 fondacija, najveći dio pomoći (25%) dobivaju obrazovni programi, 17% dobiva zdravstvo, socijalne službe 17%, umjetnost i kultura 12%, javna i socijalna pomoć 12%, zaštita okoline 5%, znanost i tehnologija 5%, međunarodni odnosi 4%, društvene znanosti 2% i religija 2%.⁸⁰ U posljednjih deset godina američke fondacije su najznačajnije povećale davanje pomoći za socijalne programe i razvoj socijalnih službi, dok udio pomoći za visoko obrazovanje slabi.

Privatne donacije u Sjedinjenim Američkim Državama su, prema procjeni iz 1995. godine iznosile 143,9 milijardi američ-

⁸⁰ *Foundation Giving, Yearbook of Facts and Figures on Private, Corporate and Community Foundations*, New York: The Foundation Center, 1997.

kih dolara, odnosno, oko 2% BDP. Najveći dio, 80,8%, dali su pojedinci, 7,3% su izdvojile neovisne fondacije i fondacije lokalnih zajednica, legati su činili 6,8%, a 5,1% poduzeća i njihove fondacije. Ovi podaci svjedoče o bogatoj filantropskoj kulturi u Sjedinjenim Američkim Državama.⁸¹

U Evropi je osnovano više fondacija za razvoj. Osnivači tih fondacija su ugledni intelektualci, poznate institucije, udruženja, vlade i Evropska unija. Tako su osnovane *Evropska kulturna fondacija*, *Evropska fondacija za znanost*, *Evropska fondacija za socijalni kvalitet*, *Evropska fondacija za socijalnu politiku* i slične. Većinu sredstava ove fondacije dobivaju iz programa Evropske unije i Vijeća Evrope.⁸² Značajna sredstva daju i vlade pojedinih zemalja te poznate firme. Ove fondacije imaju prestižne programe, a okupljaju ponajbolje profesionalce i ugledne intelektualce u područjima svog djelovanja.⁸³ Novi trend razvoja dobrotvornih ustanova u zapadnim zemljama povezan je uz razvoj fondacija lokalnih zajednica (*community foundation*). Fondacija lokalne zajednice je neovisna, dobrotvorna organizacija, osnovana da podmiri kritične potrebe i poboljša kvalitet života na određenom geografskom području, kao što je grad ili regija. Takve fondacije se stavljaju kao okvir za razvoj civilnog društva odozdo.⁸⁴

⁸¹ Otkrivši izuzetnu snagu velikih američkih zadužbina A. Malraux, poznati francuski intelektualac, uvjerio je tadašnjeg francuskog predsjednika C. de Gaulla u potrebu osnivanja velike nacionalne fondacije *Foundation de France*. Međutim ova fondacija po svom imenu i ponašanju zrači etosom državne moći, a ne neovisnosti.

⁸² Evropski centar za fondacije iz Brisela izdao je direktorije svih fondacija po posebnim područjima djelovanja koje finansiraju programe u evropskim zemljama. Ovi direktoriji sadrže sve potrebne informacije o fondacijama s uputama kako im se mogu podnijeti prijedlozi projekata.

⁸³ Evropska unija programski pomaže razvoj fondacija. V. *Promoting the Role of Voluntary Organisations and Foundations in Europe*, 1997.

⁸⁴ *Zaklade i filantropija u Hrvatskoj*, istraživanje i izvještaj sastavljeni u sklopu AED CroNGO programa uz finansijsku pomoć Agencije za međunarodni razvoj SAD-a (USAID), Zagreb, 2003. V. www.aed.hr, od 20.4. 2007.

3.2. Fondacije u Bosni i Hercegovini

Bosna i Hercegovina ima stanovitu, "ograničenu", historiju razvoja "trećeg sektora". Prije rata (1992-1995) postojao je niz društvenih organizacija čije su se aktivnosti uglavnom orijentirale unutar sfere kulture i sporta. Nakon rata svjedoci smo formiranja mnogih novih nevladinih organizacija, pogotovo u onim dijelovima zemlje gdje su locirani predstavnici međunarodne zajednice, njihove agencije i organizacije. Prije nekoliko godina, Direktorij nevladinih organizacija u Bosni i Hercegovini organizacije ICVA, nudio je podatke o 365 lokalnih nevladinih organizacija, no već tada su postojale procjene da postoji oko 1.500 različitih društvenih organizacija koje se mogu podvesti pod oznaku "nevladine organizacije".⁸⁵

Nesporno je da za razvoj civilnog društva, vladavinu prava i razvoj demokratije u Bosni i Hercegovini veliki značaj ima upravo nevladin sektor. To je onaj sektor društvene aktivnosti koji je karakterističan po tome što nije opterećen vlašću i institucionalizacijom, nego je prepoznatljiv po masovnosti i dobrovoljnosti članstva, kao i po njihovoj organizovanoj angažovanosti na onim pitanjima koja su njihov interes, a ne koja su im nametnuta.

⁸⁵ *Civilno društvo*, v. <http://www.soros.org>, od 14.4.2007.

4 NASTANAK VAKUFA I FONDACIJA

4.1. Šerijatsko-pravni okvir za nastanak vakufa

Da bismo mogli vršiti uporedbu vakufa sa fondacijama, neophodno je ukazati na proces njihovog nastajanja i trajanja. S obzirom na činjenicu da vakufi i fondacije nisu samo historijska norma, te da su snažno prisutni u savremenom društvu, ovdje ćemo dati kratak presjek ranijeg i postojećeg pravnog okvira za njihovo nastajanje i djelovanje u Bosni i Hercegovini.

Islamski pravници se razilaze oko pitanja načina osnivanja vakufa. Jedni smatraju da je za nastanak vakufa dovoljna izjava vakifa, drugi za njegov nastanak traže izjavu i predaju imovine, a treći smatraju da je potrebno učiniti izjavu pred sudijom i potvrditi je sudskom odlukom.

U početku islama, za punovažnost uvakufljenja nije se tražila neka naročita forma, niti postupak. Dovoljno je bilo da vakif izjavi svoju volju pred dva sposobna svjedoka.⁸⁶ Povećanjem

⁸⁶ Neposredno poslije Vjerovjesnikove, a.s., smrti nije bilo sporenja oko načina zasnivanja vakufa, jer su sjećanja na uvakufljenje u Poslanikovo doba bila vrlo svježja i samo se nastavilo sa prethodnom praksom. Širenje islamskih granica i pitanje stvarnog vlasništva osvojenih područja kao i prelazak na islam drugih naroda koji su sa sobom nosili određena shvatanja i običaje, nametalo je potrebu da islamski pravni

→

broja vakufa i njegovim jačanjem, naglo je rastao i broj sporova. Teško je bilo na osnovu svjedoka utvrditi pravo činjenično stanje. U cilju otklanjanja pravne nesigurnosti, početkom drugog hidžretskog stoljeća utvrđeni su šerijatskopravni propisi o uvakufljenju, prema kojima se zasnivanje vakufa treba izvršiti pred kadijom, koji o tome donosi odluku i sastavlja ispravu (vakufnamu). U smislu tih pravila punovažan vakuf se može osnovati na dva načina:

*a) Osnivanje vakufa izjavom volje
pred svjedocima i kadijom (tesdžilom)*

Osnivanje vakufa pred kadijom je redovan i uobičajen način osnivanja vakufa. Vakif treba da pred svjedocima, mutevelijom i kadijom izjavi svoju volju, slobodno i bez ograničenja, da on uvakufjuje svoje imanje (upisano u z.k.ul.) radi Boga za sva vremena i da istom imaju postaviti muteveliju (ime mutevelije koji je tu prisutan) te da mu imanje predaje na upravu. Ujedno tu treba odrediti i uvjete (šartove) po kojima i u koje svrhe se može prihod od tog imanja trošiti. Uvakufjenje tesdžilom vrši se u formi fingirane parnice⁸⁷, koja se vodi pred kadijom. Kadija legalizuje (potvrđuje) vakufnamu i ona postaje zakon za svako-

teoretičari (muğtahidi) popune određene pravne praznine kojih nije bilo malo. V. Begović, Mehmed, *Vakufi u Jugoslaviji*, Srpska akademija nauka i umjetnosti, Beograd, 1963., str. 14 i 44; Džananović, Ibrahim, *Vakuf u svjetlu islamskih propisa*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 10.

⁸⁷ Kada šerijatski sudija sastavi o tome zapisnik i navede sve što je vakif izjavio, onda vakif odustaje i opoziva uvakufjenje tražeći povrat imovine od mutevelije. Mutevelija se tada tome protivi izazivajući jednu vrstu prividnog spora. Nakon rasprave pred šerijatskim sudijom gdje se svaka od strana poziva na nazore pojedinih hanefijskih imama, šerijatski sud, poznajući o čemu i zbog čega su se šerijatski pravnici razišli kod postojanja punovažnog vakufa, izreći će presudu u korist vakufa. Ovom presudom kadija donosi tesdžil, kojim odbija zahtjev vakifov za poništenje njegove izjave o uvakufljenju, te na osnovu te odluke sastavlja *huğğati šar'iyu* (vakufnamu).

ga, a vakuf postaje neopoziv (*waqf lāzim*). Vakufnamu potpisuje kadija i prisutni svjedoci.

b) Osnivanje vakufa oporukom (vasijjetom)

Vakuf se može zasnovati i testamentom (*vasijjetnamom*). Kod ovog načina uvakufljenja potrebno je da vakif pred svjedocima izjavi da on oporuku čini i određuje da poslije njegove smrti njegovo imanje ima biti vakuf i da se prihodi tog vakufa imaju trošiti u dobrotvorne svrhe. Vakif svoju oporuku može pročitati pred svjedocima i potpisati ili je pred sudom ovjeriti. Ako od svoje oporuke vakif do kraja života ne odustane, ona poslije njegove smrti postaje punovažan vakuf (*waqf lāzim*). Kod testamentarnog uvakufljenja izostavljeno je fingiranje parnice. Testamentarno vakif može da raspolaze samo do 1/3 svog imetka, pa prema tome i uvakufiti može samo taj dio imovine. Međutim, ako bi vakif uvakufio preko jedne trećine imetka, onda bi vakuf bio punovažan ako nema zakonskih nasljednika, ili ako na to pristanu zakonski nasljednici. Forma za uvakufljenje putem testamenta je jednostavnija i sastoji se u tome što kadija kod otvaranja testamenta utvrdi prvo valjanost testamenta uopće, a potom, ako utvrdi valjanost testamenta i valjanost uvakufljenja onda sastavlja vakufnamu na osnovu proglašenog testamenta.

Pravilo da se vakuf može zasnovati tesdžilom ili vasijjetom ima dva izuzetka:

- a) Ako neko lice sagradi džamiju i izdvoji je iz svog imetka te oglasi da to uvakufjuje, pa poslije toga dopusti džematlijama da u toj džamiji klanjaju, a džematlije to prihvate i počnu tu zgradu da koriste kao džamiju ili mesdžid.
- b) Ako neko lice u namjeri uvakufljenja iz svoje imovine izdvoji zemljište za groblje, te bude u njemu makar jedan

umrli ukopan, onda će na taj način to zemljište postati punovažan vakuf.⁸⁸

Za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini za punovažnost uvakufljenja trebalo je odobrenje vakufskog odbora i Zemaljske vlade (čl. 6, alineja 2 *Statuta za autonomnu upravu muslimanskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova*), dok je za vrijeme Kraljevine Jugoslavije trebalo samo odobrenje Vakufsko-mearifskog vijeća, a državna dozvola nije bila potrebna.⁸⁹

Nakon ukidanja šerijatskih sudova uvakufljenje je prešlo u nadležnost Islamske zajednice. Tako je *Ustavom Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini* od 13.7.1959. godine, propisano da odluku o osnivanju vakufa u smislu čl. 25., stav 9. donosi Starješinstvo ove zajednice, na prijedlog nadležnog džematskog odbora i izdaje vakufnamu, na bosanskom jeziku.

Ustavom Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, od dana 26.11.1997. godine određeno je da u smislu člana 52., stav 1., alineja 9., Rijaset Islamske zajednice odobrava osnivanje vakufa za vjerske potrebe. Također članom 32. *Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini* je određeno da vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija. Slijedom ova dva člana Ustava Islamske zajednice i uobičajenih načina i forme uvakufljenja, Vakufska direkcija u saradnji sa medžlisima Islamske zajednice, kad se pojavi zahtjev za uvakufljenje, provodi proceduru uvakufljenja. Neophodno je utvrditi koja imovina se želi uvakufiti. Zatim se ispituje da li je imovina pod teretom ili ne, da li je ona takve kakvoće da može ostvariti svrhu i cilj uvakufljenja. Kada se utvrdi opravdanost uvakufljenja, uzima se pismena izjava va-

⁸⁸ Čerimović, Mehmed Ali, *O vakufu (rađeno po djelima islamskih naučnika)*, Državna štamparija, Sarajevo, 1935., str. 9; Mulalić, Hajrudin M., *Institucija vakufa u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 2001., str. 81-82.

⁸⁹ Član 5, alineja 2 *Zakona o islamskoj vjerskoj zajednici* od 31. januara 1931. godine i čl. 44, tač. 5 *Ustava Islamske vjerske zajednice* od 9. januara 1930.

kifa i mutevelije, ako ga vakif imenuje. Takav elaborirani iskaz o uvakufljenju, Vakufska direkcija dostavlja Rijasetu Islamske zajednice radi donošenja konačne odluke. Kada Rijaset Islamske zajednice donese pozitivnu odluku, izdaje se vakufnama na bosanskom jeziku, koja je sačinjena u tri istovjetna primjerka, od kojih se po jedan dostavlja vakifu, Vakufskoj direkciji i Gazi Husrev-begovoj biblioteci.⁹⁰ Punovažan je samo onaj vakuf koji ispunjava šerijatsku formu.

Fondacije nastaju na sličan način kao i vakufi. Izjavom volje pred svjedocima ili u formi oporuke.

4.2. Postojeći pravni okvir za djelovanje udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini

Budući da je osnovni cilj ovog rada pojasniti položaj vakufa i fondacija u Bosni i Hercegovini, neophodno je sačiniti uvod u pravni okvir za djelovanje udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini.

U pravnim aktima Bosne i Hercegovine se ne spominje naziv vakuf, ali se na njega odnose propisi o udruženjima. Tako vakufe, odnosno udruženja i fondacije moramo sagledavati kroz:

a) *Ustavni osnov*

Pravni položaj udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini treba posmatrati u svjetlu ustavne odredbe *Ustava Bosne i Hercegovine* prema kojoj i Bosna i Hercegovina i oba njena entiteta imaju ustavnu obavezu da osiguraju "najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda"⁹¹.

⁹⁰ Hrvačić, Esad, *Vakuf – trajno dobro (sa posebnim osvrtom na vakufe u Bosni i Hercegovini)*, El-Kalem, Sarajevo, 2001., str. 26.

⁹¹ Član 2., stav 1. *Ustava Bosne i Hercegovine*.

Ustavom Bosne i Hercegovine utvrđen je međunarodni pravni standard da se “prava i slobode utvrđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini”, sa prioritonom snagom “nad svim ostalim zakonima”⁹². Među tim slobodama, u taksativno navedenom *Katalogu prava*, izričito je utvrđeno da sva lica na teritoriji Bosne i Hercegovine “uživaju... slobodu udruživanja s drugima”⁹³. To znači da je “sloboda udruživanja s drugima” ustavno pravo svih lica na teritoriji Bosne i Hercegovine.

Jedino ograničenje koje dolazi u obzir pri vršenju slobode udruživanja s drugima sadržano je u stavu 2. člana 11. *Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*. Tom odredbom je propisano da se “ne mogu postavljati nikakva ograničenja u vršenju ovog prava, osim onih koja su nametnuta u skladu sa zakonom i koja su potrebna u demokratskom društvu u interesu javne ili državne sigurnosti, radi sprečavanja nereda i zločina, radi zaštite zdravlja ili zaštite prava i sloboda drugih”.

Iz navedenog proizlazi da sloboda građana Bosne i Hercegovine da se udružuju s drugima jeste njihovo pravo utvrđeno u *Ustavu Bosne i Hercegovine*, koje im i država Bosna i Hercegovina i entiteti moraju osigurati, bez diskriminacije. Ono što, također, pri tome treba imati u vidu jeste da se prava i slobode iz člana 2. *Ustava Bosne i Hercegovine*, među kojima je i sloboda udruživanja s drugima, ne mogu ukinuti ili umanjiti ni samim promjenama *Ustava Bosne i Hercegovine*, a to onda pogotovo znači da se to ne može uraditi promjenama ustava entiteta ili njihovim zakonima.

⁹² Član 2., stav 2. *Ustava Bosne i Hercegovine*.

⁹³ Član 2., stav 3. *Ustava Bosne i Hercegovine*.

U navedenim ustavnim odredbama *Ustava Bosne i Hercegovine* nalazi se, ustvari, ustavni osnov za pravno reguliranje udruženja i fondacija zakonom koji donosi zakonodavni organ Bosne i Hercegovine. Ovdje se, naime, radi o slobodi udruživanja s drugima, a ona nije konstituisana nego konstatovana ustavima entiteta, a konstituisana je *Ustavom Bosne i Hercegovine*, uz međunarodnu odgovornost ove države za njeno osiguravanje i zaštitu. To što će i entiteti ovo pravo, odnosno slobodu normirati i svojim zakonima, rezultat je podjele nadležnosti u složenoj državi i pravno ima karakter ovlaštenja da se reguliše način ostvarivanja ovog prava, ali ne i odlučivanja o njegovom obimu i sadržini (to je određeno *Ustavom Bosne i Hercegovine*).

b) Zakonski okvir

Prvo: Polazeći od navedenog ustavnog osnova, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je krajem 2001. godine donijela *Zakon o udruženjima i fondacijama*⁹⁴, što ima veliki značaj za nevladin sektor, bez obzira na određena slaba ili nepotpuna rješenja u tom aktu.⁹⁵ Kao nespornu vrijednost treba istaći prije svega to da njegovo donošenje na nivou Bosne i Hercegovine znači zakonom sankcionisani isti položaj svih lica u ovoj državi, da pod jednakim uvjetima mogu ostvarivati i štititi svoje ljudsko i međunarodno priznato pravo da se udružuju s drugima.

⁹⁴ *Zakon o udruženjima i fondacijama* objavljen je u *Službenom glasniku Bosne i Hercegovine*, broj 32/01.

⁹⁵ Ilustracije radi, Zakon se ne primjenjuje na političke organizacije, vjerske zajednice i sindikalne organizacije. Za ove oblasti su doneseni posebni zakoni. Tako je na 28. sjednici Predstavničkog doma, održanoj 22. januara 2004. i na 17. sjednici Doma naroda, održanoj 28. januara 2004. godine donesen *Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini*. V. Karčić, Fikret, *Religija i pravo*, Fakultet islamskih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2004., str. 346-357.

Jedan od osnovnih ciljeva Zakona je da omogući osnivanje i registraciju udruženja na nivou Bosne i Hercegovine, odnosno od strane državnih organa Bosne i Hercegovine.⁹⁶ Na taj način zainteresovana udruženja stječu uvjete da obavljaju svoju djelatnost na teritoriji čitave Bosne i Hercegovine. Riječ je o općem zakonu koji se u pravilu primjenjuje na sva udruženja.

Na osnovu zakonskog ovlaštenja, ministar civilnih poslova i komunikacija u sastavu Ministarskog vijeća Bosne i Hercegovine donio je *Pravilnik o načinu vođenja registra udruženja i fondacija Bosne i Hercegovine, i stranih i međunarodnih udruženja i fondacija i drugih neprofitnih organizacija*⁹⁷, od kada je faktički i počela primjena Zakona.

Drugo: U Federaciji Bosne i Hercegovine udruživanje građana bilo je zakonski regulirano *Zakonom o udruženjima građana*⁹⁸, *Zakonom o fondacijama i udruženjima*⁹⁹ i *Zakonom o humanitarnoj djelatnosti i humanitarnim organizacijama*¹⁰⁰. Prije ovih zakona, primjenjivao se *Zakon o udruženjima građana*, koji je donesen još u predratnom periodu.¹⁰¹

Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, na sjednici Doma naroda održanoj 5. marta 2002. godine i na sjednici Predstavničkog doma održanoj 17. jula 2002. godine, donio je *Zakon o udruženjima i fondacijama*.¹⁰² Zahvaljujući navedenom zakonu,

⁹⁶ *Kako osnovati i registrovati poslovno udruženje u Bosni i Hercegovini*, Southeast Europe Enterprise Development, Sarajevo-Banja Luka, 2002. V. <http://www.omladina-bih.net>, od 7.3. 2007., Prilog br. 1, str. 203.

⁹⁷ Pravilnik je objavljen u *Službenom glasniku Bosne i Hercegovine*, broj 9/02.

⁹⁸ *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 6/95.

⁹⁹ *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 16/98.

¹⁰⁰ *Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 35/98.

¹⁰¹ *Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 5/90 i 21/90.

¹⁰² Ovaj zakon je objavljen u *Službenim novinama Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 45/02.

prvi put se jedinstveno uređuje materija koja je do njegovog donošenja bila uređena sa tri zakona. Danom stupanja na snagu ovog zakona, prestala su da važe tri navedena zakona, osim nekih članova *Zakona o humanitarnoj djelatnosti i humanitarnim organizacijama*.

Visoki predstavnik je u martu 2002. godine donio zakone kojima se ograničavaju donacije preduzeća u javnom vlasništvu i u Federaciji i u Republici srpskoj. Pokloni od ovih preduzeća mogu biti dati samo za sport, kulturu i u humanitarne svrhe, i predmet su brojnih restrikcija napravljenih da bi se osigurala odgovarajuća (transparentna) upotreba javnih fondova.

Treće: Udruženja i fondacije u Republici srpskoj su bili uređeni *Zakonom o zadužbinama, fondacijama i fondovima*¹⁰³ i *Zakonom o udruženjima građana*¹⁰⁴. Narodna skupština Republike srpske, na zasjedanju od 27. septembra 2001. godine, usvojila je *Zakon o udruženjima i fondacijama*¹⁰⁵, čijim stupanjem na snagu su prestali da važe navedeni zakoni koji su važili do tada.

¹⁰³ *Službeni glasnik Republike srpske*, br. 14/94.

¹⁰⁴ *Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 5/90 i 21/90.

¹⁰⁵ *Službeni glasnik Republike srpske*, br. 52/01.

5 PРАВНА ПРИРОДА (AL-TAKYĪF AL-FIQHĪ) VAKUFA I FONDACIJA

Sa stanovišta prava, vakufi i fondacije su dio građanskog (*al-mu‘āmalāt*), odnosno obligacionog (*al-uqūd*) prava. Kod vakufa i fondacija postoji relativan odnos, poznat je titular prava i titular obaveze¹⁰⁶, sadržaj je tačno određen, poznat je ne samo karakter prava odnosno obaveze, nego i njihov obim i sadržaj te kojem subjektu pripada pravo a kojem obaveza. Subjekti u tom odnosu dužni su da se ponašaju, u pravilu, u skladu sa njegovim sadržajem, a potom po pravnim pravilima koja ga regulišu. S obzirom na karakter (prirodu) radnje, vakufi i fondacije su pozitivne¹⁰⁷,

¹⁰⁶ Šerijatski pravnici govore prvenstveno o ljudima kao nosiocima prava i obaveza, ali oni ne isključuju mogućnost da i društvene tvorevine mogu biti subjekti prava. Iz njihovog izlaganja jasno se vidi da oni priznaju vakufu kao zadužbini svojstvo pravnog lica, i da on prema tome može biti nosilac imovinskih prava i obaveza. To se naročito vidi iz odredaba koje se odnose na upravu vakufa. Svaki vakuf ima svog muteveliju, upravnika koji ga zastupa. Pravni poslovi koje on zaključuje u ime vakufa ne obavezuju njega, nego vakuf kao zadužbinu. V. Begović, Mehmed, *n. d.*, Beograd, 1963., str. 19.

¹⁰⁷ Obligacija je pravni odnos između dvije određene strane, povjerioca i dužnika. Iz tog odnosa za povjerioca proistječe pravo, a za dužnika obaveza. Pozitivnim obligacijama smatraju se one obligacije kod kojih se ponašanje subjekta u obligaciji sastoji u davanju (*dare*) ili činjenju (*facere*). Ovakvu obligaciju subjekti vrijeđaju nedavanjem, odnosno nečinjenjem onoga što su trebali dati odnosno učiniti, tj. upravu svojom neaktivnosti.

trajne¹⁰⁸, lične¹⁰⁹ i nedjeljive¹¹⁰ obligacije. Ove obligacije, kao i većina drugih nastaju na osnovu pravnog posla (ugovora) ili zakona. Muṣṭafā al-Zarqā'¹¹¹ smatra da je vakuf po svojoj prirodi jednostrani pravni posao (*al-taṣarruf al-qawlī*), nastao izjavom volje jedne strane, odnosno izjavom (očitovanjem) samo jedne volje. Neki šerijatski pravници, među kojima je i Abū Zahra¹¹², nazivaju ga jednostrano obaveznim ugovorom, prema kojem obaveze nastaju samo na jednoj strani, dok druga ugovorna strana ima pravo zahtijevati ispunjenje obaveza. Fondacije su po svojoj prirodi jednostrano obavezni ugovori. Jednostrano i dvostrano obavezne ugovore potrebno je razlikovati od jednostranih i dvostranih pravnih poslova¹¹³. Svaki ugovor, bilo jednostrano ili dvostrano obavezan, jest dvostrani pravni posao, ali svaki pravni posao (naprimjer jednostrani) nije ugovor. Ugovor o vakufu i fondacijama je dobročini ugovor¹¹⁴, jer jedna ugovorna strana za primljenu činidbu ne daje protučinidbu. U početku islama ugovor o vakufu je bio neformalni ugovor, dovoljna je bila izjava volje vakifa. Od drugog hidžretskog stoljeća ugovor

¹⁰⁸ Trajne obligacije su one obligacije čije izvršenje traje duže vremena, a ponekad vremenski uopće nisu ograničene.

¹⁰⁹ Lične obligacije su one kod kojih se prava i obaveze, s obzirom na svoju prirodu mogu prenositi na treća lica; nisu vezani isključivo za subjekte koji su se nalazili u obligaciji prilikom njenog nastanka. Povjerilac svoje pravo može prenijeti na treće lice i time treće lice postaje subjekat obligacije, a povjerilac to prestaje biti.

¹¹⁰ Nedjeljivim obligacijama smatramo onu kod koje se radnja može izvršiti jedino odjedanput. Ovakva nedjeljivost se naziva pravna nedjeljivost. V. Loza, Bogdan, *Obligaciono pravo*, II, Dom štampe, Zenica, 1981., str. 32 i 33.

¹¹¹ V. Muṣṭafā al-Zarqā', *al-Madḥal al-fiqhī al-'ām*, Dār al-qalam, I, Damask, 1998., knjiga 1, str. 380.

¹¹² Muḥammad Abū Zahra, *n. d.*, str. 11-12.

¹¹³ Jednostrani pravni poslovi nastaju izjavom volje jedne strane, a dvostrani pravni poslovi nastaju saglasnim izjavama volja najmanje dviju strana. V. Bikić, Abedin, *Obligaciono pravo – opći dio*, Univerzitetaska knjiga, Sarajevo, 2004., str. 109.

¹¹⁴ Za ove ugovore upotrebljavaju se slijedeći nazivi: besplatni, lukrativni i bez naknade.

o vakufu postaje formalni ugovor, kao i kod fondacija, gdje je određena forma ili propisana zakonom (zakonskom formom) ili voljom samih ugovornih strana (ugovornom formom)¹¹⁵. Ugovori o vakufima i fondacijama su realni ugovori¹¹⁶, jer su ugovorne strane postigle saglasnost o bitnim elementima ugovora (*arkān*) i zbog toga što jedna ugovorna strana preda (*taslīm*) drugoj strani¹¹⁷ stvar koja je predmet ugovora. Ovaj ugovor je i kazualan, jer je u njemu kauza (*osnov*) obvezivanja jasno istaknuta i čini bitan elemenat (*rukn*) ugovora. Ugovori o fondacijama su po svojoj pravnoj prirodi imenovani ugovori, zbog svoje važnosti i česte upotrebe dobili su svoj naziv i kao takvi regulisani zakonom. Budući da neki šerijatski pravnici vakuf ne smatraju ugovorom ('*aqd*'), nego pravnim poslom (*tašarruf*), to je mogući razlog zbog kojeg vakuf ne ubrajaju u jedan od dvadeset pet imenovanih ugovora¹¹⁸, iako vakuf zbog svoje važnosti i česte upotrebe ima svoj naziv i svoje propise.¹¹⁹

¹¹⁵ V. *Pravila o uvakufjenju*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Prilog br. 2, str. 204-206.

¹¹⁶ Nasuprot realnim su konsenzualni ugovori, kod kojih je dovoljno da ugovorne strane postignu saglasnost o bitnim elementima (*arkān*) toga ugovora, bez bilo koje određene forme (*šīğa*) ili predaje stvari (*taslīm*) drugoj ugovornoj strani. Naš zakon o obligacionim odnosima je uglavnom usvojio konsenzualnu koncepciju ugovora, što je vidljivo iz odredbe čl. 26. Međutim u ZOO nisu regulisani svi obligacioni ugovori. Tu se prije svega misli na ugovor o poklonu, koji spada u kategoriju realnih ugovora.

¹¹⁷ Jedno od šerijatskih pravila glasi: *Lā yatimmu al-tabarru'u illā bi al-qabđi* (Darivanje nije punovažno dok sve ono što je darovano ne preuzme darovana osoba). V. Muštafā al-Zarqā', *n. d.*, str. 419.

¹¹⁸ Muštafā al-Zarqā', *n. d.*, str. 605-630.

¹¹⁹ I prema pravnoj regulativi Bosne i Hercegovine, vakuf spada u neimenovane ugovore, jer je zadnji zakonski akt kojim je država regulisala status vakufa i vakufske imovine donesen davne 1909. godine, a radilo se o *Štatutu za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*. Danas propise o vakufima možemo tražiti i uspoređivati sa postojećim *Zakonom o udruženjima i fondacijama*, u kojem se vakuf kao pravni posao izričito ne spominje.

6 PRAVNE POSLJEDICE VAKUFA (ḤUKM AL-WAQF) I FONDACIJA

Svaki pravni posao izaziva određene pravne posljedice, koje traju u vremenu i prostoru. Kad je riječ o uvakufljenju, može se govoriti samo o početku toka pravnih posljedica, jer se vakuf ne može vremenski ograničiti. Pravne posljedice uvakufljenja počinju da teku od časa legalizacije vakufname, čime vakif prestaje biti vlasnik te imovine, koja prelazi u svojinu Božiju, odnosno u svojinu vakufa kao pravnog lica. Za početak pravne posljedice uvakufljenja kod vakufa zasnovanih tesdžilom uzima se legalizacija vakufname, bez obzira kada je data izjava o uvakufljenju. Kod testamentarnog uvakufljenja pravna posljedica uvakufljenja počinje da teče od časa kada kadija sastavi i ovjeri vakufnamu na elementima testamenta. Za uvakufljenje ne važi pravilo nasljednog prava, prema kojem se vlasništvo nad naslijeđenom stvari stječe smrću ostavitelja. U ovom slučaju legalizacija vakufname ima konstitutivan karakter, tako što svojina sa vakifa prelazi na vakuf. Promjenom vlasništva uvakufljena imovina postaje stvar van prometa (*extra commercium*), vakif i njegovi nasljednici više ne mogu opozvati uvakufljenje niti raspolagati uvakufljenom imovinom. Prema propisima šerijatskog prava ova pravna posljedica je konačna i neopoziva.

Izjava o osnivanju fondacije je, po tradiciji, bitan uvjet za osnivanje fondacija u pozitivnom pravu. Po svojoj pravnoj suštini, izjava o osnivanju je jednostrana izjava volje kojom osnivač povjerava imovinu fondaciji koju osniva, radi ostvarivanja određenih ciljeva. Radi se o formalnoj izjavi volje koja se daje u pismenom obliku i koja ima dvije grupe elemenata: obavezne i fakultativne.

Obavezni elementi izjave o osnivanju sadrže:

- prijenos imovine osnivača fondacije na fondaciju kao pravno lice,
- cilj fondacije i imenovanje destinatarata (korisnika),
- naziv i sjedište fondacije,
- lične podatke o osnivačima, ako se radi o fizičkim licima, a za pravna lica koja su upisana u registre, broj registarskog uloška,
- navod da li se fondacija osniva na određeno ili na neodređeno vrijeme.

Fakultativni elementi izjave o osnivanju sadrže:

- pravila o postavljanju, razrješenju, dužini mandata i prestanku članstva u upravnom odboru,
- pravila o nadzornom odboru i imenovanju lica sa posebnim zadacima,
- uvjete za prestanak fondacije,
- pravila o naknadama organa fondacije,
- određivanje posljednjeg destinatarata.

6.1. Neopozivost vakufa (luzūm al-waqf)¹²⁰

Islamski pravници se slažu da se vakuf zasnovan tesdžilom ili testamentom ne može opozvati, da se nad takvim vakufom ima primijeniti načelo o nenasljedivosti i načelo o neotuđivosti vakufske imovine. Oni se slažu u tome da je uvakufljenje valjano (*ṣahīḥ*) i bez tesdžila, ali se razilaze u tome da li se takav vakuf može opozvati prije samog čina legalizacije (*tesdžila*) na sudu, i to na sljedeći način:

a) Hanefijski mezheb

1) Abū Ḥanīfa smatra da sama izjava vakifa, vakuf čini valjanim (*ṣahīḥ*) ali ne i neopozivim, tako da vakif ima pravo uživanja i raspolaganja (*taṣarruf*) imovinom, sve dok o njegovoj ne/opozivosti ne odluči sud. Svako odstupanje (*ruḡū'*) vakifa od iskazane želje smatra se odustajanjem vakifa od uvakufjenja i njegovi nasljednici nasljeđuju tu imovinu. Dopušteno mu je da odustane od uvakufjenja ili da izmijeni uvjete (*ṣurūt*) ili namjenu (*maṣrif*) vakufa. Za dokazivanje ovakvog mišljenja Abū Ḥanīfa se koristio analogijom (*qiyās*) uvakufjenja sa posuđivanjem (*'āriya*), jer ono lice koje posuđuje nije tim činom prestalo biti vlasnik te stvari. Abū Ḥanīfa je smatrao da valjan (*ṣahīḥ*) vakuf postaje neopoziv (*lāzim*) samo u tri slučaja, i to:

- sudskom presudom putem fingirane parnice, o čemu smo već govorili,
- kada ga vakif testamentarno uvjetuje svojom smrću i, na primjer, kaže: “Kada umrem, moja kuća postaje vakuf za te i te namjene”,

¹²⁰ V. Ibn al-Humām, *n. d.*, knjiga 5, str. 425; Al-Margīnānī, *n. d.*, knjiga 3, str. 16; Al-Bahūtī, *n. d.*, knjiga 3, str. 393; Al-Ḥurašī, *n. d.*, knjiga 7, str. 78-79; Ibrāhīm al-Šīrāzī, *al-Muhaddab*, al-Dār al-šāmiyya, I, Bejrut, 1996., knjiga 3, str. 68.

- kada uvakufi džamiju i dopusti da se u njoj namaz obavlja, jer u tom slučaju džamija prelazi u Božije vlasništvo.
- 2) Imam Muḥammad smatra da uvakufljenje nekog dobra postaje neopozivo tek onda kada vakif poslije izjave preda (*taslīm*) imovinu muteveliji. Za dokazivanje ovog mišljenja imam Muḥammad se koristio analogijom uvakufljenja sa darivanjem, kod kojeg je za neopozivost potrebna primopredaja.
- 3) Imam Abū Yūsuf smatra da onog momenta kada vakuf postane valjan (*ṣaḥīḥ*), isti postaje i neopoziv (*lāzim*), te da automatski prelazi iz vlasništva vakifa u Božije vlasništvo, a ne u vlasništvo onoga u čije svrhe je namijenjen. Abū Yūsuf smatra da se samom izjavom ta imovina stavlja van prometa (*ḥubs*), te da za to nije potrebna odluka suda ili predaja dotične imovine muteveliji.
Ovo pravno shvatanje (*qawl*) je općeprihvaćeno u hanefijskom mezhebu i na osnovu njega učenjaci hanefijske pravne škole izdaju fetvu.¹²¹

b) Malikijski mezheb

Stav malikijske pravne škole je identičan Abū Hanīfinom stavu. Imovina ostaje u vlasništvu vakifa, s tim da je uživanje prihoda (*manfaʿa*) od takve imovine pravo korisnika, odnosno onih kojima je ta imovina i namijenjena (*al-mawqūf lahu*).

Ovakav stav dokazuju Poslanikovim, s.a.v.s., riječima: حَيْسَ الْأَصْلِ وَسَبِيلِ الثَّمَرَةِ “Uvakufi osnovu i podijeli plodove (prihode).”¹²²

¹²¹ Ibn ʿĀbidīn, *n. d.*, knjiga 3, str. 399-402; Al-Kāsānī, *Badāʾiʿ u al-ṣanāʾiʿ i ft tartīb al-ṣarāʾiʿi*, Dār al-kutub al-ilmīyya, Bejrut, 1997., knjiga 6, str. 220; Ibn al-Humām, *n. d.*, knjiga 5, str. 45, 52.

¹²² Buḥārī, *Kitāb al-ṣurūḥ*, hadis br. 2737; Muslim, *Kitāb al-waṣīyya*, hadis br. 1632; Tirmidī, *Kitāb al-aḥkām*, hadis br.1375; Nasaʿī, *Kitāb al-aḥbās*, hadis br.3599; Ibn Māǧǧā, *Kitāb al-sadaqāt*, hadis br. 2397.

Uvakufljenjem (*hubus*) imovina se stavlja van prometa, ali prema njihovom mišljenju, time ne prestaje biti vlasništvo vakifa.¹²³

c) Šafijski mezheb

Samom izjavom vakifa, prestaje vlasništvo ljudi nad tom imovinom, te ona više nikada ne može postati vlasništvo vakifa, niti vlasništvo onih kojima je namijenjena, nego tom izjavom postaje neopozivo Božije vlasništvo (*al-waqf ilā Allāh ta'ālā*). Prihodi od takvog vakufa pripadaju onima kojima je vakuf i namijenjen.¹²⁴

d) Hanbelijski mezheb

Sa valjanošću (*ṣaḥīḥ*) vakufa prestaje vlasništvo vakifa nad istim, jer je izjava vakifa osnov (*sabab*) prestanka pravnog raspolaganja (*taṣarruf*) nad imovinom (*raqaba*) i приходима (*manfa'a*). Na to, po njima, ukazuje i pomenuti hadis, jer stavljanje van prometa (*hubus*) znači da se ta imovina ne može prodati, pokloniti niti naslijediti.¹²⁵

Vlasništvo nad ovim vakufom, prema mišljenju hanbelijskih učenjaka, prelazi u Božije vlasništvo, ukoliko se radi o uvakufljenju džamije, škole, prihvatilišta ili sirotišta, a ukoliko je namijenjeno imenovanoj osobi ili skupini (vakifova ili djeca toga i

¹²³ Aḥmad al-Šawī, *Bulḡat al-sālik li aqrab al-masālik 'alā al-Šarḥ al-ṣaḡīr*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 1995., knjiga 4, str. 97; Al-Qarāfī, *Šihāb al-Dīn Aḥmad ibn Idrīs, Al-Daḥīrah*, Dār al-ḡarb al-islāmī, I, Bejrut, 1994., knjiga 3, str. 53-54. i knjiga 6, str. 318-321; Al-Qarāfī, *al-Furūq*, 'Alam al-kutub, nedatirano, knjiga 2, str. 111.

¹²⁴ Al-Nawawī, *al-Maḡmū' u Šarḥ al-Muḥaḍḍab*, Dār al-fikr, Bejrut, nedatirano, knjiga 1, str. 443; Al-Šarbīnī, *n. d.*, knjiga 2, str. 389.

¹²⁵ Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *al-Muḡnī*, Dār 'ālam al-kutub, Rijad, 1994., knjiga 5, str. 546; Al-Bahūti, *Kaššāf al-qinā'a 'alā Matn al-Iqnā'a*, Maktaba Nizār Muṣṭafā al-Bāz, nedatirano, knjiga 4, str. 273.

toga), onda vlasništvo prelazi na one kojima je namijenjen vakuf (*al-mawqūf* 'alayhim), kao kod poklona (*hiba*).¹²⁶

Sudska praksa savremenog zakonodavstva u mnogim muslimanskim državama predviđa da se postupi po pravnom mišljenju (*qawl*) Abū Hanīfe, u slučaju da vakif za svog života oduстане od uvakufjenja, a po pravnom mišljenju njegove dvojice učenika i ostalih imama nakon vakifove smrti.¹²⁷

Prema pozitivnom pravu, jednom datu izjavi o osnivanju fondacije osnivač može opozvati ili promijeniti prije nego što je fondacija po zakonu konstituisana. Ukoliko je fondacija već konstituisana (što se poklapa sa danom njene registracije), osnivač može promijeniti svoju izjavu o osnivanju samo ako je mogućnost promjene ranije izričito predvidio izjavom o osnivanju.

Poslije konstituisanja fondacije koja je osnovana od strane jednog osnivača kojeg više nema, ili od više osnivača među kojima nema saglasnosti o promjeni izjave o osnivanju fondacije, ili ako saglasnost postoji, ali promjena izjave o osnivanju nije tom samom izjavom predviđena – izjava o osnivanju fondacije se ne može promijeniti, ali upravni odbor fondacije može, u okviru postavljenih ciljeva, uz odobrenje suda, promijeniti odnose u fondaciji.

6.2. Vakuf kao predmet zaloga ili predmet sudskog izvršenja

Vakufska dobra prema šerijatskim propisima ne mogu biti predmet zaloga, iako sam Kur'an zalag kao sredstvo osiguranja po-

¹²⁶ Wahba al-Zuhaylī, *al-Fiqh al-islāmī wa adillatuhū*, Dār al-fikr, IV, Damask, 1996, knjiga 8, str. 169-172.

¹²⁷ V. čl. 11. egipatskog *Zakona o vakufima*.

traživanja preporučuje.¹²⁸ Vakuf kao pravno lice može se zadužiti, ali mu nije dopušteno da svoju imovinu daje u zalog kao osiguranje vraćanja duga na vrijeme. Ova zabrana je u skladu sa načelom da se vakufska imovina ne može prodavati. Kad bi se vakufu dopustilo da svoju imovinu daje u zalog, to bi moglo dovesti do toga da je povjerilac proda kako bi namirio svoja potraživanja.

Vakufska dobra ne mogu biti ni predmet sudskog izvršenja, jer šerijatsko pravo štiti vakuf i od običnih povjerilaca, koji ne mogu svoja potraživanja naplatiti iz glavnice. Predmet zaloga i izvršenja, prema Šerijatu, mogu biti samo prihodi od vakufa.

Ovi propisi su bili na snazi u našim krajevima za vrijeme osmanske uprave, kasnije se od tih pravila odstupilo. Pitanje prodaje imovine zaduženog vakufa nije se više promatralo kroz prizmu Šerijata, nego po propisima građanskog prava. Prema zakonskim aktima Bosne i Hercegovine, vakufi i fondacije odgovaraju povjeriocima, kako svojim приходima tako i svojim glavicama. Tu se primjenjuje načelo građanskog prava prema kojem cjelokupna dužnikova imovina služi kao opći zalog za njegove dugove.

¹²⁸ *Kur'an*, sura El-Bekare, 283. ajet: "Ako ste na putu, a ne nadete pisara, onda uzmite zalog."

7 BITNI ELEMENTI (ARKĀN), OPĆI UVJETI (ŠURŪṬ) I VRSTE VAKUFA I FONDACIJA

Nakon što smo ukazali na pravne posljedice osnivanja vakufa i fondacija te na stavove islamskih pravnika o neopozivosti vakufa, ovdje ćemo navesti mišljenja islamskih pravnika o bitnim elementima i usporediti ih sa bitnim elementima fondacija.

Islamski učenjaci nisu saglasni o broju bitnih elemenata vakufa. Učenjaci hanefijske pravne škole, općenito, smatraju da postoji samo jedan bitan element ugovora, pa tako i vakufa, a to je forma vakufa (*ṣīḡa* ili *īḡāb wa qabūl*)¹²⁹, o kojoj će u ovom poglavlju nešto kasnije biti više riječi.

Većina islamskih učenjaka smatra da su bitni elementi (*arkān*) vakufa: dobrotvor (*wāqif*), predmet vakufa (*al-mawqūf*), korisnici vakufa (*al-mawqūf ‘alayhi*) i forma vakufa (*al-ṣīḡa*)¹³⁰, te da je za njihovu punovažnost potrebno ispunjenje određenih uvjeta, koje ćemo ovdje spomenuti.

Prema pozitivnom pravu, bitni elementi fondacije su: osnivač, izjava o osnivanju, osnivačke isprave i imovina.

¹²⁹ V. Ibn ‘Ābidīn, *n. d.*, knjiga 3, str. 393; Ibn al-Humām, *n. d.*, knjiga 5, str. 39-40.

¹³⁰ V. Al-Šarbīnī, *n. d.*, knjiga 2, str. 376; Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 6, str. 242.

7.1. Poslovna sposobnost (ahliyya) osnivača (wāqif) vakufa

Vakuf je dobročini ugovor (*teberru'*) za čiju punovažnost je, kao i kod ostalih dobročinih ugovora, obavezna potpuna poslovna sposobnost¹³¹ vakifa. Da bi neka osoba mogla biti dobrotvorom, potrebno je da ispuni sljedeće uvjete (*šurūt*):

- a) Da je slobodna osoba (*hurr*) i pravni vlasnik (*mālik*) imovine koju želi uvakufiti, u času uvakufljenja. Uvakufljenje mora vršiti svojevrijedno (*muhtār*) i bez ičijeg pritiska (*lā mukrah*). Prezadužena lica ne mogu osnivati vakufe, jer to nije u interesu ni nasljednika ni njihovih poslovnih povjerenilaca. Rasipnici ne mogu raspolagati svojom imovinom sve dok se nalaze pod starateljstvom. Izuzetak od ovoga je da rasipnik putem testamenta raspoložuje jednom trećinom imovine u dobrotvorne svrhe.

Upoređujući šerijatske odredbe o sposobnosti vakifa, kao jednog od uvjeta osnivanja punovažnog vakufa, sa odredbama pozitivnog prava koje reguliraju uvjete poslovne sposobnosti fizičkih lica utemeljivača fondacija, dolazimo do zaključka da su ta rješenja skoro identična.

¹³¹ Punoljetna fizička lica koja nisu pod starateljstvom (a niti im je oduzeta poslovna sposobnost), kao i pravna lica imaju potpunu poslovnu sposobnost. Lica koja imaju potpunu poslovnu sposobnost mogu svojim vlastitim radnjama stjecati prava i obaveze. U bivšoj Jugoslaviji nije postojala jedinstvena kodifikacija *Gradanskog prava*, te je pitanje poslovne sposobnosti prepušteno republičkom zakonodavstvu. U Bosni i Hercegovini poslovna sposobnost regulisana je u *Porodičnom zakonu (Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, broj 21/79; 44/89)*. Prema članu 105., st. 3 *Porodičnog zakona Bosne i Hercegovine* propisano je da se potpuna poslovna sposobnost stječe nastupanjem punoljetstva, kao i zaključenjem braka prije punoljetstva. U stavu 2 istog člana određeno je da dijete postaje punoljetno kad navršši 18 godina života.

- b) Da je vakif u času uvakufljenja zdrav i pri potpunoj svijesti ('*āqil*), u stanju da pravovaljano raspolaže i slobodno otuđuje.¹³²

Duševno bolesna lica su poslovno nesposobna i ne mogu raspolagati svojom imovinom. Senilne osobe (*ma'tūh*) ne mogu biti vakifi, jer moć raspoznavanja kod takvih osoba nije stalna.

- c) Da je vakif punoljetna (*bālig*) osoba. Poslovna sposobnost, prema hanefijskoj pravnoj školi, stječe se između petnaeste i dvadeset pete godine života.¹³³ Maloljetnici ne mogu uvakufljivati, niti na bilo koji način otuđivati svoju imovinu pa makar to bilo i dozvolom staratelja.

Većina islamskih pravnika punoljetnom osobom smatra onu osobu koja je navršila petnaest godina života. Abū Hanīfa smatra da je to osoba sa napunjenih sedamnaest, a prema odredbama turskog zakonodavstva punoljetstvo se stječe sa napunjenih dvadeset godina starosti, za oba spola.

- d) Da je vakif duhovno zrela i razborita (*rušd*) osoba¹³⁴. Maloljetne osobe (*ṣaġīr*) su poslovno nesposobne za uvakufljenje i ne mogu na bilo koji način otuđivati svoju imovinu, pa makar to bilo i sa dozvolom samog staratelja. Većina islamskih učenjaka smatra da se razboritost stječe

¹³² *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932.

¹³³ Navršenom petnaestom godinom života maloljetnik po pravilu stječe fizičku zrelost (*bulūġ*) kada može zaključivati neke poslove koji se tiču njegove ličnosti kao, na primjer, zaključenje braka. Pravne škole, međutim, nemaju jedinstven stav o ovom pitanju. Abū Hanīfa smatra da je to osoba sa napunjenih sedamnaest godina, a prema odredbama osmanskog zakonodavstva, temeljenog pretežno na stavovima hanefijske pravne škole, od 16. ġu al-qa'da 1286. h.g. predviđeno je stjecanje poslovne sposobnosti sa navršenih dvadeset godina za oba spola. V. Džananović, Ibrahim, *Vakuf u svjetlu islamskih propisa*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 11.

¹³⁴ To je period života u kojem osoba dostiže punu zrelost i razboritost u iskazu i postupcima.

sa dvadeset pet godina starosti, mada dozvoljavaju da to bude i ranije, ukoliko sud tako procijeni i o tome donese odluku.¹³⁵ I ovdje, kao i kod drugih propisa vezanih za vakuf, ne pravi se razlika između muškarca i žene, jer različitost spola nema utjecaja na poslovnu sposobnost. Ni brak nema utjecaja na poslovnu sposobnost žene, kojoj je, prema Šerijatu, dopušteno da bez dozvole muža raspolaže vlastitom imovinom, koju kao takvu može uvakufiti.

Važno je napomenuti da je socijalni sastav vakifa, u svijetu i kod nas, veoma šarolik. Među vakifima osim muškaraca nalazi se i veliki broj žena.

7.2. Predmet vakufa (al-mawqūf)

Predmet ugovora se u obligacionom pravu definira kao ono “o čemu je ugovor”. Predmet vakufa¹³⁶ može biti uzapćena imovina (*al-‘ayn al-mahbūsa*) koja podliježe općim propisima o vakufu. Ona može biti nepokretna (*‘aqqār*)¹³⁷ ili pokretna (*manqūl*); glavna (*‘ašl*) ili pripadajuća (*tābi‘a*); imenovana (*musammā*) ili

¹³⁵ Prema važećim zakonskim normama u Egiptu, razboritost nastaje sa napunjenih dvadeset jednu godinu starosti, a u Siriji je ta granica osamnaest godina starosti. V. Wahba al-Zuhaylī, *al-Fiqh al-islāmī wa adillatuhā*, Dār al-fikr, IV, Damask, 1996., knjiga 8, str. 177.

¹³⁶ Predmet uvakufljenja su stvari u najširem smislu riječi, jer upravo stvari čine predmet ili objekat prava. Stvar je materija, koju daje priroda i koja služi čovjeku. Stvari čine dijelove materijalnog svijeta koji su uvjet za postojanje stvarnih prava. Ali stvari mogu da budu samo oni predmeti koji se mogu od strane čovjeka prisvajati (*tamlīk*).

¹³⁷ Među šerijatskim pravnicima nema razilaženja o pitanju dopuštenosti uvakufljenja nepokretne imovine. Trajnost i nepotrošnost (*ta‘bīd*) prihoda (*manfa‘a*) vakufa, koji se ustupaju na korištenje trajnim kategorijama korisnika (*ḡiha lā tanqati‘a*), čine srž (*‘ašl*) predmeta vakufa. Razilaženje postoji o pitanju uvakufljenja nepokretne imovine. Većina (*ḡumhūr*) islamskih pravnika smatra dopuštenim uvakufljenje i nepokretne imovine. Učenjaci hanefijske pravne škole valjanost uvakufljenja nepokretne imovine smatraju izuzetkom, odnosno samo u slučaju da je takva imovina pripadak (*tābi‘a*) nepokretnoj imovini, ili ako je to postalo uobičajeno.

neimenovana (*ġayr musammā*) odredbom (*irāda*) vakifa; potrošna (*fanā*) ili nepotrošna (*ta'abbud*).

Za podobnost uvakufjenja imovine nužno je ispuniti sljedeće uvjete¹³⁸:

- a) Da uvakufljena imovina ima svoju tržišnu vrijednost (*mutaqawwim*) i da je pravno dopuštena (*šar'an*), jer ono što nema tržišne vrijednosti, ne obavezuje.

Nije dopušteno uvakufiti prihod (*manāfi'a*) bez prethodnog uvakufjenja glavnice (*'ayn*)¹³⁹, niti onoga što ne može biti u prometu među muslimanima¹⁴⁰, jer se njima ne postiže svrha vakufa niti nagrada (*tawāb*) vakifa. Ne može se uvakufiti beskorisna stvar niti ono od čega prihod nije trajan¹⁴¹. Korist od predmeta vakufa treba da je moguća korištenjem glavnice (stanovanje u kući ili sjetva na zemlji) ili korištenjem prihoda (stanarina, plodovi drveta).

- b) Da je uvakufljena imovina poznata (*ma'lūm*)¹⁴² ili određiva (*mufraz*)¹⁴³, jer nedefinirani (*maġhūl*) vakuf nije punovažan zbog toga što vodi u sumnju, nesporazum i sukob.

¹³⁸ Al-Kāsānī, *n. d.*, knjiga 6, str. 220; Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 6, str. 237-238; Al-Šarbīnī, *n. d.*, knjiga 2, str. 377; Al-Zuhaylī, *al-Waqf fi al-fiqh al-islāmī*, Dār al-fikr al-mu'āšir, Bejrut, 1988., str. 160.

¹³⁹ Kad bi neko, naprimjer, uvakufio zakupninu, ali ne i poslovni prostor.

¹⁴⁰ Naprimjer alkohol, kockarnice, svinje, gostionice i sl., jer uvakufljena imovina mora biti stečena na Šerijatom dopušten način i da je njena upotreba dopuštena.

¹⁴¹ Naprimjer, uvakufjenje hrane, pića osim vode, svijeće, mirisa i sl., jer je korist od njih uglavnom jednokratna.

¹⁴² Tako da ne bi bilo ispravno ako bi čovjek uvakufio jedan dio zemlje koji ne bi tačno imenovao.

¹⁴³ Količinski, naprimjer, dunum, litar i sl., ili procentualno, naprimjer, pola parcele sa zapadne strane. Ovo je mišljenje hanefijskih pravnika, koji punovažnost vakufa uvjetuju preuzimanjem (*taslīm*) predmeta vakufa od strane korisnika. Pravnici šafijske i hanbelijske pravne škole preuzimanje predmeta vakufa ne smatraju uvjetom punovažnosti vakufa. Pravnici malikijske pravne škole dopuštaju uvakufjenje određive imovine, ali samo u slučaju da je djeljiva.

c) Da je uvakufljena imovina potpuno u vlasništvu vakifa u času uvakufljenja. To su pravi (*ṣaḥīḥ*) vakufi.

Tokom vremena je učinjen izuzetak i dopušteno je osnivanje “nepravih (*taḥṣiṣāt*) vakufa”. Sultan je mogao odobriti uvakufljenje na mirijskom¹⁴⁴ zemljištu ne mijenjajući njegovu pravnu prirodu. To se moglo učiniti na dva načina:

- da se vakufu prizna pravo državnine i užitka određenog zemljišta pod uvjetom da, kao i ostali, plaća državi određene dadžbine,
- da sultan dodijeli vakufu pravo pobiranja državnine nad određenim mirijskim zemljištima. To znači da se time država odricala svojih prava prihoda u korist vakufa.¹⁴⁵

Kad je u pitanju podobnost stvari kao objekta uvakufljenja na kojima drugi ima neko pravo (založena ili iznajmljena stvar), onda je vakuf na takvim stvarima valjan tek kada prestane na toj stvari pravo trećeg lica, i takvi se vakufi nazivaju *mu‘allaq*. Ako se desi da vakif umre prije nego je otplatio svoj dug, onda će vakuf važiti samo ako ostavinsku masu čini još i imetak iz koga se dug može naplatiti. Ako se uvakufi stvar koja je testamentom data trećem licu, smatrat će se da je time testament opozvan.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Zemljište u vrijeme osmanske države dijelilo se na: a) milk – privatno vlasništvo (potpuna svojina), b) erazi-mirija – državno vlasništvo (nepotpuna svojina).

¹⁴⁵ Begović, Mehmed, *n. d.*, str. 24.

¹⁴⁶ Ibn Qudāma se poziva na konsenzus islamskih pravnika o tome da je legatoru dopušteno da za života potpuno ili djelimično odustane od testamenta, koji svoje mišljenje temelje na riječima ‘Umara, r.a.: “Čovjek može što god poželi izmijeniti u svome testamentu.” V. Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 5, str. 567. Poznati zagrebački pravnik Ljudevit Farkaš (1813.-1893.) zastupa mišljenje koje je suprotno spomenutom konsenzusu islamskih pravnika. Naime, on smatra da “ako se uvakufi stvar koja je testamentom data trećem licu, smatrat će se da je testament opozvan”, v. Farkaš, Ljudevit, *O vakufima i o uređenju uprave vakufskih dobara u Bosni i Hercegovini*, Arhiv za pravne i društvene nauke, XVIII, broj 4, str. 272. Navedeni primjer nam može poslužiti i kao argument da se prilikom donošenja zakonskih propisa o vakufima u Bosni i Hercegovini trebaju poznavati i stavovi šerijatskog prava.

- d) Da uvakufljena imovina bude izvršna, a ne uvjetovana ili privremena¹⁴⁷, te da sama po sebi predstavlja dobročinstvo. U odredbama pozitivnog prava, imovina fondacije je jedan od bitnih uvjeta njenog osnivanja. Da bi se osnovala fondacija neophodno je da joj osnivač povjeri, tj. prenese imovinu u određenoj, zakonom propisanoj i za ostvarenje ciljeva neophodnoj vrijednosti, koja može biti u domaćoj ili stranoj valuti. Vrijednost fondacije mora utvrditi računovođa, kojeg imenuje sud. Izvještaj računovođa o tome da li imovina ima vrijednost predviđenu zakonom podnosi se organu upravljanja fondacijom. U slučaju razlike u stavovima računovođa i organa upravljanja, na prijedlog jednog od njih, odluku o vrijednosti imovine donosi sud. Kod fondacija valja, u pravnom smislu, razlikovati lica čijim potrebama je zadužbina namijenjena – destinatare, to jest korisnike. Destinatar je lice koje je kao takvo određeno izjavom o osnivanju fondacije, a ako nije određeno izjavom, određuje ga osnivač ili upravni odbor. Osim toga, na destinatare se može prenijeti upravljanje fondacijom u određenim stvarima, ako se veći broj fizičkih i/ili pravnih lica pojavljuju kao osnivači. Krajnji destinatar je lice kojem, po prestanku fondacije, pripada ostatak imovine fondacije. Korisnici imaju neka ovlaštenja da utječu na vođenje poslova fondacije, i to, po pravilu, posredno. Svaki destinatar je ovlašten da traži uvid u završni račun, kao i da ispituje da li se ispunjavaju ciljevi fondacije, u skladu sa izjavom o osnivanju fondacije i zakonom. Ako fondacija, u određenom roku, ne omogući uvid i ispitivanje, sud će na zahtjev destinataru odrediti vještačenje poslovnih knjiga.

¹⁴⁷ Nije ispravno da vakif, naprimjer, uvakufi svoju kuću za jedan ili mjesec dana.

7.3. Korisnici vakufa (al-mawqūf alayhi)

Krajnja namjena vakufa mora biti trajna dobrotvorna svrha, a vakuf je punovažan samo onda kada vakif svoju imovinu uvakufi onima koje zna, kao što su djeca, rodbina i određeni čovjek, ili imovinu uvakufi u opće dobrotvorne svrhe; za potrebe siromašnih, učenih, džamija, mostova, škola, ukop umrlih itd.

Islamski učenjaci se slažu da je legitiman korisnik vakufa ona osoba koja je vakifu poznata (*mu'ayyan*) i kojoj je vakuf namijenjen, pod uvjetom da ima potpunu pravnu sposobnost (*ahl li al-tamalluk*).

7.3.1. Mogu li vakif, nerođena i nepoznata osoba biti korisnici vakufa

Islamski pravници su, razmatrajući pitanje prava korištenja vakufskih prihoda od strane nerođene¹⁴⁸, nepoznate¹⁴⁹ osobe i samog vakifa, zauzeli različite stavove (*aqwāl*):

- a) Pravnici hanefijske škole smatraju¹⁵⁰ da je legitiman korisnik vakufa samo ona osoba koja je poznata vakifu, makar se radilo o pravno nepostojećoj osobi, bila ona musliman ili nemusliman. Njeni pravnici smatraju da ukoliko je korisnik vakufa ljudsko biće (*ādamiyy*), mora biti jasno i općenito naglašena namjera da taj čin bude Bogu mio (*qurba*). Prema pravnom mišljenju Abū Yūsufa, na osnovu kojeg se izdaje fetva u hanefijskom mezhebu, sam vakif može biti korisnik vakufa, ili njegov mutevelija.¹⁵¹ Ha-

¹⁴⁸ Embrion ili plod u majčinoj utrobi.

¹⁴⁹ Neki čovjek, jedna osoba itd.

¹⁵⁰ V. Ibn 'Abidīn, *n. d.*, knjiga 4, str. 338; Ibn al-Humām, *n. d.*, knjiga 5, str. 56.

¹⁵¹ Muḥammad ibn Ḥasan, Mālik i Šāfi' smatraju da vakif ne može uvjetovati punovažnost vakufa time da i sam bude korisnik njegovih prihoda, jer uvakufljenjem

nefije dopuštaju da korisnik vakufa bude bogata osoba, a poslije njega siromasi.¹⁵²

- b) Pravnici malikijske škole smatraju¹⁵³ legalnim korisnikom vakufa svaku osobu koja posjeduje potpunu poslovnu sposobnost i koja postoji, ili će se roditi, bila ona poznata ili nepoznata vakifu, musliman ili nemusliman, u srodstvu ili ne sa vakifom. Ako je imenovani korisnik vakufa nerođena osoba, takav vakuf ne postaje neopoziv samim činom uvakufjenja, prihodi od takvog vakufa imaju se čuvati i predati korisniku nakon rođenja. U slučaju da se dijete rodi mrtvo, prihodi vakufa se vraćaju vakifu, ili njegovim nasljednicima poslije njegove smrti. Malikijski pravnici ne dopuštaju vakifu da bude samostalni korisnik vakufa, ali dopuštaju da bude jedan od korisnika vakufa. Oni ne uvjetuju legitimitet korisnika vakufa sa naglašenom namjerom da taj čin bude Bogu mio (*qurba*).
- c) Pravnici šafijske škole smatraju¹⁵⁴ da osoba koja je korisnik vakufa mora biti pravno sposobna u času uvakufjenja i postojati u vanjskom svijetu. Šafijski pravnici ne dopuštaju da korisnik vakufa bude plod u utrobi majke niti nepoznata¹⁵⁵, odnosno neimenovana osoba, jer predmet vakufa mora biti odrediv. Prema njihovom mišljenju, nije dopušteno da korisnik, kao i kod kupoprodaje i poklona, bude nedefiniran. Većina šafijskih pravnika smatra, i na osnovu takvog mišljenja se daje fetva po šafijskom me-

prestaje vlasništvo nad uvakufjenim predmetom, kao, uostalom, što je slučaj i sa kupoprodajom i poklanjanjem.

¹⁵² Ibn ‘Ābidīn, *n. d.*, knjiga 4, str 338.

¹⁵³ V. Al-Dusūqī, *Ḥāšiyat al-Dusūqī ‘alā al-Šarḥ al-kabīr*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bejrut, 1996., knjiga 4, str. 77-80; Aḥmad al-Šāwī, *n. d.*, knjiga 4, str. 102.

¹⁵⁴ V. Al-Šarbīnī, *n. d.*, knjiga 2, str. 376.

¹⁵⁵ Osoba koju vakif nije poznavao i imenovao, ili, naprimjer, osoba koju će imenovati i ta osoba.

zhebu, da vakif ne može sam sebi uvakufiti imovinu, budući da je već njen pravni vlasnik i da se postizanje onoga što je ranije već postignuto smatra apsurdnim (*muḥāl*). Šafijski, kao i hanefijski pravnici uvjetuju legitimitet korisnika vakufa sa naglašenom namjerom da taj čin bude Bogu mio (*qurba*).

- d) Pravnici hanbelijske škole¹⁵⁶ imaju skoro identične stavove kao i pravnici šafijskog mezheba. Korisnik vakufa, prema njihovom mišljenju, mora imati potpunu i samostalnu pravnu sposobnost te biti poznata i prisutna osoba u vanjskom svijetu. Plod u utrobi majke ne može biti samostalni korisnik, nego samo kao pripadak korisnika.¹⁵⁷ Hanbelije, kao i šafije, dopuštaju da nemuslimani budu korisnici vakufa, jednako kao što su legalni korisnici milostinje.¹⁵⁸ Hanbelijski pravnici ne dopuštaju da vakif bude samostalni korisnik vakufa. Ako su korisnici vakufa muslimani, onda je dopušteno da i vakif bude jedan od korisnika. Bilježi se da je ‘Uṭmān ibn ‘Affān, r.a., uvakufio bunar Rūma, i da je njegova posuda u tom bunaru bila jednaka posudi ostalih muslimana.

Spomenuta razilaženja islamskih pravnika odnose se na osobu koja je korisnik vakufa. Ako je korisnik vakufa ustanova, institucija ili skupina korisnika, onda moraju biti pravno sposobni da raspolažu vakufom, poznati i dobročini, a njihovim potpomaganjem mora se željeti Allahova bliskost (*qurba li Allāh*).

¹⁵⁶ Al-Bahūtī, *n. d.*, knjiga 4, str. 274-277; Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 5, str. 550-589.

¹⁵⁷ Ako bi vakif, naprimjer, uvakufio imovinu svojoj djeci, ili djeci nečijoj, među kojima je i plod kojeg nosi određena žena; u tom slučaju bi plod postao legalan korisnik.

¹⁵⁸ Majka pravovjernih, Šafīyya bint Ḥuyay, uvakufila je dio svoje imovine svome bratu židovu.

7.3.2. Može li nemusliman biti vakif

Islamski učenjaci se slažu da nije dopušteno da nemusliman uvakufi svoju imovinu u svrhe koje nisu Bogu milo djelo, ni po njihovom ni po islamskom učenju, kao što su saloni plesa, zabave, kocke itd. Međutim oni se ne slažu u pogledu šerijatske prihvatljivosti uvakufljenog predmeta od strane nemuslimana u one svrhe koje su dopuštene po njihovom, ali ne i po islamskom učenju¹⁵⁹. Tako:

- a) Hanefije i malikije smatraju da svrha uvakufljenog predmeta od strane nemuslimana mora biti Bogu milo djelo, kako prema uvjerenju vakifa tako i prema učenju Šerijata. Ako bi korisnici vakufa bili siromašne osobe ili Mas'ūd al-'Aqṣā, a vakif nemusliman, vakuf bi bio punovažan zbog toga što je takva namjena Bogu milo djelo i kod nemuslimana i kod muslimana. Ako bi nemusliman uvakufio svoju imovinu za džamiju ili crkvu, one ne bi bile legalan korisnik, zbog razlika u poimanju Bogu ugodnog djela.
- b) Šafije i hanbelije smatraju da svrha vakufa mora biti Bogu milo djelo, prema učenju Šerijata, bez obzira da li je ono takvo i prema uvjerenju vakifa. Dopušteno je, prema njima, da nemusliman uvakufi imovinu za džamiju, jer je to Bogu milo djelo, prema islamskom učenju, ali mu nije dopušteno da uvakufi imovinu za crkvu, jer to nije Bogu milo djelo po Šerijatu. Ibn Taymiyya smatra da nije dopušteno da nemusliman uvakufi imovinu za džamiju, jer je vakuf uvjetovan time da vakif može i sam biti uživalac tog Bogu ugodnog djela.¹⁶⁰

¹⁵⁹ V. Ibn 'Ābidīn, *n. d.*, knjiga 3, str. 394; Al-Dusūqī, *n. d.*, knjiga 4, str. 78; Al-Šarbīnī, *n. d.*, knjiga 2, str. 380; Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 5, str. 588; Al-Bahūtī, *n. d.*, knjiga 4, str. 273.

¹⁶⁰ 'Alā' u al-Dīn al-Ba'īr al-Dimašqī, *al-Iḥtiyārāt al-fiqhiyya min fatāwā šayḥ al-islām Ibn Taymiyya*, Dār al-kutub al-'ilmīyya, 1995., str. 171.

Egipatski Zakon o vakufu, u čl. 7, predviđa isto što i hanefijski i malikijski pravnici, odnosno da je nemuslimanu dopušteno uvakufiti imovinu u one svrhe koje nisu Šerijatom ili njegovom vjerom zabranjene.

Abū Hanīfe i Muḥammad ibn Ḥasan smatraju da porodični vakuf nije punovažan ukoliko se prilikom uvakufljenja ne spomene da je namijenjen u trajno korištenje.

Abū Yūsuf i većina (*ḡumhūr*) islamskih pravnika to spominjanje ne smatraju uvjetom za punovažnost vakufa, jer takav uvjet nije zabilježen kod ashaba, a i krajnja svrha (*kauza*) vakufa su siromašne osobe, makar i ne bile spomenute u želji vakifa.¹⁶¹

7.4. Forma vakufa (al-ṣiġa)

O formi vakufa je bilo riječi ranije, prilikom razmatranja pitanja nastanka vakufa. Svako osnivanje vakufa mora biti izvedeno prema tačno određenoj formi. Za punovažnost forme vakufa, islamski pravnici uvjetuju sljedeće:

- a) Vremenska neograničenost (*ta'bīd*). Svi islamski pravnici, osim malikija, smatraju punovažnim vakufom jedino onaj koji je zasnovan na neodređeni vremenski period. Ukoliko bi trajanje vakufa bilo vremenski određeno, naprimjer, na jedan mjesec ili jednu godinu, to bi formu vakufa učinilo ništavnom, zbog njene neregularnosti i oprečnosti sa osnovom vakufa, odnosno s tim da je vakuf trajna sadaka. S druge strane, malikijski pravnici dopuštaju da imovina može biti uvakufljena na, naprimjer, jednu godinu, a da se nakon toga može vratiti u posjed vakifa ili nekog drugog.

¹⁶¹ V. Šams al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 4, str. 85; Al-Šaybāni, *n. d.*, knjiga 2, str. 384.; Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 5, str. 567-577.

Egipatski Zakon br. 48, u čl. 5. iz 1946. godine, vakuf, u odnosu na vremensku ograničenost, dijeli u tri kategorije:

- Vakuf koji je punovažan samo ako je vremenski neograničen, i koji svako vremensko ograničavanje čini ništavnim. To se odnosi na uvakufljene džamije i imovinu koja pripada džamiji. Ovo je preuzeto iz mišljenja većine (*ğumhūr*) uleme.
 - Vakuf koji može, ali i ne mora, biti vremenski ograničen. To se odnosi na uvakufljavanje bolnica, azilantskih centara, škola i sirotinje. Ovo je preuzeto iz malikijskog mezheba, kako bi se ljudi podstakli na što aktivnije činjenje dobra.
 - Vakuf koji mora biti vremenski određen. To se odnosi na porodični vakuf, koji, ako je određen godinama, ne smije prelaziti šezdeset godina, a ako je određen generacijama, ne smije prelaziti više od dvije generacije. Vremenska ograničenost je uspostavljena radi očuvanja opće koristi (*mašlaħa*) vakufa. Kategorija porodičnog vakufa je ukinuta u Siriji 1949., a u Egiptu 1952. godine, *Zakonom br. 180*.
- b) Izvršnost (*tanğīz*). Vakuf mora biti izvršan u času uvakufljenja, jer se radi o neopozivom ugovoru, koji zahtijeva trenutni prenos vlasništva i, poput kupoprodaje i poklona, nije punovažan ukoliko je uvjetovan (*mu'allaq*). Ovo je stav većine islamskih pravnika, osim malikija, koji dopuštaju da vakif uvakufi "ovu svoju imovinu nakon mjesec ili godinu".
- c) Neopozivost (*luzūm*). Vakuf je, prema mišljenju većine uleme, osim malikija, neopozivi ugovor. Prestaje biti vlasništvo vakifa, ne može se prodati, pokloniti niti naslijediti.
- d) Neuvjetovan ništavnim uvjetom. Hanefijski pravници uvjete dijele na tri kategorije:

- Ništavni (*bāṭil*) uvjeti, koji i sam vakuf čine ništavnim, zbog svoje oprečnosti sa osnovom vakufa, kao, naprimjer, kada bi vakif uvjetovao da može kad god poželi opozvati ugovor o vakufu.
- Relativno ništavni (*fāsīd*) uvjeti, koji sam vakuf ne čine ništavnim. Vakuf ostaje punovažan, ali su takvi uvjeti ništavni, kao, naprimjer, kada bi vakif tražio da prihod vakufa ide korisnicima i onda kada je nužna sanacija samog vakufa.
- Važeći (*ṣaḥīḥ*) uvjeti, koji nisu oprečni svrhi vakufa, ne ugrožavaju njegove prihode i nisu u suprotnosti sa šerijatskim učenjem. Takvi uvjeti su obavezujući, kao, naprimjer, kada bi se uvjetovalo da se iz prihoda izmire prvo porezi, pa tek nakon toga da se prihodi podijele korisnicima.

Egipatski Zakon br. 48, čl. 48. iz 1946. godine ne pravi razliku između ništavnih i relativno ništavnih uvjeta, nego predviđa da je vakuf punovažan a uvjet ništavan ako je vakuf povezan sa relativno ništavnim uvjetom.

- e) Pojašnjenje rashoda. Ovo je uvjet za valjanost forme vakufa samo kod šafijskih pravnikā. Većina islamskih pravnikā ne smatra to uvjetom, jer prihodi idu imenovanim korisnicima ili siromašnima, u slučaju da vakif nije imenovao korisnike.

7.5. Forma izjave o osnivanju fondacije

Osnivačka isprava je obavezna zakonska forma izjave o osnivanju fondacije. Zakonom je predviđeno da se o izjavi o osnivanju fondacije mora sastaviti isprava. Isprava ima oblik sudske isprave, a može imati i oblik javnobilježničkog zapisa. Ta isprava se

čuva u registru. Pored osnivačke isprave, može se sačiniti i dopunska osnivačka isprava, u slučaju pristupanja novih osnivača, ili promjene izjave o osnivanju, ili ako se dodaju novi fakultativni elementi izjave o osnivanju, ili mijenjanju postojećih i sl. Dopunska osnivačka isprava ne mora se čuvati u registru. Ako je došlo do promjene izjave o osnivanju, ta promjena se unosi u osnivačku skupštinu, a upravni odbor fondacije mora podnijeti prijavu za izmjenu registarskom sudu.

7.6. Vrste vakufa

Brojnost vakufa, njihova teritorijalna rasprostranjenost, četrnaest stoljeća baštinjenja vakufa i princip neprestanog trajanja (*ta'bid*) doveli su do akumuliranja raznoraznih vakufskih dobara u muslimanskim državama. Te vakufe možemo podijeliti prema načinu upravljanja, društvenom statusu vakifa, upotrebi prihoda, pravnoj prirodi, cilju i načinu iskorištavanja.

7.6.1. *Vakufi prema načinu upravljanja*

Upravljanje vakufima treba posmatrati kroz prizmu historijskog razvoja vakufa. Postojali su vakufi kojima je upravljao sam vakif ili neko od njegovih potomaka. Bilo je vakufa nad kojima je nadzor vršila osoba zadužena za praćenje stanja korisnika vakufa, a ta osoba je određivana vakufnamom, kao, naprimjer, imam džamije koji je plaćan iz prihoda vakufa. Dešavalo se da se vremenom vakufnama zagubi, izgori ili nestane, tada bi sud imenovao upravitelja vakufa. Nakon osnivanja državnog ministarstva vakufa, polovinom devetnaestog stoljeća u Osmanskom carstvu, vakufima upravljaju vlade.

U dugoj i bogatoj historiji islamskih vakufa primjetno je odsustvo ideje kolektivnog upravljanja vakufom od strane upravnog

odbora ili skupine pojedinaca koji dogovorno donose odluke od značaja za vakuf. Istina, postojala je ideja o jednom upravniku čije upravljanje vakufom podliježe nadzoru druge osobe, koji je, u većini slučajeva, sudija ili osoba koju imenuje sam vakif. Mogući razlog nepostojanja nijednog primjera kolektivnog upravljanja vakufom je u općeprihvaćenom modelu individualnog upravljanja javnim državnim, ili privatnim trgovačkim poslovima, i nedovoljnoj prisutnosti ideje pravnog lica (*al-šahšiyya alma'nawiyya*) u značenju kako se to danas razumijeva.¹⁶²

7.6.2. Vakufi prema društvenom statusu vakifa

Društveni status vakifa je veoma šarolik, budući da Šerijat daje mogućnost svima da se nadmeću u činjenju dobra. Svako vrijeme je imalo svoje vakife, koji su nastojali odgovoriti stvarnim, vrlo često običnim, ljudskim i praktičnim zahtjevima i potrebama tog vremena. Većina uvakufljene imovine u doba ashaba pripadala je najbogatijim među njima, onima koji su bili stvarni vlasnici zemljišta i vrtova. Praksa uvakufljenja od strane najmućnijih muslimana nastavljena je kroz stoljeća.

Za vrijeme Abasijske države, islamski vladari počinju uvakufljivati zemljište i vrtove za potrebe škola. Većina tog zemljišta i vrtova u svojoj osnovi je bilo javno dobro, odnosno državno vlasništvo, a ne privatna svojina vladara koji ga uvakufkuje. Javio se novi oblik vakufa koji islamski pravници nazivaju *al-aršād*. Ova vrsta vakufa je bila posebno česta za vrijeme Ejubija, Memluka i Osmanlija. Iz njihovih prihoda su osnivane i finansirane brojne škole, univerziteti i biblioteke od javnog značaja.

Imam Muḥammad Abū Zahra, u djelu *Muḥaḍarāt fī al-waqf*, navodi da je čest motiv uvakufljenja imovine od strane najmuć-

¹⁶² Mundir Qahf, *al-Waqf al-islāmī, taṭawwuruḥā, idāratuḥā, tanmijatuḥā*, Dār al-fikr al-mu'āšir, I, Bejrut, 2000., str. 31-32.

njih muslimana i njihovih vladara, zapravo bio strah od odmazde onih koji će nakon njih doći na vlast. U tim političkim previranjima, protivnici bi bivali optuženi za pomaganje dolaska na vlast ranijih vladara, zatim bi bili pogubljeni, a njihova imovina konfiskovana. Bogati muslimani i njihovi vladari su se koristili institutom *al-aršāda* da bi spriječili eventualnu konfiskaciju imovine koju su uživali.

U svim stoljećima je postojala i treća vrsta vakifa, onih koji bi u formi testamenta oporučili da se nakon njihove smrti određeni dio njihove imovine uvakufi. Testamentom bi bilo precizirano da prihodi od uvakufljene imovine budu trajno dobro za određenu dobročinu svrhu.

7.6.3. Vakufi prema upotrebi prihoda i pravnoj prirodi

Prema upotrebi prihoda vakufe možemo podijeliti na samostalne (*srf*), porodične (*avlādijjat*, *ahlī* ili *durrī*) i mješovite (*muštarak*) vakufe. Prema pravnoj prirodi nastanka, vakufe dijelimo na vakufe nastale iz privatnog (*mulkovnog*) zemljišta, koje nazivamo *ṣaḥīḥ* ili pravi vakufi; i na vakufe nastale iz državnog (*erazi mirije*), koje nazivamo *taḥṣīṣāt* ili nepravi vakufi. Prema vremenskom trajanju vakufskog dobra, vakufe dijelimo na trajne (*mu'abbad*) i privremene (*mu'aqqat*).

Samostalni vakufi su javni vakufi, njihovi prihodi se upotrebljavaju za opće koristi i ostvarenje ciljeva zbog kojih je određena imovina uvakufljena. Njihovi korisnici mogu biti svi, osim vakifa i njegovih potomaka; bilo da se radi o muslimanima, ili o muslimanima i nemuslimanima, ili samo o nemuslimanima.

Porodični vakufi su privatni i njihovi prihodi se upotrebljavaju isključivo za lične potrebe vakifa, njegovih potomaka ili osoba koje vakif imenuje u vakufnami. Ovi vakufi su najčešće osnivani radi toga da imovina ostane u vlasništvu porodice, da

se potomcima onemogućiti rasipništvo kroz prodaju imetka, te kao zaštitni pravni mehanizam od konfiskacije imovine.

Mješoviti vakufi su oni vakufi čiji se jedan dio prihoda upotrebljava za lične potrebe vakifa, njegovih potomaka ili osoba koje vakif imenuje, a drugi dio prihoda se upotrebljava za opće dobro.

U muslimanskim državama i praksi bosanskohercegovačkih muslimana, najveći je broj samostalnih, zatim mješovitih, dok je porodičnih vakufa veoma malo.

Pravi vakufi su oni čija je svojina nad uvakufljenim zemljištem pripadala vakifu, kao fizičkom licu. U ova zemljišta po *Ramazanskom zakonu*¹⁶³ ubrajaju se: kućišta i dvorišta (*arse*), bašče u opsegu grada (*kasabat*), trgovišta (*kura*), a sve u opsegu od pola dunuma; zemljište od državnog zemljišta izdvojeno i nekom u potpuno vlasništvo dodijeljeno (*temlik* učinjeno), zemljište na koje se plaća ušur (desetina) i zemljište na koje se plaća harač.

Nepravi vakufi su oni čija svojina ostaje nepromijenjena, tako da država ostaje vlasnik zemljišta. Postoje tri vrste nepravih vakufa. U prvu vrstu se ubrajaju oni vakufi kod kojih se ne mijenja ni vlasništvo ni posjed zemljišta, a vakufu pripada samo pravo na uzimanje desetine i drugih pristojbi. U drugu vrstu se ubrajaju zemljišta kod kojih i posjed i prihod od zemlje ide vakufu, a državi pripada desetina i ostale pristojbe. U treću vrstu se ubrajaju

¹⁶³ Koliko nam je poznato, Osmansko carstvo je jedina država koja je imala specijalan zakon o zemljištima. Ali do donošenja *Erazi-kanunname (Zemljišnog zakona)* sultana Sulejmana II Zakonodavca, od 3. redžepa 937. godine po Hidžri (1530. godine po Miladu), a koji se naziva, po mjestu donošenja, *Budimska kanunnama*, važili su u zemljišnom zakonodavstvu propisi Šerijata kao i u ostalim islamskim zemljama. Tim zakonom sva zemlja je proglašena općim javnim dobrom. Takvo stanje je bilo sve do reformi sultana Abdulmedžida, kada je *Hatišerifom od 3. novembra 1839. godine* ukinut dotadašnji agrarni sistem. U tom cilju je doneseno više zakona, ali je najvažniji za pravni položaj zemljišta *Zakon o zemljišnom posjedu, od 7. ramazana 1858. godine*, kojim se normira podjela zemljišta na kategoriju mirijskog zemljišta, mulkovnog zemljišta i kategoriju vakufskog zemljišta. Ovaj zakon po mjesecu njegovog donošenja nazvan je *Ramazanski zakon*. V. Mulalić, Hajrudin M., n. d., str. 108.

ona državna zemljišta kod kojih i posjed i prihodi od zemljišta pripadaju vakufu, bez obaveza plaćanja bilo čega državi, koja zadržava samo голу svojinu (*raqaba*). Od sve tri vrste nepravih vakufa, samo za prvu vrstu vrijede propisi *Građanskog zakona* (*Erazi-kanunname*), a za drugu i treću vrstu, gdje vakuf ima pravo raspolaganja, vrijede odredbe vakifa i propisi Šerijata.¹⁶⁴

Trajni vakufi su oni vakufi čiji su prihodi upotrebljivi za opće dobro “dok je nebesa i Zemlje”. Trajnost vakufa je logična i prirodna za zemljišta.

Privremeni vakufi su sva ostala uvakufljena dobra, koja po svojoj prirodi ne mogu sama po sebi trajati do Sudnjeg dana. Privremeni vakufi mogu biti trajni samo u slučaju da im se pridodaju druga dobra, na način da se iz njihovih prihoda finansira održavanje i rekonstrukcija određenog vakufa, ili da se iz postojeće uvakufjene imovine odredi dio prihoda za obnavljanje istrošene imovine.

7.6.4. Vakufi prema cilju uvakufljenja

Cilj uvakufljenja utvrđuje sam vakif vakufnamom, koja nakon verifikacije od strane sudije postaje zakon za treća lica. Prema cilju uvakufljenja, vakufe možemo podijeliti na:

- a) *Vakufe čiji je cilj sakralni*. Postižu se gradnjom i održavanjem džamija, mesdžida, musala i tekija. Ovo su ustanove u kojima se zajednički ili pojedinačno vrše ibadeti.
- b) *Vakufi sa naučno-prosvjetnim ciljem*. Postižu se gradnjom i održavanjem mekteba, medresa, biblioteka, čitaonica (*kiraethana*) i drugih prosvjetnih i kulturnih ustanova.

¹⁶⁴ Ćerimović, Mehmed Ali, *O vakufu (rađeno po djelima islamskih naučnika)*, Državna štamparija, Sarajevo, 1935., str. 39.

- c) *Vakufi sa općesocijalnim ciljem*. Ovo je najstariji vid uvakufljenja, utemeljen 215. ajetom sure *Al-Baqara* i 60. ajetom sure *Al-Tawba*¹⁶⁵. Iz navedenih kur'anskih ajeta su izvedena šerijatska pravila da se uvakufljenje može izvršiti u korist siromaha, siročadi, učenika, putnika, dužnika, zarobljenika i bolesnika. Pomaganje socijalno ugroženih često nalazimo u vakufnamama, kao isključivi cilj uvakufljenja, ali je još češći slučaj da se to navodi uz ostale ciljeve uvakufljenja. Ovi vakufi se postižu gradnjom i održavanjem musafirhana, imareta, karavan-saraja, bolnica, bunara, vodovoda, sebilja, banja, česama, šadrvana, grobalja, mostova, muvekithana, sahat-kula, bezistana i hanova.¹⁶⁶

7.6.5. *Vakufi prema načinu iskorištavanja*

O načinu iskorištavanja vakufske imovine postoji niz propisa u šerijatskom pravu. Ti su propisi donijeti radi što boljeg očuvanja i unapređenja vakufske imovine. Način iskorištavanja zavisi od vrste imovine. Jedna pravila važe za nepokretnu imovinu – zemljište i kuću, a druga pravila važe za pokretne stvari i novac.

Prema načinu iskorištavanja vakufi se dijele na:

- a) *Vakufe koji ne donose prihode (mu'assasa ḥayriyya, al-waqf al-mubāšir)* i obuhvataju sve one vakufske ustanove

¹⁶⁵ U 215. ajetu sure *Al-Baqara*, Uzvišeni kaže: "Pitaju te kome će udjeljivati. Reci: 'Imetak koji udjeljujete neka pripadne roditeljima, i rođacima, i siročadi, i siromasima, i putnicima; a za dobro koje učinite Allah, sigurno, zna.'"

Propisujući kategorije ljudi kojima se može dati zekat, u 60. ajetu sure *At-Tawba*, Uzvišeni kaže: "Zekat pripada samo siromasima i nevoljnicima, i onima koji ga skupljaju, i onima čija srca treba pridobiti, i za otkup iz ropstva, i prezaduženima, i u svrhe na Allahovom putu, i putniku. Allah je odredio tako! – A Allah sve zna i mudar je."

¹⁶⁶ V. Handžić, Adem, *Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 113-119; Hukić, Abdurahman, *Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrev-begova vakufa*, Isto, str. 233-239.

od kojih se ima neposredna korist, kao što su: džamije, medrese, imareti, mostovi, česme i sl.

- b) *Vakufe koji donose prihode (musaqqafāt wa mustağallāt, al-waqf al-istiṣmārī)* i obuhvataju sve vakufske nekretnine od kojih se ima korist na posredan način. Ova vrsta vakufa se daje pod zakup, a iz dobiti se održava određeni vakuf. Da bi određeni mu'assasati ḥajriyya vakufi mogli da egzistiraju i ostvaruju svoju svrhu iz vakufnama, za njihovo izdržavanje se osnivaju investicioni (*musaqqafāt i mustağallāt*) vakufi.

Vakufsko zemljište može se obrađivati najamnom radnom snagom ili izdavanjem pod zakup. Vakufi koji se daju pod zakup dijele se u tri vrste:

- 1) *Kratkoročni zakup (vahideli vakufi)* u trajanju od jedne od tri godine. U pravilu, vakufsko zemljište i kuće se, prema čl. 272. Mağalle¹⁶⁷, mogu izdavati pod zakup od jedne godine, a čifluci i mirije do tri godine. Za iznajmljivanje na duži period potrebna je saglasnost šerijatskog sudije.¹⁶⁸ Za ovaj ugovor vrijede svi propisi koji se odnose na ugovore uopće i specijalni propisi za ugovor. Kod ovih vrsta ugovora ugovorni odnos nije moguće naslijediti, jer se radi o jednom čisto obligacionom odnosu, kakav je i u evropskim zakonodavstvima.
- 2) *Dvokirijski vakufi (idžaretein vakufi)* su vakufi sa dvije zakupnine. Ova vrsta zakupa nastala je prvobitno u Carigradu, u šesnaestom stoljeću, nakon što su veliki požari uništili vakufe koji su donosili prihode, što je, opet, imalo za posljedicu nemogućnost rada vakufa bez prihoda.

¹⁶⁷ *Mağalla al-aḥkām al-'adliyya*, izdata je u prijevodu na bosanski jezik, pod naslovom *Otomanski građanski zakon*, u Sarajevu, 1906., u izdanju Daniela A. Kajona.

¹⁶⁸ Begović, Mehmed, *n. d.*, str. 62.

Pojedinci su ponudili vakufu dvostruku zakupninu: jednu koju će unaprijed dati vakufu i sa kojom se srušeni objekat može obnoviti, i drugu, manju, koju će zakupac vakufu krajem svake godine plaćati, da bi se iz tih sredstava mogle izdržavati određene dobrotvorne ustanove.

Na osnovu općih šerijatskih pravila, po kojima *el-ḍarūrāt tubīḥu al-maḥzūrāt* ("Nužda zakon mijenja"), dobivena je saglasnost šerijatskog suda za ovu vrstu zakupa. Pravo svojine bi pripalo vakufu, a zakupcu je pripadalo pravo uživanja, koje je bilo prenosivo. Ovo je bio zakup iz nužde, vakuf nije mogao ovaj zakup otkazati niti je mogao kiriju povećati. Vremenom je došlo do zloupotrebe ove vrste zakupa, te je u 17. stoljeću donesena odluka prema kojoj se ova vrsta nasljednog zakupa može zaključiti samo uz dozvolu i odobrenje sultana.¹⁶⁹

- 3) *Nasljedni zakup (muqatta‘)* je postao običaj u svim krajevima u kojima su živjeli muslimani. Iz sačuvanih dokumenata je vidljivo da se ova vrsta zakupa često primjenjivala kod nas od početka 15. stoljeća. U nasljedni zakup uglavnom su iznajmljivani neizgrađeni placevi po varošima. Ugovor o ovoj vrsti zakupa precizirao bi postojanje podijeljene svojine na način da zemljište pripada vakufu a građevine i nasadi zakupcu. Po smrti zakupca građevine i nasadi prelaze na njegove nasljednike. Zakupci su dužni uredno plaćati zakupninu. Ona se utvrđuje jednom za svagda i ne može se mijenjati. I za ovu vrstu zakupa je, usred učestalih neregularnosti i zloupotreba, pored kadijinog odobrenja, od 16. stoljeća, bilo potrebno pribaviti saglasnost sultana.

¹⁶⁹ *Otomanski građanski zakon*, čl. 274. i 275., Daniel A. Kajon, Sarajevo, 1906.

Pokretne stvari su se koristile dvojako, ili kao samostalna stvar ili kao pripadak nekretnine. U slučaju da su samostalno uvakufjavane, tretirale bi se kao glavne i bile bi samostalno predmet uvakufljenja.

8 ADMINISTRATIVNO UPRAVLJANJE VAKUFOM I FONDACIJAMA

Efikasnost vakufa i fondacija uveliko ovisi o njihovom administrativnom uređenju. Protokom vremena, promjenom društvenih i političkih okolnosti na lokalnom i globalnom planu, te općenito razvojem ljudske zajednice, mijenjani su i poboljšavani, na opće dobro svih, administrativni modeli upravljanja trajnim dobrima.

8.1. Administrativno uređenje vakufa

Administrativno uređenje vakufa treba posmatrati historijski, jer su trenutne društveno-političke okolnosti i razvoj vakufa utjecali na način upravljanja vakufskim dobrima. Islamski pravници su ustanovili princip po kojem je *el-wilāyatu ‘alā al-waqf lāzimatin* – postojanje vakufske administracije nužno.¹⁷⁰

Postoje dva modela administrativnog upravljanja vakufima:

- a) Tradicionalno upravljanje vakufima
- b) Savremeno upravljanje vakufima

¹⁷⁰ V. Aḥmad Ibrāhīm, *Iltizām al-tabarru‘āt*, Mağalla al-qānūn wa al-iqtisād, br. 7, str. 961.

8.1.1. Tradicionalno upravljanje

U tradicionalnom načinu upravu vakufa čine upravnik (*muteve- lija*), nadzornik (*nazir*) i šerijatski sudija (*kadija*).

Jedno od osnovnih pravila vakufa je da svaki vakuf kao posebna zadužbina mora imati svog upravnika. Upravnici se obično naznačuju u zadužbinskoj povelji (*vakufnami*) na osnovu koje se određuje red po kojem će oni dolaziti na svoju dužnost. Za uprav- nika je slovo vakufname apsolutna naredba, i sve dok vakufom upravlja po odredbama vakufname, u upravu mu se ne može mi- ješati niko, pa ni sam sudija. Njegova dužnost je da savjesno i brižljivo čuva, iskorištava, prikuplja i troši prihode u namijenjene svrhe te da zastupa vakuf pred sudom, drugim državnim institu- cijama i građanima. Upravnik za svoj rad dobija plaću, fiksno ili procentualno u odnosu na ostvareni prihod vakufa. U velikim i bogatim vakufima vakifi određuju posebne službenike (*džabije*) koji prikupljaju prihode vakufa.

Šerijatsko pravo predviđa nadzor nad radom upravnika i njegovu odgovornost. To se čini radi boljeg očuvanja interesa vakufa i otklanjanja propusta i grešaka u vršenju upravničke dužnosti. Nadzor nad radom upravnika obavljaju posebni nad- glednik (*nazir*) i šerijatski sudija (*kadija*). Nadzornika po pravilu postavlja vakif. On je dužan da prati rad upravnika i obavještava kadiju o uočenim nepravilnostima. Upravnik je također dužan u preduzimanju poslova saslušati mišljenja nadglednika. Ovu službu može obavljati sposobno i povjerljivo lice. Služba je na- sljedna i za njeno vršenje dobija se određena nagrada.

Kadija vrši nadzor nad svim vakufima svoje oblasti. Da bi se nadzor što potpunije ostvario, za punovažnost određenih va- kufskih poslova, kao što su: otuđenje, opterećenje i davanje pod dugoročni zakup vakufa, traži se kadijina saglasnost. Predviđa se da je upravnik dužan podnijeti izvještaj o svome radu kad god to kadija zatraži, ili u vremenskom roku naznačenom u va-

kufnami. Kod prekoračenja ovlasti ili nanošenja direktne štete od strane upravnika, kadija može tražiti nadoknadu za učinjenu štetu, izreći opomenu, donijeti odluku o smjeni upravnika i osuditi ga na izdržavanje kazne. Kako je većina šerijatskih propisa o vakufu iz oblasti idžtihada, a s obzirom na činjenicu da nad radom kadije nije bilo nekog posebnog nadzora, sve je zavisilo od njegove savjesnosti. Tokom vremena dolazi do raznih zloupotreba od strane mutevelija i kadija, zbog čega je u Osmanskom carstvu, u 19. stoljeću, izdata naredba po kojoj se ne može izvršiti zamjena, prodaja ili izdavanje pod nasljedni zakup vakufske imovine bez sultanovog pismenog odobrenja. U 19. stoljeću je u Osmanskom carstvu osnovano prvo ministarstvo vakufa¹⁷¹, sa osnovnim ciljem da se putem tog ministarstva: sačini evidencija vakufa, ostvari vrhovni nadzor nad njihovim poslovanjem i upravom, organizira uprava vakufa, sačuvaju originali i sačine prepisi vakufnama i drugih važnijih isprava. U 20. stoljeću će većina muslimanskih zemalja donijeti posebne zakone o vakufima, a vlade tih država će politiku uređenja vakufa voditi putem ministarstava vakufa – u državama koje nisu sekularno uređene, ili putem ministarstava za vjeru i vjerska pitanja – u sekularno uređenim državama. U posljednjem desetljeću 20. stoljeća primjetan je napredak islamskih država u vezi s pitanjem administrativnog uređenja vakufa. Primjenjivana su sljedeća tri modela administrativnog upravljanja vakufima:

- 1) *Direktno nadziranje vakufa od strane vlada*, putem ministarstava ili direkcija vakufa. Vlade bi odbijale imenova-

¹⁷¹ Vrhovni egipatski kadija Tawba ibn Namir je još za vrijeme vladavine Hišama ibn 'Abd al-Malika, osnovao prvo vijeće (*dīwān*) vakufa. Za vrijeme Fatimijske države, ovo vijeće se sastojao iz tri odjela: odjel za održavanje džamija, odjel za održavanje Dva harema i druge dobrotvorne namjene i odjel za porodične vakufe. Tursko ministarstvo vakufa smatramo prvim ministarstvom, zbog njegovog administrativnog uređenja, jer je tada donesena posebna zakonska legislativa i usvojen budžet na nivou tadašnje vlade. V. Muḥammad Abū Zahra, *n. d.*, str. 362-363.

nje bilo kojeg nadzornika vakufa ukoliko isti nije zvanični vladin činovnik. Takvu praksu srećemo, naprimjer, u Siriji.¹⁷² Ovakva uprava se, zbog nestručnosti kadra i oslanjanja na budžetska sredstva vlade, pokazala neefikasnom. Određene muslimanske države su pravile razliku između vakufa čiji su uvjeti precizirani vakufnamom i drugih u kojima isti nisu precizirani. Vlada bi dopustila imenovanje samo onih upravnika koje su vakifi imenovali, ostale su postavljale same vlade.

- 2) *Samostalna porodična administracija* putem nadzornika i upravnika vakufa, bez uplitanja vlade u administrativno uređenje vakufa. Porodični vakufi su egzistirali kao vakufi u državama koje su to dopuštale, ili kao udruženja (*ğam'iyya*) u onim državama koje to nisu dopuštale. Manjkavost ovog administrativnog modela leži u oslanjanju na pojedinca (muteveliju ili nazira) u radu, a ne na kolektivno upravljanje vakufima.
- 3) Treći model tradicionalnog upravljanja vakufima je *porodična administracija potpomognuta i nadzirana od strane suda*¹⁷³. Ovaj model se primjenjuje, naprimjer, u Saudijskoj Arabiji, ali samo u slučaju da vakufnamom nije ozna-

¹⁷² U članu 1, sirijskog *Zakona br. 128*, od 11.6.1949. godine, predviđeno je da se od takve prakse može odstupiti jedino u slučaju da je nadzornik vakufa sam vakif. V. Ahmad al-Ĥağğī al-Kurdī, *Ahkām al-waqf ft al-fiqh al-islāmī*, Dawra al-'ulūm al-šar'iyya li al-iqtisādiyyīn, Kuvajt, 1996., str. 25.

¹⁷³ Dr. Muñdir Al-Qaħf smatra da postoji samo jedan razlog uvjetovanja sudskog nadzora u šerijatskom pravu, a to je nepostojanje, u ranijem uređenju muslimanskog društva, drugog odgovarajućeg sistema praćenja i kontrole poslovanja. Mogući razlog takvog stanja, prema njegovom mišljenju, treba tražiti u nedovoljnom poznavanju principa savremenog marketinga. Alternativu bi trebala činiti administracija sačinjena od eksperata iz oblasti islamskih vakufa, koji bi svojim iskustvom i umijećem doveli do povećanja proizvoda, usluga i investiranja vakufske imovine. V. Muñdir Qaħf, *al-Waqf al-islāmī, taṭawwuruhū, idāratuhū, tammijatuhū*, Dār al-fikr al-mu'ašir, I, Bejrut, 2000., str. 283-293.

čen upravnik nakon smrti prvog nazira, tj. vlasnika. Razlog nastanka ovog administrativnog modela treba tražiti u želji da se zadovolje šerijatski propisi, koji nalažu postojanje sudskog nadzora nad upravnikom vakufa. Manjkavost ovakvog administrativnog uređenja nalazi se u nedovoljnom iskustvu imenovanih upravnika u rukovođenju resursima kojim raspolaže vakuf, kao i nedovoljnoj transparentnosti prilikom odabira nazira i samog načina poslovanja.

O administrativnom uređenju vakufa u Bosni i Hercegovini bit će kasnije riječi.

8.1.2. Savremeno upravljanje

Uočeni nedostaci u tradicionalnom uređenju vakufa, doveli su do potrebe iznalaženja prikladnijih modela administracije, koji bi u duhu vremena i stvarnosti trebali polučiti bolje rezultate. Dva su modela pokazala zavidne rezultate:

- 1) Sudansko iskustvo upravljanja vakufima¹⁷⁴. Sve je počelo 1986. godine, osnivanjem *Komiteta islamskih vakufa (hay'at al-awqāf al-islāmiyya)*, koji je bio oslobođen od uobičajenih administrativnih stega ministarstva vakufa. Komitetu su date široke administrativne i izvršne ovlasti nad vakufima čiji uvjeti nisu precizirani vakufnamom i nad novoosnovanim vakufima. Komitet je doživio pravu ekspanziju 1991. godine, kada stječe brojne pogodnosti, prvenstveno zahvaljujući poklanjanju zemljišne parcele¹⁷⁵ od 5% u poljoprivrednim, stambenim i trgovačkim

¹⁷⁴ V. 'Alī Aḥmad al-Naṣrī, *Dirāsa ḥawl qawānīn al-waqf ft al-Sudān*, al-Ma'had al-islāmī li al-buḥūṭ wa al-tadrīb, Džedda, 1995., str. 32.

¹⁷⁵ Šerijatski pravnici ovakvu vrstu uvakufljenog zemljišta nazivaju *al-arṣād*, a ne *al-awqāf*. Čine to zbog uvjetovanja da uvakufjeno zemljište bude lična svojina vakifa, a vlada ne može imati takav oblik svojine, nego ona zastupa ummet u administrativ-

projektima svih pokrajina u državi. Jedna polovina dobiti trošila bi se za potrebe obrazovanja, a druga za potrebe islamskog misionarstva.

Za osnivanje novih vakufa, Komitet prvo pristupa izradi kompletne studije opravdanosti i održivosti projekta, načinu upravljanja, finansiranja i održavanja projekta, a potom ih, stavljanjem na donatorske liste, prezentira potencijalnim donatorima. Na taj način su izgrađeni brojni studentski domovi, ambulante i sl.

- 2) Savremeno kuvajtsko iskustvo u upravljanju vakufima. Kuvajtsko ministarstvo vakufa je 1991. godine osnovalo *Javnu upravu za vakufe (al-amāna li al-awqāf)* kao "dio vladinog sektora sa određenom samostalnošću u donošenju odluka, ali ustrojenog po aktima i pravilnicima vladine uprave".¹⁷⁶ Strategija ove uprave razvijala se u dva pravca: pomaganje i jačanje postojećih vakufa i iznalaženje odgovarajućih načina za osnivanje novih vakufa. Investiranje u vakufe podijeljeno je u dvije vrste: nekretnine i zemljište. Za svaku od ove dvije vrste vakufa je formirana posebna uprava, u kojoj su se nalazili istaknuti stručnjaci za pitanja nekretnina i zemljišta. Uprava je u periodu decembar 1994.-maj 1995. godine, formirala 11 fondova (*ṣandūq*), potom su preko fondova pozvali građane da postanu vakifi u nekom od njih.¹⁷⁷ Glavna odlika kuvajtskog modela je odvojenost uprave za investiranje u vakufe od uprave za raspodjelu prihoda.

nim poslovima. Iz toga proizlazi da vlada može opozvati odluku na osnovu koje je ustupila određeno zemljište za potrebe vakufa, dok se tako nešto ne može dogoditi sa ispravnim vakufima.

¹⁷⁶ 'Abd al-Wahhāb al-Hūtī, *al-Ḥalfiyya al-tārīḥiyya li idārat al-waqf fī al-Kuwayt*, Nadwa al-Baḥrayn ḥawl al-awqāf, 1996., str. 52.

¹⁷⁷ Ṣalāḥ Muḥammad al-Ġazālī, *al-Ṣanādīq al-waqfiyya*, Nadwa al-Baḥrayn ḥawl al-awqāf, 1996., str. 26.

8.2. Administrativno uređenje fondacija

Prema odredbama pozitivnog zakona o fondacijama, organi fondacije se klasificiraju na obavezne i fakultativne. Obavezni organi fondacije su upravni odbor, izvršni odbor i nadzorni odbor. Fakultativne organe fondacije određuje sam osnivač, radi staranja o očuvanju ciljeva fondacije. Zakonska pravila o upravnom odboru fondacije tiču se: sastava, rukovođenja i načina odlučivanja, nadležnosti, djelatnosti i odgovornosti, polaganja računa i potpisivanja aktova fondacije, i nagrade za rad. Nadležnosti upravnog odbora kao kolegijalnog tijela svode se na: upravljanje fondacijom, zastupanje fondacije i staranje o ispunjenju ciljeva fondacije. Članovi upravnog odbora imaju pravo na nagradu za svoj rad. Pravilo je da se uvjeti za nagradu i visinu nagrade određuju izjavom o osnivanju zadužbine. Ali ako u izjavi ništa nije rečeno, visinu nagrade određuje sud, na prijedlog organa zadužbine ili jednog od članova organa, koji je pravilima fondacije na to ovlašten.

Nadzorni organ nije uvijek obavezni organ fondacije. Za postavljanje nadzornog odbora nadležan je sud. Zadatak nadzornog odbora sastoji se u općem vođenju poslova fondacije i u kontroli njenog rada.

9 PRESTANAK, PRODAJA, ZAMJENA, STAPANJE I PRIPAJANJE VAKUFA I FONDACIJA

Ranije smo spomenuli da su vakufi i fondacije bili izloženi različitim društveno-političkim promjenama. Surovost zbilje u kojoj su egzistirala ova dva pravna instituta, nametala je nove izazove na koje je onima koji su se starali o trajnom dobru valjalo iznova pronalaziti odgovore kako održati ta dobra na okupu, ispuniti amanet i ciljeve radi kojih su osnovani. U ovom dijelu ćemo se kratko osvrnuti na najčešće egzistencijalne izazove pred kojima su se nalazili ili se još uvijek nalaze vakufi i fondacije.

Vakuf je, u osnovi, vremenski neograničen institut, smatra se stalnim dobrom, sve dok Allah, dž.š., ne naslijedi zemlju i ono što je na njoj. Trajnost se ogleda u njegovim prihodima, koje uživaju korisnici, koji su također trajna kategorija.¹⁷⁸ Ali kako postupiti sa vakufom koji propadne i nema sredstava za obavljanje namijenjene mu misije? Islamski pravници nisu postigli konsenzus u vezi s pitanjem prodaje ili zamjene vakufskih dobara.

¹⁷⁸ Muṣṭafā al-Zarqā', *Aḥkām al-awqāf*, Dār 'Ammār, Amman, II, 1998., str. 59.

Pravnici malikijske¹⁷⁹ i šafijske¹⁸⁰ škole ne dopuštaju prodaju vakufske imovine, makar se radilo i o potpuno propaljoj imovini. Svoje pravno mišljenje (*qawl*) temelje na tumačenju spomenutog hadisa o vakufu, da se oni ne mogu prodati (*lā yubā'a*), te da riječi *vaqf* i *habs* ukazuju na trajnost, opstojnost i stalnost (*ta'bid*), kao i na to da su svi vakufi prvih muslimana nestali. Takav stav opravdavaju i strahom da bi se na taj način legalizovala pretvorba vakufske imovine u privatnu svojinu.

Pravnici hanefijske¹⁸¹ i hanbelijske¹⁸² pravne škole dopuštaju prodaju vakufske imovine.¹⁸³ Neki to dopuštaju samo u slučaju kada vakuf ostane bez ikakvih prihoda. Drugi to dozvoljavaju samo ako se radi o zemljištu i zgradama, i onda kada je takva mogućnost predviđena vakufnamom. Jedni smatraju nelegalnim vakuf koji je uvjetovan mogućnošću prodaje, dok drugi smatraju nelegalnim samo takav uvjet, ali ne i sam vakuf.

Postoje i islamski pravници koji dopuštaju zamjenu vakufskih dobara kod smanjenja ili bojazni od potpunog gubljenja prihoda. To su ekonomisti među šerijatskim pravnicima, jer je njihovo pravno shvatanje (*qawl*) identično principu ekonomista koji vode računa o koristi i dobiti. Najistaknutiji među ovim pravnicima su:

¹⁷⁹ Aḥmad al-Šawī, *n. d.*, knjiga 4, str. 99, 101, 125, 127.

¹⁸⁰ Al-Nawawī, *n. d.*, knjiga 1, str. 445.

¹⁸¹ Ibn al-Humām, *n. d.*, knjiga 5, str. 85.

¹⁸² Muwaffaq al-Dīn Ibn Qudāma, *n. d.*, knjiga 5, str. 575-579.

¹⁸³ Svoje mišljenje temelje na predaji prema kojoj je Šayba ibn 'Uṭmān al-Ḥaġbī došao Aiši, r.a., i rekao joj: "Majko pravovjernih, na Kabi ima previše pokrivača, skinuli smo ga i zakopali u bunar, da ga ne bi obukle osobe koje su u menstrualnom ciklusu ili nečiste (*džunub*)."¹⁸³ Aiša, r.a., reče mu: "Loše si i pogrešno postupio! Kada se ogrtač Kabe skine, ne smeta da ga obuče žena u haizu ili nečista osoba. Prodaj ga, a dobijeni novac potroši na Allahovom putu i za pomoć siromašnim." Šayba je, kaže se dalje u predaji, tako i postupio. Nesumnjivo je da su se ovakvi događaji brzo pročuli među ashabima. Budući da nije zabilježeno neslaganje ashaba sa takvim postupkom, isti se može smatrati njihovim prešutnim konsenzusom (*iġmā'a sukūti*). V. 'Abd al-Raḥmān al-Naġdī al-Ḥanbalī, *Ḥāšiya al-rawḍ al-murbi'i Šarḥ Zād al-mustaqni'i*, VI, 1994., knjiga 5, str. 567.

Abū Yūsuf¹⁸⁴, Abū Tawr¹⁸⁵, Ibn Taymiyya¹⁸⁶ i Ibn Qāḍī al-Ġabal¹⁸⁷. Posljednji je napisao djelo *Al-Munāqala fī al-awqāf* u kojem je branio stav o dopuštenosti (*ḡawāz*) prodaje vakufa, pa čak i o obaveznosti (*wuḡūb*) prodaje i zamjene vakufa, onda kada je u tome javni interes (*mašlahā*), odnosno radi vakufa koji je “korisniji od njega i sa većim prihodima”.¹⁸⁸ U ovom djelu kritikovao je one islamske pravnike koji su dopuštali prodaju i zamjenu vakufa isključivo u slučaju propalih ili skoro propalih vakufa. Zabilježeno je da je imam Muḥammad smatrao dopuštenim da upravnik vakufa proda vakufsko zemljište sa manjim prihodima, ako za vrijednost istog može kupiti zemljište sa većim prihodima.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Abū Yūsuf Ya'qūb ibn Ibrāhīm al-Anṣārī al-Kūfī, rođen 113. godine po Hidžri (731. godine po Miladu) bio je imam svoga vremena, muhadis i glavni kadija. Sedamnaest godina je pred Abū Hanīfom učio fikh i bio njegov najbolji učenik. Umro je 182. godine po Hidžri (798. godine po Miladu). V. Al-Dahabī, Muḥammad ibn Aḥmad, *n. d.*, knjiga 8, str. 535-539.

¹⁸⁵ Ibrāhīm ibn Ḥālid ibn Abū al-Yamān al-Kalbī, poznatih fekih i mudžtehida svog vremena. Umro je 240. godine po Hidžri (854. godine po Miladu). V. Al-Dahabī, Muḥammad ibn Aḥmad, *n. d.*, knjiga 12, str. 72.

¹⁸⁶ Aḥmad ibn 'Abd al-Ḥalīm ibn 'Abd al-Salām al-Ḥarrānī al-Dimašqī al-Ḥanbalī, Abū al-'Abbās Taqīyy al-Dīn ibn Taymiyya. Rođen je 691. godine po Hidžri (1292. godine po Miladu) u Harranu, na jugu Turske. Odrastao je u Damasku, gdje je propučavao islamske nauke. Prije dvadesete godine starosti počeo je davati fetve. Tražili su da dođe u Egipat i tamo daje fetve, kojim kasnije Egipćani nisu bili zadovoljni. Zbog nezadovoljstva njegovim fetvama, biva zatvoren u Aleksandriji, a potom i u Kairu, nakon čega je deportovan u Damask, gdje biva zatvaran, i u jednom od zatvora umire u ponedjeljak 20. ḡu al-qa'da 728. godine po Hidžri (1328. godine po Miladu). V. Ibn Kaṭīr, *al-Bidāya wa al-nihāya*, Dār al-ḥadīth, Kairo, 1994., knjiga 14, str. 148-153; Al-'Askalānī, *al-Durar al-kāmīna fī 'āyān mi'a al-īāmīna*, Maṭba'a al-madanī, Kairo, 1966., knjiga 1, str. 154-170.

¹⁸⁷ Aḥmad ibn al-Ḥasan ibn 'Abdullāh ibn Aḥmad ibn Qudāma al-Dimašqī al-Ḥanbalī, poznat kao Ibn Qāḍī al-Ġabal. Bio je glavni kadija, alim hadisa, fikhā, gramatike, jezika, usula i logike. Rođen je 693. godine po Hidžri (1294.) u Al-Maqdasu, a umro 771. godine po Hidžri (1370.) u Damasku. V. 'Umar Riḍā Kaḥāla, *Mu'aḡam al-mu'allifīn taraḡum muṣanniḡī al-kutub al-'arabiyya*, Dār ihyā' al-turāṡ al-'arabī, Bejrut, nedatirano, knjiga 1, str. 194.

¹⁸⁸ Ibn Qāḍī al-Ġabal, *al-Munākala fī al-awqāf*, Maṭabi'a al-Ṣafā, Mekka, nedatirano, str. 32.

¹⁸⁹ Ibn al-Sa'ūd, *Waqf al-nuqūd*, Dār Ibn Ḥazm, Bejrut, 1997., str. 32.

Ibn Taymiyya nije prvi među islamskim pravnicima pozivao davanju prednosti očuvanja dobiti vakufa nad uzapćenom imovinom, ali je svakako među prvima detaljno pisao o tome. “Oni koji kažu”, veli on, “da nije dopušten prenos ili zamjena vakufa, osim u iznimnim slučajevima nestanka prihoda vakufa, za takav svoj stav ne navode nikakav validan dokaz (*huġġa*) iz Šerijata niti iz mezheba. Zabrana na koju se pozivaju ne dolazi niti od Zakonodavca (*šari‘a*) niti od osnivača mezheba (*šāhib al-madhab*). Naprotiv, šerijatski dokazi i pravna mišljenja utemeljitelja mezheba ukazuju na dopuštenost takvog čina”.¹⁹⁰ “Ako se pouzdano zna iz predaja od imama Aḥmada da je on dopuštao zamjenu mesdžida, (*waqf al-isti‘māl*) ukoliko je to u općem interesu, onda je izvjesnija dopuštenost zamjene druge vrste vakufa (*waqf al-istiġlāl*).”¹⁹¹

Šerijatski pravnici koji su dopuštali prodaju i zamjenu vakufske imovine, rukovodili su se principom očuvanja interesa vakufa (*murā‘āt mašlaḥa al-waqf*), uvjetujući to sljedećim normama:

- 1) Upravitelj (*nazir*) vakufa mora pribaviti saglasnost sudije (*kadije*).
- 2) Kupoprodaja ne smije u sebi sadržavati elemente prevare i pronevjere, a vakuf se prodaje po principu aukcione (*muzāyada*) prodaje.
- 3) Kupljena imovina mora biti vrednija od prodate, kako bi se ostvario princip očuvanja i unapređenja vakufa. Ako je vakufsko zemljište poljoprivredno, onda se zemljište u urbanim naseljima razlikuje po vrijednosti i troškovima održavanja.¹⁹² Plodno zemljište donosi velike prihode, a

¹⁹⁰ *Maġmū‘u fatāwā šayḥ al-islām Aḥmad ibn Taymiyya*, Muġamma‘a al-malik Fahd li ṭibā‘a al-mušḥaf al-šarīf, Rijad, 1999., knjiga 31, str. 220.

¹⁹¹ *Isto*, knjiga 31, str. 226.

¹⁹² Ibn Nuġaym, *n. d.*, knjiga 5, str. 240.

troškovi održavanja su mali, dok neplodno zemljište donosi niske prihode, a troškovi održavanja su visoki. Uzvišeni Allah kaže: “U plodnom predjelu raste bilje voljom Gospodara njegova, a u neplodnom tek s mukom.”¹⁹³

Zamjena prosperitetnog vakufa sa velikim приходima, od strane upravnika ili nadzornika, može dovesti do optužbi ili sumnji o korupciji, pa bi otvaranje takve mogućnosti moglo dovesti do velikog nereda u administraciji vakufa.¹⁹⁴

- 4) Odogoda plaćanja nije dopuštena, zbog bojazni od bankrota kupca i nemogućnosti naplate.
- 5) Upravniku vakufa nije dopušteno prodati vakuf osobi čije svjedočenje sud ne prihvata niti zaduženoj osobi. Prvoj zbog optužbe, a drugoj zbog straha gubljenja vakufske imovine u slučaju da dužnik ne bude mogao platiti.¹⁹⁵
- 6) Zamjena nekretnine je dopuštena isključivo za nekretninu, a ne za novac. Ovim se želi onemogućiti nadzornik vakufa da za preuzeti novac ustvrdi da je izgubljen ili ukraden. Većina islamskih učenjaka smatra da se dobijeni novac mora utrošiti u vredniji vakuf, ili u jedan njegov dio.¹⁹⁶

Znameniti egipatski alim dvadesetog stoljeća, Muḥammad Abū Zahra, zamjenu vakufa smatra korisnim doprinosom jačanju državnih resursa. Ako je uvakufljeno zemljište, veli on, poljoprivredno i okruženo urbanim naseljem, njegova cijena će

¹⁹³ Sura Al-‘Arāf, 58.

¹⁹⁴ Ibn Qāḍī al-Ġabal, *n. d.*, str. 69.

¹⁹⁵ Rafīq Yūnus al-Miṣrī, *al-Awqāf fiqhan wa iqtīṣadan*, Dār al-maktab, Damask, I, 1999., str. 67.

¹⁹⁶ Ibn Nuḡaym, u *al-Baḥr al-rā’iq*, knjiga 5, str. 241 kaže: “U vremenu u kojem živimo, nužno je dodati još jedan uvjet: da je nekretninu dopušteno zamijeniti samo za nekretninu, a ne za dirheme i dinare. Svjedoci smo da su mnogi nadzornici pojeli vakuf, malo je primjera da su za novac od prodatih vakufa kupili nekretnine, a ne vidjesmo ni jednog sudiju da izvrši reviziju takvih poslova, usprkos učestaloj praksi zamjene vakufa našeg doba.”

porasti zbog potražnje za građevinskim zemljištem, a prihodi će se smanjiti. Zato ga je bolje prodati i za njega uzeti veću parcelu obradivog zemljišta, sa većim prihodom. Zašto, pita se on, ustrajavati na samo jednom načinu upravljanja vakufima, i ne mijenjati ga shodno promjenama vremena i okolnosti.¹⁹⁷

Stapanje i pripajanje vakufa je prema mišljenju šerijatskih pravника dopušteno samo u onim slučajevima kada je to jedini način da se produži njegova trajnost.

Egipatskim Zakonom br. 48 iz 1948. godine čl. 16-18 predviđa prestanak vakufa u slučaju da nestane kategorija kojoj je on namijenjen. Vakuf će prestati postojati nakon što propadne, ili se zagubi, a nakon donesene odluke nadležnog suda, na osnovu traženja onih koji se o njemu brinu. Pravno ugašen vakuf se vraća u vlasništvo vakifa, ako je on živ, u suprotnom postaje vlasništvo korisnika u momentu donošenja presude.¹⁹⁸

O zamjeni vakufske imovine *egipatski Zakon br. 48 iz 1948. godine* u čl. 14. kaže da će sud na osnovu zahtjeva onih koji se staraju o vakufu, za zamjenska sredstva položena u trezoru suda, kupiti nepokretnu ili pokretnu imovinu i registrirati je na mjesto ranije vakufske imovine. Sud može izdati dozvolu da se dobijena novčana sredstva ulože u osnivanje novog vakufa (*mustağal*). Sud može, ukoliko se za to steknu uvjeti, izdati saglasnost za investiranje vakufskih novčanih sredstava u bilo koji oblik investiranja koji je Šerijatom dopušten. Sud može izdati saglasnost da se iz takvih sredstava, a ne iz dobiti, izgradi ili renovira vakuf. Ukoliko su dobijena novčana sredstva neznatna i nedovoljna za investiranje i renoviranje, ista će se smatrati kao dobit i biti utrošena u svrhe u koje se troši dobit.

¹⁹⁷ Muḥammad Abū Zahra, *n. d.*, str. 173.

¹⁹⁸ Wahba al-Zuhaylī, *al-Fiqh al-islāmī wa adillatuhū*, Dār al-fikr, IV, Damask, 1996., knjiga 8, str. 218.

U Siriji je *zakonima br. 163 od 27.9.1958. godine i br. 104 od 19.3.1960. godine*, dopuštena zamjena određenih vakufskih nekretnina izdatih pod dugoročni zakup.¹⁹⁹

Pozitivno pravo predviđa dvije vrste osnova prestanka fondacija: opoziv i likvidaciju. Opoziv je jednostrana radnja osnivača kojom on gasi fondaciju. Fondacija može prestati postojati opozivom samo ako je to izričito predviđeno izjavom o osnivanju fondacije i onda kada je osnivač fizičko lice: pravno lice-osnivač ne može ugasi fondaciju izjavom o njenom opozivanju. Razlozi za likvidaciju fondacije izričito su propisani zakonom. Treba razlikovati dvije vrste osnova likvidacije: likvidacija po sili zakona i likvidacija odlukom upravnog odbora.

Razlozi za likvidaciju po sili zakona postoje:

- ako je u izjavi o osnivanju fondacije određeno vrijeme njenog trajanja;
- kada se otvori stečaj nad imovinom fondacije;
- kada sud odluči da se, zbog neznatne imovine fondacije, stečaj ne može sprovesti;
- ako upravni odbor fondacije jednoglasno odluči da se fondacija ugasi;
- kada sud odluči da se fondacija ugasi.

Zakon predviđa sljedeće osnove prestanka fondacije odlukom upravnog odbora:

- prijem izjave osnivača o opozivu fondacije;
- utvrđenje da je ispunjen cilj fondacije ili da je taj cilj postao neostvariv;
- iz ostalih razloga određenih u izjavi o osnivanju fondacije.

U slučaju postojanja zakonskih razloga za gašenje fondacije odlukom upravnog odbora, kad, usprkos tome, upravni odbor ne

¹⁹⁹ Isto, knjiga 8, str. 227-228.

donese odluku o njenom gašenju, član svakog organa fondacije, svaki korisnik (destinatar), osnivač ili svako lice koje je na to ovlašteno izjavom o osnivanju fondacije, može predložiti sudu gašenje fondacije. I obrnuto, ako upravni odbor donese odluku o gašenju fondacije, iako za to nisu bili ispunjeni zakonski uvjeti, ista lica imaju pravo da se obrate sudu. Odluka o gašenju fondacije, unosi se u registar. Pravne posljedice gašenja nastupaju danom unošenja u registar. Spisi fondacije se čuvaju sedam godina po njenom gašenju.²⁰⁰

²⁰⁰ Grupa autora, *Pravni režim zadužbina i fondova u uporednom pravu*, n. d., str. 60.

10 SLIČNOSTI I RAZLIKE IZMEĐU VAKUFA I FONDACIJA

Kako bi se ukazalo na povezanost ili odvojenost djelatnosti kojima se bave vakufi i fondacije, neophodno je napraviti kratku usporedbu o sličnostima i razlikama među njima. Definiranje tih sličnosti i razlika će nam pomoći u otklanjanju dileme da li je postojeći *Zakon o udruženjima i fondacijama u Bosni i Hercegovini* dovoljan pravni okvir za djelovanje vakufa i fondacija koji egzistiraju na teritoriji naše države.

10.1. Sličnosti između vakufa i fondacija

Vakufi i fondacije imaju izuzetno dugu tradiciju u razvoju ljudske civilizacije, i bez obzira na različite altruističke, humanističke, religijske ili komercijalne motive zadužbinara, sličnosti među njima se ogledaju u sljedećem:

- a) Pozivanje na postojeću zakonsku regulativu
- b) Pravni subjektivitet i materijalna odgovornost
- c) Transparentnost
- d) Javna uslužnost i neprofitabilnost

- e) Osnova za stjecanje prava na dobijanje pomoći i opća politika za ostvarenje društvenog prosperiteta
- f) Princip javne inicijative i učešća za sve
- g) Administrativna i finansijska neovisnost

10.1.1. Pozivanje na postojeću zakonsku regulativu

Zajednička karakteristika vakufa i fondacija je pozivanje na zakonske akte u slučaju povrede vlasničkog prava od strane državne vlasti, administrativnih propusta ili zloupotrebe resursa i prihoda. Sve fondacije su utemeljene na osnovu posebnih državnih zakona o njima i pri ministarstvima koja vrše kontrolu rada njihovih upravnih odbora i sudski sankcioniraju administraciju koja svojim odlukama i radnjama ne ispunjava zacrtane ciljeve fondacije. I po šerijatskom pravu, kadija može smijeniti nadzornika (*nazira*) vakufa, ukoliko nije sposoban ili ne može obavljati takve poslove, ili ih može obavljati, ali to čini nesavjesno, na način da pokuša prevariti ili na neki drugi način ugroziti interes vakufa.²⁰¹

10.1.2. Pravni subjektivitet i materijalna odgovornost

Zajednička odlika vakufa i fondacija je da, kao samostalno pravno lice registrirano za obavljanje svojih aktivnosti, imaju zakonom uređen pravni status i samostalnu materijalnu i sudsku odgovornost. Zakonom su predviđena prava i obaveze fondacija, na osnovu kojih one vrše svoju misiju. Prema mišljenju teoretičara šerijatskog prava, vakuf je pravni institut (*mu'assasa*) sa finansijskom i poslovnom sposobnošću za ostvarivanja prava

²⁰¹ Šakir-bey al-Hanbalī, *Muğaz fi aḥkām al-awqaf*, Maktaba al-i'timād, Damask, II, 1348. g.h., str. 44-48.

i izvršavanja obaveza²⁰². Prema tome, pravni status vakufa²⁰³ je identičan statusu kojeg su pravници dodijelili fondacijama, kada su na njih gledali kao na ujedinjenje truda i kapitala od strane određenog broja ljudi na putu zajedničke dobiti ili opće koristi, uz samostalnu finansijsku odgovornost²⁰⁴. Neki savremeni zakoni o vakufima ukazuju na pravni status vakufa, kao što je, naprimjer, slučaj sa *alžirskim Zakonom o vakufu*, donesenim 1991. godine, prema kojem vakuf nije vlasništvo ni fizičkih ni pravnih lica, nego uživa status zasebnog pravnog lica, a država pazi da se ispoštuju odluke administracije vakufa.²⁰⁵

Poredeći pozitivno pravo o fondacijama sa vakufskim pravom, islamski pravници smatraju da pet elemenata pravnog subjektiviteta fondacija – više osoba koje nastoje ostvariti određeni cilj, utvrđena pravna procedura, članstvo sa podijeljenim zaduženjima, finansijska odgovornost i sudsko priznanje pravnog statusa – potpuno odgovara pravnoj prirodi islamskih vakufa.²⁰⁶ Prav-

²⁰² Muštafa al-Zarqā', *Ahkām al-awqāf*, Dār 'Ammār, Amman, II, 1998., str. 25.

²⁰³ Pravni subjektivitet vakufa proizvodi brojne pravne posljedice, od kojih su najznačajnije slijedeće:

- Vakuf kao pravno lice ima pravo neovisnog materijalnog raspolaganja u odnosu na muteveliju, osnivača i korisnika. Imetak vakufa, njegova prava i obaveze su isključivo njegove i ne mogu biti opterećeni obavezama drugih lica.
- Vakuf kao pravno lice uživa sva građanska prava, u granicama propisanim zakonom.
- Njemu pripada pravo podizanja sudskih sporova protiv drugih fizičkih ili pravnih lica. Isto pravo pripada drugima koji mogu sudu tužiti vakuf zbog kršenja određenih akata.
- Vakuf može zastupati osoba ovlaštena od upravnih organa vakufa.

V. 'Alī Muhyi al-Dīn al-Qarā Dāgī, *Duyūn al-waqf*, Muntadā qaḍāyā al-waqf al-fiqhiyya al-awwal, Kuvajt, 2003., str. 45-46.

²⁰⁴ Nazīh Hammād, *n. d.*, str. 162.

²⁰⁵ *Qānūn al-awqāf fī al-Ġazāir, dirāsa iqtisādiyya islāmiyya*, 5. tom, br. 2, muḥarram 1411. g. h. (1991.).

²⁰⁶ Muḥammad 'Ubayd al-Allah 'Atīqī, 'Izz al-Dīn Tūnī i Ḥālid Šu'ayb, *al-Muštalaḥāt al-waqfiyya*, al-Šandūq al-waqfī li al-ṭaqāfa wa al-fikr, al-Amāna al-'amma li al-awqāf, Kuvajt, 1996., str. 118.

ni subjektivitet i finansijska sposobnost su neophodni elementi pozitivnog poslovanja vakufa i fondacija. Oni trebaju ostati u savremenom zakonodavstvu i pomoći u realizaciji zajedničkih aktivnosti vakufa i fondacija na osnovu potpisanih protokola i ugovora.

10.1.3. Transparentnost

Jedna od osnovnih zajedničkih karakteristika vakufa i fondacija je transparentnost administrativnih uredbi i poslovanja. Transparentnost se postiže otvorenošću i davanjem prava institucijama i javnosti da znaju kako i na koji način posluje određena zadužbinska ustanova. To donosi dodatno povjerenje i jača takve ustanove. Pored činjenice da vakufi i fondacije posluju transparentno, praksa potvrđuje da je stepen transparentnosti veći kod fondacija. Razloge možemo tražiti u činjenici da fondacije skoro redovno dostavljaju godišnji izvještaj upravnom odboru, kojeg kasnije prihvati ili ne prihvati skupština fondacije. Dalje, finansijski izvještaj mora biti prihvaćen od strane ovlaštene revizorske kuće, koji se zatim podnosi na usvajanje skupštini za rad fondacija. Zbog toga je stepen korupcije u fondacijama niži u odnosu na vakufe. Tome uglavnom doprinosi neodgovarajuća statutarna uređenost kontrole administracije, nedefiniranog minimuma transparentnosti poslovanja, oslanjanje na povjerenje, moralnost i bogobožnost nadzornika, a i sama državna kontrola rada vakufa ne može iste adekvatno zaštititi od krađe i korupcije.²⁰⁷ Transparentnost je jedan od najbitnijih preduvjeta progressa savremenog vakufa i fondacija i toga je svjestan sve veći broj vakufa i fondacija.

²⁰⁷ Fu'ād 'Abdullāh al-'Amr, *Ahlāqīyyāt al-'amal fī bidma al-'amma wa al-raqāba alayhā min manzūr islāmī*, al-Ma'had al-islāmī li al-buḥūṭ wa al-tadrīb, Džedda, 1999., str. 110.

10.1.4. Javna uslužnost i neprofitabilnost

Sličnost između dvije strane se ogleda i u brizi za najugroženije kategorije društva, nastojanju da im se osiguraju dostojni uvjeti za život i pružanje svih vrsta usluga od javnog značaja za društvo. Svim svojim programima, vakufi i fondacije nastoje poboljšati kvalitet zaštite i usluga građana. U tom cilju traga-ju za novim oblicima i sadržajima partnerske saradnje sa insti-tucijama države i privatnog biznisa, radi zadovoljenja interesa građana, profiliranja i promocija osnovnih vrijednosti društva. Usluge koje pružaju svojim korisnicima uglavnom su besplatne. Značajna odrednica ovih zadužbina svakako je neprofitabilnost. Javna uslužnost i neprofitabilnost otvaraju velike mogućnosti za međusobnu saradnju vakufa i fondacija na putu ostvarenja zacr-tanih plemenitih akcija i uzvišenih ciljeva.²⁰⁸

10.1.5. Osnova za stjecanje prava na dobijanje pomoći i opća politika za ostvarenje društvenog prosperiteta

Elementi međusobne saradnje vakufa i fondacija počivaju na zajedničkom nastojanju ostvarenja jednog cilja, tj. društvenog prosperiteta u svim njegovim dimenzijama. Proučavajući kraj-nje intencije i ekonomsku bit vakufa, možemo zaključiti da je vakuf neprekidni proces progresa.²⁰⁹ Isto tako je krajnji cilj za-dužbina, fondova i fondacija što jači društveni razvoj i progres. Vakufi i fondacije nastoje bogatstvo ljudskih resursa usmjeriti ka razvoju društvene zajednice, materijalno poboljšati kvalitet živ-ljenja i uspostaviti koordinaciju svih društvenih struktura koje rade na jačanju društva. Za primjer nam može poslužiti pomaga-

²⁰⁸ 'Abd al-Malik Aḥmad al-Sayyid, *al-Dawr al-iḡtimā'i li al-waqf*, al-Ma'had al-islāmī li al-buḥūṭ wa al-tadrīb, Džedda, 1994., str. 235.

²⁰⁹ Muṅdir Qaḥf, *al-Waqf fī al-muḡtama'a al-islāmī al-muāšir*, Wizāra al-awqāf wa al-šu'ūn al-islāmiyya, Katar, 1998., str. 22.

nje školstva. Vakufi i fondacije sprovode sličnu politiku usluga i uvjetovanja pomoći za školovanje. To je politika otvorenih vrata obrazovanja, koja daje jednaku mogućnost svima da se obrazuju. Da nije bilo takvog pristupa, obrazovanje ne bi dostiglo trenutni nivo.²¹⁰

10.1.6. Princip javne inicijative i učešća za sve

Vakufi i fondacije se, bez obzira na različitost njihove prirode i namjera, u osnivanju, upravljanju i raspodjeli prihoda rukovode privatnom inicijativom. Vakufi nastaju inicijativom pojedinca koji osjeti potrebu da svojim činjenjem u interesu općeg dobra odgovori osnovnim potrebama određene kategorije društva. Obje institucije su otvorene za saradnju sa fizičkim i pravnim licima koja žele pomoći u što efikasnijoj realizaciji projekta, bez obzira na njihov društveni i socijalni položaj.

10.1.7. Administrativna i finansijska neovisnost

Vakufi su, do vremena direktnog uplitanja u administrativne poslove, bili pod upravom nadzornika. Njima su uglavnom upravljali vakifi, potom osobe koje su vakifi imenovali, a zatim kadija. Fondacijama su, bez obzira na njihovu veliku administrativnu sličnost sa vakufima, gazdovali ljudi izvan državnih (vladinih) službi, što im je omogućavalo uživanje statusa upravne i finansijske neovisnosti. Razlikovale su se, utoliko što njima nije upravljalo jedno lice, nego povjerenstvo, čiji članovi za obavljanje svojih poslova nisu primali finansijsku nadoknadu.²¹¹

²¹⁰ 'Abd al-Malik Aḥmad al-Sayyid, *n. d.*, str. 249.

²¹¹ Badr Nāṣir al-Muṭayrī, *Min qasamāt al-taḡriba al-briṭāniyya ft al-'amal al-ḥayrt wa al-taṭawwu't*, al-Amāna al-'amma li al-awqāf, Kuvajt, 1994., str. 8.

10.2. Razlike između vakufa i fondacija

Pored navedenih sličnosti između vakufa i fondacija, zbog njihove različite prirode postoje i određene razlike, od kojih bismo izdvojili sljedeće:

- a) Namjera (*niyya*)
- b) Traženje saglasnosti
- c) Način administrativnog upravljanja
- d) Vremenska ograničenost postojanja
- e) Akumuliranje budžetskih sredstava
- f) Obim kontrole (nadzora)
- g) Politika podjele
- h) Poreske olakšice

10.2.1. Namjera (*niyya*)

Sistem vakufa se, u osnovi, oslanja na postojanje čvrste i iskrene namjere (*niyya*) za osnivanje vakufa, a osoba tom odlukom želi Božiju blizinu i Njegovu nagradu (*tawāb*) za učinjeno dobro. Fondacije se, uglavnom, osnivaju radi ostvarenja ovosvjetskih ciljeva, kao što su: pribavljanje koristi članovima ili lokalnoj zajednici, zaštita interesa članova fondacije ili osiguranje dovoljnih sredstava za život potomaka, ili ostvarenje drugih humanih ciljeva, ali bez postojanja namjere da se time stekne Božija blizina. Pored postojanja ove razlike, njihov utjecaj na moguću saradnju vakufa i fondacija je ograničen.

10.2.2. Traženje saglasnosti

Prema većini zakona zapadnih, a također i muslimanskih zemalja, fondacije su obavezne pribaviti pismenu saglasnost državne administracije, objaviti iste u službenim novinama ili ih ovjeriti u određenim uredima za registraciju i djelovanje. Državnim za-

konima su propisani jasni uvjeti koje mora ispuniti svaka fondacija, zadužbina, nevladina organizacija ili udruženje prije obznajivanja svog postojanja i djelovanja.

Za osnivanje vakufa, u osnovi, nije potrebno traženje saglasnosti, jer prema mišljenju islamskih pravnika, vakuf postaje punovažan samom namjerom (*nijjetom*) i izjavom (*lafz*) vakifa.²¹² Osim toga, savremeni zakoni o vakufima punovažnost vakufa, zbog osiguranja trajnosti vakufa, uvjetuju sudskom registracijom (*tewfīq*) istih. Današnja praksa zakonodavstva zapadnih i muslimanskih zemalja koja tretira pitanja humanitarnog rada zahtijeva pribavljanje odobrenja za registraciju zadužbine prije same registracije.²¹³ Vodeći računa o tome, vakufi mogu ostvarivati saradnju isključivo sa registriranim fondacijama, a samo u iznimnim slučajevima i onda kada potrebe zahtijevaju i sa neformalnim udruženjima.

10.2.3. Način administrativnog upravljanja

Administrativni sistem uređenja fondacija podrazumijeva postojanje višečlanog upravnog odbora, sa osnovnom zadaćom da upravlja fondacijom i vrši kontrolu poslovanja. Administrativni sistem upravljanja vakufima i pored mogućnosti da to obavlja jedna ili više osoba, skoro redovno upravljanje vakufima povjerava samo jednoj osobi. U većini savremenih zakona o vakufima, upravljanje vakufima povjereno je jednoj osobi, ministru vakufa ili direktoru direkcije vakufa. Model upravljanja fondacijama putem upravnih odbora je kolektivni, a model upravljanja vakufima putem mutevelije je individualni. Prvi model je, u osnovi, djelotvorniji zbog otvorene i neposredne razmjene mi-

²¹² Muṣṭafā al-Zarqā', *Aḥkām al-awqāf*, Dār 'Ammār, Amman, II, 1998., str. 29; Šakir-bey al-Ḥanbalī, *n. d.*, str. 4.

²¹³ Badr Našir al-Muṭayrī, *n. d.*, str. 81.

šljenja. Naravno, pod pretpostavkom da se radi o efikasnom, a ne birokratskom upravnom odboru, te ukoliko se ima osjećaj za realne potrebe lokalne zajednice i društvenog progressa.

10.2.4. *Vremenska ograničenost postojanja*

Većina fondacija je osnovana na određeni vremenski period, uz mogućnost da njeni članovi, ukoliko se za to ukaže potreba i želja, mogu ugasiti istu, ili zbog zahtjeva vlasti da ista prestane sa radom. Vakuf je, u osnovi, vremenski neograničen institut, smatra se stalnim dobrom, sve dok Allah, dž.š., ne naslijedi zemlju i ono što je na njoj. Trajnost se ogleda u njegovim prihodima, koje uživaju korisnici, koji su isto tako trajna kategorija.²¹⁴

10.2.5. *Akumuliranje budžetskih sredstava*

Pored činjenice da se vakufi i fondacije oslanjaju na vlastite finansijske izvore, i tu je primjetna razlika među njima. Specifičnost vakufa ogleda se u njihovoj mogućnosti da traju onoliko dugo koliko postoji entuzijizam i pravilno materijalno raspolaganje njegovim dobrima. Finansijski izvori fondacija se iz godine u godinu razlikuju, shodno trenutnoj ekonomskoj situaciji u društvu, dopuštenim poreskim olakšicama, entuzijazmu i pomoći njenih članova.

U principu, prihodi fondacija se dijele na dobrovoljne i nedobrovoljne. Dobrovoljnim приходima se pune finansijski izvori fondacija kroz testamentalno ostavljanje nasljedstva na ime fondacije, uvjetovano poklanjanje, donatorske aukcije i humanitarne kampanje. Nedobrovoljni prihodi se ostvaruju putem kupovine, prodaje, pružanja usluga po znatno nižim cijenama od tržišnih, ubiranjem najamnine, donacijama od zvaničnih institucija i od dobiti iz investicionih ulaganja.

²¹⁴ Muṣṭafā al-Zarqā', *Aḥkām al-awqāf*, Dār 'Ammār, Amman, II, 1998., str. 59.

Vakuf se razlikuje od fondacija i po tome što mnoge države vakufsku imovinu ne smatraju javnim državnim dobrom. Rezultat toga je da postoji odvojenost finansijske odgovornosti vakufa od finansijske odgovornosti države. Vakuf se ne može tretirati kao javno dobro, jer država ne polaže pravo apsolutnog raspolaganja njegovim dobrima, a još manje se može tretirati kao privatno vlasništvo, zbog činjenice da je namijenjen za opće dobro. Vakufsko dobro se može definirati kao javno dobro određeno za posebne namjene.²¹⁵ Vakufsko dobro se može posmatrati i kao Božije dobro, koje se ne može oteti, konfiskovati niti preusmjeriti u druge namjene, kao što je to slučaj sa imovinom fondacija, čiju imovinu država može konfiskovati u slučaju dokazanog odstupanja od ciljeva fondacije i preusmjeriti je za druge namjene.

Imovina vakufa i fondacija je slična po prirodi zadužbinskoj imovini, koja čini osnovu za stjecanje dobiti, te je saradnja moguća kroz zajedničko punjenje finansijskih izvora i zajedničku realizaciju projekata fondova i vakufa.

10.2.6. Obim kontrole (nadzora)

Pored Božije kontrole, samokontrole i kontrole drugih osoba, upravnik vakufa je redovno kontroliran i od strane sudske vlasti (kadije). Zbog toga je akcenat prvog savremenog zakona o vakufima, donesenog u Osmanskom carstvu²¹⁶ bio na kontroli rada upravnika vakufa. Zakonom je predviđeno polaganje računa (*muḥāsaba*) upravnika vakufa pred sudijama, shodno propisima šerijatskog prava. Polaganje računa za porodične vakufe, pred-

²¹⁵ Mağdüb Aḥmad, *Irādāt al-awqāf al-islāmī wa dawruhā ft iṣbā'i al-ḥāggāt al-'amma*, al-Ma'had al-islāmī li al-buḥūt wa al-tadrīb, Džedda, 1994., str. 85.

²¹⁶ Ovaj zakon je poznat i kao *Ramazanski zakon o vakufima*, ili kao *Nizāmu tawḡīh al-ḡihāt*, donesen je 2. ramazana, 1321. godine po Hidžri (23. jula, 1891. godine po Miladu). Procedura kontrole rada upravnika vakufa uređena je čl. 52. ovog zakona. V. Šakir-bey al-Ḥanbalī, *n. d.*, str. 5.

viđeno je jednom godišnje, i mutevelije za rad u takvim vakufima su to činile pred direktorom vakufske direkcije.

Za razliku od vakufa, većina fondacija podliježe kontroli upravnih odbora, kontroli specijaliziranih vladinih revizorskih institucija, i u posebno složenim slučajevima, direktnoj kontroli sudova.

10.2.7. Politika podjele

Ako izuzmemo vakufe čiji su prihodi namijenjeni za opće dobro, namjenu prihoda vakufa možemo posmatrati kao nepromjenjivu normu, bez obzira na promjenjivost vremena i prilika. Ona je nepromjenjiva čak i onda kada prestane potreba za njom, osim uz dopuštenje suda (kadije). Usprkos činjenici da je jedna takva norma pomogla opstanku vakufa u određenim trusnim vremenskim periodima, ona, ipak, nije bila dovoljno fleksibilna da odgovori na stvarne potrebe i izazove društva.

Fondacije se razlikuju po tome što većina zakona koji uređuju njihov rad, daju široke ovlasti upravnim odborima u raspodjeli dobiti, a sve radi ostvarenja zacrtanih ciljeva fondacije. Fleksibilnost fondacija u politici raspodjele pomoći onima koji je zaslužuju, predstavlja još jedan segment saradnje koja obećava, između vakufa s jedne i fondacija, nevladinih organizacija i civilnog društva s druge strane.

10.2.8. Poreske olakšice

Bitna odlika fondacija su brojne poreske olakšice, zahvaljujući kojim fondacije osiguravaju odgovarajuću i stalnu novčanu pomoć, putem koje realiziraju aktivnosti i ostvaruju ciljeve.²¹⁷

²¹⁷ Badr Nāšir al-Muṭayrī, *n. d.*, str. 82.

Osnovni razlog stjecanja poreskih olakšica nalazimo u nastojanju modernog društva da podrži i osnaži fondacije u njihovim aktivnostima, koje ni sama država nije sposobna sprovesti, ili država ne pridaje potrebnu pažnju takvim aktivnostima.

Brojni su razlozi zbog kojih vakuf nema takav status i ne podliježe nikakvim poreskim olakšicama. Istina, savremeni zakoni o vakufima predviđaju oslobađanje vakufske imovine od poreskih dadžbina. Tako *Alžirski zakon*²¹⁸ predviđa oslobađanje “vakufske imovine od poreskih obaveza uplate taksi za registraciju, prenos vlasništva, poreza na dobit itd., zbog same prirode vakufa da čini dobročine i općekorisne poslove”.²¹⁹

²¹⁸ *Qānūn al-awqāf fi al-Ġazāir, dirāsa iqtisādiyya islāmiyya*, 5. tom, br. 2, muḥarram 1411. g.h. (1991.).

²¹⁹ Predmet vakufa (*al-mawqāf*) prema mišljenju većine (*ḡumhūr*) uleme ne podliježe obavezi zekata, ako je njegova namjena javnog karaktera. Prema mišljenju malikij-skih pravnika, predmet vakufa podliježe obavezi zekata, čak i kad je u pitanju vakuf namijenjen različitim kategorijama korisnika. V. *Al-Mawsū'a al-fiqhiyya*, Wizāra al-awqāf wa al-šu'ūn al-islāmiyya, Kuvajt, 1993., knjiga 23, str. 236.

11 KODIFIKACIJA VAKUFSKOG PRAVA U OSMANSKOM CARSTVU I EGIPTU

Vakufsko pravo je do potkraj 13. stoljeća po Hidžri postojalo u tradicionalnom obliku, na način da su propisi ove grane šerijatskog prava preuzimani iz pravničkih djela i zbirki pravnih mišljenja. Pod utjecajem modernističkog reformizma u muslimanskim zemljama dolazi do usvajanja nove forme postojanja šerijatskih propisa (kodifikacija) i do promjene u sadržaju materijalnog i procesnog prava i normama islamske društvene etike. U samu nauku šerijatskog prava uveden je novi termin, *taqnīn* (kodifikacija), za označavanje sistematizovanja šerijatskih propisa putem državnih zakona, radi njihove preglednosti i ujednačenja. Kodifikacija šerijatskog prava je bila sastavni dio napora da se kodifikuje cjelokupno pravo koje je važno na teritoriji određene države. Kodifikacija šerijatskog prava bila je dio širokog vala kodifikacije koji je započeo u Evropi u 19. vijeku, a u nekim zemljama i nakon toga. U to doba vladao je skoro mit kodifikacije i ona je smatrana izrazom civilizovanosti. U kodifikovanim pravnim oblastima i granama, državni zakonici i zakoni postali su jedini formalni izvor prava, a Šerijat im predstavlja samo historijski ili materijalni izvor.²²⁰

²²⁰ Karčić, Fikret, *Društveno-pravni aspekt islamskog reformizma*, Islamski teološki fakultet, Sarajevo, 1990., str. 172-173, 180.

11.1. Kodifikacija vakufskog prava u Osmanskom carstvu

Početkom 20. stoljeća vakufsko pravo dobija novi, modernizovani oblik zakonika i zakona. Prva kodifikacija šerijatskog prava je objavljena u Osmanskoj carevini pod imenom *Mağalla al-aḥkām al-‘adliyya (šar‘iyya)*. Sastavljena je od strane redakcijskog odbora *Mağalle* ili istaknutih pravnih stručnjaka osmanske vlade 1292. godine po Hidžri, u vrijeme sultana Abdulaziz-hana. Izdata je i u prijevodu na bosanski jezik, pod naslovom *Otoman-ski građanski zakon*, u Sarajevu, 1906. godine.²²¹

Pedesete godine 19. stoljeća se smatraju početkom prve faze prodora evropskog prava u pravni sistem muslimanskih zemalja. U ovom periodu uspostavljeno je dvojstvo prava i sudstva: dio pravnog područja ostavljen je pod nadležnošću šerijatskog prava i šerijatskih sudova, a drugi dio je postao područje važenja evropskih recipiranih zakonika i sekularnih sudova. U Osmanskoj carevini nakon donošenja *Hatt-i humajuna*, od 18.2.1856. godine, osnovani su građanski sudovi za rješavanje sporova između muslimana i nemuslimana i između nemuslimana različitih vjera.²²² U Turskoj, kao i u ostalim muslimanskim zemljama, u zemljišnom zakonodavstvu važili su propisi Šerijata sve do donošenja *Erazi-kanunname (Zemljišnog zakona)* sultana Sulejmana II Zakonodavca, od 3. rağaba 973. (1530.) godine,²²³ a koja se naziva po mjestu donošenja i *Budimska kanunnama*. Prema ovim kanunnamama sva zemlja je proglašena općim javnim dobrom, s obavezom plaćanja dažbina spahijama. Takvo stanje je

²²¹ Kozlić, Osman, *Fikhska pravila*, El-Kalem, Sarajevo, 2005., str. 44–45.

²²² Karčić, Fikret, *Studije o šerijatskom pravu*, Bemust, 1997., str. 128–129.

²²³ Za Bosnu su doneseni i dodatni posebni propisi, ali oni nisu u suštini drugačije regulisali agrarna pitanja. Donesene su: *Kanunnama za bosanskohercegovački i zbornički sandžak, od 1. ramazana 946. (1540.) godine, Novi opći teftar za bosanski liva (ustvari modifikovana Budimska kanunnama), Sarajevska kanunnama iz rebii-l-evvela 1099. (1688.) godine i Jedan kodeks sa priložima fetvi i carskih fernana iz agrarne oblasti*. V. Mulalić, Hajrudin M., n. d., str. 106.

potrajalo sve do reformi sultana Abdulmedžida, koji je *Hatt-i šerifom*, od 3. novembra 1839. godine, ukinuo dotadašnji agrarni sistem. Doneseno je više zakona, ali je najvažniji za pravni položaj zemljišta *Zakon o zemljišnom posjedu*, od 7. ramazana 1274. (1858.) godine, kojim se normira kategorija zemljišta na mirijsko, mulkovno i vakufsko zemljište. Ovaj zakon je poznat i kao *Ramazanski zakon*, a njegovi propisi su se primjenjivali samo na vakufsko zemljište, dok su se na ostalo zemljište primjenjivali propisi *Mağalle*. U stalnom nastojanju uvođenja reda u vakufskoj administraciji, u osmanskoj državi su donesena dva zakona o upravljanju vakufima. Tako je donesen *Zakon od 19. džumade-l-ahira 1280. (1859.) godine*, koji je dopunjen *Uredbom od 9. džumade-l-ahira 1287. (1866.) godine*, te *Zakon od 10. safera 1290. (1869.) godine o postavljenju vakufskih službenika*. Ovim zakonom je uspostavljena centralizovana uprava vakufa kroz Ministarstvo vakufa u Carigradu. Ovo ministarstvo je preuzelo nadzor nad vakufima i prikupljalo je viškove prihoda samostalnih vakufa. Ovim zakonom je šerijatskim sudovima oduzet nadzor nad vakufima, tako da im je ostalo u nadležnosti samo vođenje sporova unutar vakufskih propisa i postupak uvakufljenja.²²⁴

11.2. Kodifikacija vakufskog prava u Egiptu

Primjena vakufskog prava u Egiptu je prošla kroz četiri faze:

- *Prva faza* počinje sa islamskim osvajanjem Egipta²²⁵ i završava 1883. godine, kada se osnivaju lokalni narodni sudovi (*maḥākim ahliyya*). Karakteristika ovog vremenskog perioda

²²⁴ Isto, str. 159.

²²⁵ Islamska vojska pod zapovjedništvom 'Amra ibn al-'Āṣa, r.a., zauzima Egipat 20. godine po Hidžri (652. godine po Miladu), za vrijeme hilafeta 'Umara ibn Haṭṭāba, r.a. V. Ibn Kaṭīr, *n. d.*, str. 148-153.

je da je u svim sporovima i parnicama presuda bila islamska. Sudije bi na osnovu odabira (*taḥayyur*) najprikladnijeg rješenja šerijatskih pravnikā sa samostalnim tumačenjem *mudžtehida* koji su živjeli prije njih, donijeli presudu u sporu. U ovoj fazi nije postojao nikakav pravni akt koji bi obavezivao sudiju za vrijeme donošenja presude. Njegov izvor na kojem je temeljio svoju presudu su bili Allahova Knjiga, Poslanikov sunnet i konsenzus mudžtehida, a u slučajevima kada u njima ne bi našao rješenje, sudija bi se koristio idžtihadom koji se isključivo zasnivao na prihvaćenim fikhskim propisima. Za vrijeme striktno primjene (*taqlīd*) pravnih rješenja jedne pravne škole (*mezheba*), pripadnicima svaka od četiri mezheba sudio bi kadija dotičnog mezheba u propisima koji se tiču ličnog statusa (*al-aḥwāl al-šaḥṣiyya*), ali ne i u propisima o vakufu. Priznati mezheb egipatske države u to vrijeme bio je hanefijski mezheb, te se pravna praksa egipatskih kadija zasnivala na tom mezhebu. Vakufska pitanja su bila u ingerenciji šerijatskih sudija, usprkos postojanju lokalnih narodnih sudova i sudskih vijeća, koji su donosili presude u parnicama koje se nisu ticale vakufa.

- *Druga faza* počinje 1883. godine i traje do donošenja *Zakona o vakufima br. 48* iz 1946. godine. U ovom periodu se osnivaju sudovi koji zajedno sa šerijatskim sudovima razmatraju određenu vakufsku pravnu problematiku. Sama problematika vakufa je podijeljena na dva dijela: pitanja koja su u nadležnosti isključivo šerijatskih sudova i pitanja koja su prema uredbi iz 1883. godine u nadležnosti lokalnih narodnih sudova. Član 16 spomenute uredbe definira pitanja kojima se ne bavi lokalni narodni sud, među kojima su i pitanja vezana za predmet (*aṣl*) vakufa. Međutim rasprava o tumačenju šta je predmet nekog vakufa trajala je dugo a nesuglasice su otklonjene članom 16 *Zakona o sudu br. 147* iz 1949. godine.

Presude u ovom periodu su donošene po hanefijskom mezhebu, jer nije postojao poseban zakon o vakufima. Pravnih nejasnoća u ovoj fazi nije bilo mnogo, izuzme li se pitanje (ne)obaveznosti registracije vakufa u sudu.

- *Treća faza* počinje usvajanjem *Zakona o vakufima br. 48* iz 1946. godine. Ovim zakonom su uređena pitanja vakufa i ponuđen odgovor na brojne pritužbe koje su se pojavile na rad porodičnih vakufa. Egipatsko Vijeće ministara je 5. decembra 1926. godine dalo saglasnost za osnivanje Vijeća velike uleme (*meğlis kibār ‘ulamā’*), čiji zadatak je bio priprema zakona koji bi uredio personalna i materijalna pitanja vezana za porodično pravo. Ovo vijeće je 1942. godine donijelo *Zakon o nasljeđivanju*, a potom se kritički bavilo mišljenjima i prijedlozima koji su upućeni Ministarstvu pravde. Ti prijedlozi su bili različiti, u jednim se tražilo ukidanje porodičnih i općekorisnih vakufa, u drugim se tražilo ukidanje samo porodičnih vakufa, dok se u nekim prijedlozima tražila reforma vakufskog sistema i otklanjanje sudske prakse na koju su pristizale žalbe. Vijeće je utvrdilo da je ukidanje kategorije porodičnog vakufa beskorisno, da se time ne bi otklonili nedostaci niti sačuvala imovina vakufa od propadanja zbog pogrešnih postupaka upravnika koji, inače, loše postupaju sa vakufima. Vijeće se složilo da izlaz treba tražiti u donošenju jedinstvenog zakona o vakufu, koji se neće ograničavati na rješenja hanefijske pravne škole, nego će preuzeti rješenja i iz ostalih mezheba. Vijeće je uvidjelo da će donošenje takvog zakona potrajati, te je odlučilo donijeti zakon čija će rješenja otkloniti spornu praksu na koju su pristigle brojne pritužbe. Tako je 1946. godine donesen *Zakon br. 48*, koji se, u najkraćem, sastojao u sljedećem:

- 1) Vakifu je dopušteno za života opozvati uvakufljenu imovinu, osim u slučaju da je vakufska imovina mesdžid i njemu pripadajuća imovina.

- 2) Dopušteno je da vakuf, bio on porodični ili javni, bude vremenski ograničen, osim mesdžida, čija pravna valjanost je uvjetovana trajnošću.
- 3) Punovažnost predmeta vakufa se uvjetuje zvaničnim priznanjem i verifikacijom pred nadležnim sudom (u to vrijeme šerijatskim).
- 4) Nemuslimanima je dopušteno osnivanje dobroćinih zadužbina koje nisu zabranjene (*harām*) po njihovom i islamskom učenju.
- 5) Sloboda vakifa se ograničava i dopušta se, kao i kod oporuke (*wašiyata*), uvakufljenje do 1/3 ukupne imovine.

U julu 1947. godine donesen je *Zakon br. 78*, u kojem je ugrađen amandman na čl. 11, stav 3, čiji tekst je prije amandmana glasio: "Nije dopušten opoziv niti izmjena u uvakufljenju mesdžida i onoga što mu pripada", a nakon amandmana tekst je glasio: "Nije dopušten opoziv niti izmjena u uvakufljenju mesdžida prilikom uvakufjenja (*ibtidā'an*) i onoga što mu pripada prilikom uvakufjenja." Šesnaestog jula 1948. godine donesen je novi *Građanski zakon*, koji je regulirao pitanje nadležnosti, ubiranja prihoda i vremenskog trajanja izdavanja pod zakup vakufa.

- *Četvrta faza* predstavlja period reforme vakufa, koji je usko vezan za druge reforme. Nekoliko dana nakon egipatske revolucije, 2. augusta 1952. godine, donesen je *Zakon br. 124*, kojim je stavljen van snage *Zakon br. 48* iz 1946. godine. Ovaj zakon se sastojao iz samo jednog člana, u kojem je rečeno: "Ukida se čl. 61, *Zakona br. 48* iz 1946. godine." Ovim članom je urađen zakonski okvir za izuzimanje imovine Kraljevog vakufa ili vakufa kojim je upravljao Kraljevski dvor (*al-diwān al-malakī*), a sastojao se iz 27 odredbi vakufskog prava. Četrnaestog septembra 1952. godine donesen je *Zakon br. 180*, kojim se ukidaju svi vakufi čija se namjena u

tom momentu ne smatra dobročinom i za čije izdržavanje i plaće vakif nije vakufnamom predvidio namjenska sredstva. Tragajući za razlozima donošenja ovakvog zakona, može se zaključiti sljedeće: primjena ovog zakona je bila u službi provođenja agrarne reforme, kojom se željelo vakufsko poljoprivredno zemljište staviti u promet, budući da se u to vrijeme nije značajno razlikovalo od privatnog zemljišta. Potom su uslijedile izmjene i dopune zakona u decembru 1952. godine, početkom 1953., u maju, a potom i u novembru iste godine. Zatim su slijedile brojne izmjene i dopune zakona, među kojima je najznačajniji *Zakon br. 152* iz 1957. godine, kojim je regulirana prodaja i zamjena drevnog vakufskog zemljišta. Potom su uslijedili zakoni 1958. i 1960. godine. U februaru 1960. godine je donesen *Zakon br. 29*, kojim su uklonjena ograničenja volje vakifa, donesena u ranijim zakonima. Ponovo je dopušteno vakifu da uvakufi cijelu svoju imovinu, uvjetuje uživanje dijela ili cijelog prihoda vakufa za svog života. U martu 1960. je donesn *Zakon br. 55*, potom *Zakon br. 56*. I tako, doneseni su brojni zakoni, izmjene i dopune kojima se željelo vakufsko pravo uskladiti sa ostalim pravima.²²⁶

Danas se u Egiptu primijenjuju odredbe vezane za opći i neke ostatke porodičnog vakufa, čiji su izvori:

- 1) *Zakon o vakufima br. 48.* iz 1946. godine.
- 2) *Zakon br. 180.* iz 1952. godine, kojim su ukinuti vakufi koji nisu od općeg dobra, kao i dopune zakona usvojene do sada.
- 3) Preferirajuće (*rāḡiḥ*) pravno shvatanje (*qawl*) hanefijskih pravnika, u pitanjima koja nisu regulirana ranijim zakonima, budući da prvi zakon o vakufima, kao što smo rekli, nije bio sveobuhvatan i cjelovit.

²²⁶ Badrān Abū al-‘Aynayn Badrān, *Aḥkām al-waṣāyā wa al-awqāf*, Mu’assasa al-ṣabāb al-ḡāmi’a, Aleksandrija, 1982., str. 255-259.

12 PRESJEK ODNOSA DRŽAVE PREMA VAKUFIMA U BIH (OD VREMENA AUSTRO-UGARSKE DO DANAS)

12.1. Odnos države prema vakufima u BiH za vrijeme Austro-Ugarske

Odnos države u navedenom periodu bio je za vakuf nepravedan, neprijateljski i rušilački. Vakufska masa je neprestano bespravno otuđivana, u ime zakona otimana, te se usljed nemara i siromaštva smanjivala, a država je napravila takvu nepravdu, da ju je teško ispraviti sve i kad bi bilo iskrene želje za to. Tu iskrenu želju još očekujemo, i za sada od svega imamo neispunjena obećanja, neuspjele pokušaje i neusaglašen put ka ostvarenju tog, možemo slobodno reći, sna.

No, krenimo redom. Na temelju člana 25. *Berlinskog ugovora*, Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu (1878.) i ovim činom, kao okupaciona sila bila obavezna, u skladu s općim načelima međunarodnog prava, respektirati, pored ostalog, i muslimanske vjerske i vakufske ustanove. Tim članom nije izričito regulirana međunarodnopravna obaveza u pogledu načina uprave i postupka prema stanovništvu. Prema tome, takva obaveza nije postojala ni prema Bošnjacima i njihovim dobrima, među kojima su po društvenom, ekonomskom i kulturnom

značaju, vakufi bili posebno važni. To pitanje je bilo ostavljeno da se reguliše ugovorom Austro-Ugarske i Osmanske carevine. Međutim prema međunarodnom pravu okupacija pretpostavlja zadržavanje zatečenog stanja i pravnog poretka u okupiranom području. Ukoliko se u ovom svjetlu posmatra odredba člana 25, Austro-Ugarska je imala obavezu da i u oblasti vakufa održava utvrđeno stanje stvari.²²⁷

Već u prvim desetljećima poslije okupacije Austro-Ugarska donosi veći broj upravno-pravnih propisa, na temelju kojih pristupa energičnom evidentiranju vakufske imovine i sređivanju vakufskih prilika.

I nakon odlaska Turaka, vakuf, kao najorganizovanija društvena i ekonomska cjelina, zadržava svoj značaj u javnom životu Bošnjaka za vrijeme Austro-Ugarske. Osjetljivi na svako uplitanje političke vlasti u poslove vakufa, kojeg su smatrali isključivo svojom institucijom, Bošnjaci relativno rano iznose pred okupacionu upravu svoj zahtjev za autonomiju vakufskih poslova, što praktično dovodi do pojave prvog modernog političkog pokreta muslimana u Bosni i Hercegovini.²²⁸

Godine 1881., sarajevski muslimani (njih 27 je potpisalo peticiju) zatražili su od vlasti da odredi muslimanima predstavnika, te da se uprava vakufa povjeri jednom muslimanu. Ova je peticija rezultirala time što je 17. oktobra 1882. godine sarajevski muftija imenovan za reisu-l-ulemu i njemu je dodijeljeno savjetodavno tijelo *Meğlis 'ulamā'* (skupština učenjaka). Sve ih je, na te dužnosti, imenovao vladar. Osim toga, naredbom zajedničkog Ministarstva finansija ustanovljeno je *Privremeno*

²²⁷ Karčić, Fikret, *Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 147-148.

²²⁸ V. Čaušević, Halid, *Pravni i sociološki aspekti institucije vakufa – zaklada*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 130-138.

vakufsko zemaljsko povjerenstvo. Ovom tijelu nije predmetnom naredbom određen djelokrug rada i nadležnosti, ali je ovo povjerenstvo u praksi počelo da vrši poslove koje je obavljalo Ministarstvo vakufa iz 1280. (1863.) godine. Tek je *Naredbom Zemaljske vlade, od 8. maja 1885. godine, broj 3127-III* opisan djelokrug rada *Privremenog zemaljskog vakufskog povjerenstva*. Prema ovoj naredbi nadležnosti ovog povjerenstva sastojale su se u izražavanju i propisivanju vakufskih taksi, donošenju propisa o upravljanju vakufima, imenovanju vakufskih službenika i raspolaganju vlastitim prihodima.

Upotpunjavajući upravljanje vakufima Zemaljska vlada je *Naredbom br. 18837-i, od 5. septembra 1884. godine*, ustanovila *Kotarska vakufska povjerenstva* za svaki kotar, na čijem čelu se nalazio šerijatski sudija, a članovi su bili imam glavne džamije, muderis jedne škole u kotaru te oba člana kotarskog upravnog medžlisa. Kotarska vakufska povjerenstva bila su potčinjena *Zemaljskom vakufskom povjerenstvu*, čije sjedište je bilo u Sarajevu. Prema ovoj naredbi nadležnosti kotarskih vakufskih povjerenstava su bile da istražuju i evidentiraju vakufsku imovinu u svom kotaru, nadgledaju sve vakufske objekte, kontroliraju mutevelije i vakufske službenike, prisustvuju izdavanju pod zakup vakufskih nekretnina, kontroliraju sve račune i izvršavaju naloge *Zemaljskog povjerenstva*. Rad kotarskih vakufskih povjerenstava odvija se u sjednicama, kojima obavezno prisustvuje i izaslanik kotarskog ureda. Nadzor nad radom kotarskih vakufskih povjerenstava vrši kotarski predstojnik²²⁹. Postavljenje službenika, koji su plaćani iz sredstava vakufa, vršio je reis-ul-ulema, dok je službenike, koji su plaćani iz sredstava zemaljske vlade, postavljala vlada.

²²⁹ V. Rapis Zemaljske vlade, od 5. septembra 1884. godine.

Da bi se spriječilo manipuliranje vakufskim viškovima prihoda i da bi se spriječile zloupotrebe tih viškova, vakufima je 1888. godine dostavljeno jedno uputstvo, prema kojem su vakufi bili dužni da svake godine izrađuju bilanse (zaključne račune), te da sve ustanovljene viškove posredstvom poreskih uprava doznačuju *Zemaljskom vakufskom povjerenstvu*. Tako je u 1889. godini, kod 622 samostalnih vakufa utvrđen višak od 84.000 kruna, koji je ostavljen navedenom povjerenstvu.²³⁰

Ova organizacija vakufske uprave bila je privremena, pa se nametala potreba stalnog regulisanja vakufske uprave, što su zatražili muslimanski predstavnici na sastanku 1893. godine. Tu je izrađen jedan projekat reformi, koji je predat Zemaljskoj vladi, na što je vlada odgovorila naredbom br. 64438-i, od 10. jula 1894. godine, kojom je uredila upravljanje vakufima na bazi važećeg privremenog rješenja ovog pitanja. Prema ovoj naredbi najviši organ uprave vakufima bilo je *Zemaljsko vakufsko povjerenstvo* sa sjedištem u Sarajevu, a kao izvršno tijelo ovog organa uspostavljeno je *Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo*. Zemaljsko vakufsko povjerenstvo, kao savjetodavni i nadzorni organ preuzeo je poslove Privremenog zemaljskog vakufskog povjerenstva, a Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo (direkcija) preuzelo je poslove računarske pisarne.

Zemaljsko vakufsko povjerenstvo imalo je predsjednika, sekretara, vakufskog nadzornika i kao članove još četiri člana Ulema-medžlisa, dvojicu sudija *Vrhovnog šerijatskog suda* i po dvojicu predstavnika svakog okruga (bilo je šest okruga). Predsjednika je imenovao vladar, a članove Zemaljsko ministarstvo finansija u Beču. Predsjednik, sekretar i nadzornik bili su plaćeni kao činovnici, dok su ostali članovi *Zemaljskog vakufskog povjerenstva* ovu dužnost obavljali počasnno. Predsjednik povjerenstva

²³⁰ Abduselam Belagija, *Uloga vakufa u vjerskom i svjetovnom prosvjeđivanju naših muslimana*, Štamparija Drg. Gregorića, Beograd, 1933., str. 26.

bio je dužan da jednom godišnje sazove povjerenstvo na redovno zasjedanje, a imao je pravo da sazove i vanrednu sjednicu.

Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo činili su predsjednik, sekretar i nadzornik vakufa. Ravnateljstvo je imalo i potreban broj činovnika i pomoćnog osoblja. Sve ovo osoblje, uključujući i funkcionere, bili su plaćeni iz sredstava vakufa. Činovnike predmetnog ravnateljstva postavljala je Zemaljska vlada.²³¹ Kao operativno tijelo Zemaljskog vakufskog povjerenstva osnovan je središnji odbor Zemaljskog vakufskog povjerenstva, u koji su ušli predsjednik, sekretar, vakufski nadzornik, četverica članova Ulema-medžlisa i dvojica sudija Vrhovnog šerijatskog suda. Obaveza predsjednika bila je da jednom mjesečno sazove ovo tijelo, čiji se rad odvijao u sjednicama. Osnovni zadatak ovog tijela je bio nadzor nad cjelokupnim radom *Zemaljskog vakufskog ravnateljstva*, a posebno njegovih finansija. Zadatak *Zemaljskog vakufskog ravnateljstva* bio je da nadzire kotarska povjerenstva, da odobrava budžete vakufa te odlučuje o upotrebi vakufskih sredstava. Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo upravlja Zemaljskom vakufskom zakladom i sastavlja njen budžet, koji potom daje na odobrenje Zemaljskom vakufskom povjereništvu.

Nadzor nad radom svih ovih organa imala je Zemaljska vlada, vršila ga je preko vladinog povjerenika s ovlaštenjima da može da suspenduje svaku odluku bilo kojeg organa, te da traži da o suspendovanoj odluci donese svoju odluku. Odluka Zemaljske vlade je bila konačna.

Naredbom od 10. jula 1894. godine, formirana je *Zemaljska vakufska zaklada (fondacija)*, jedna od najkorisnijih vakufskih ustanova koje je utvrdila okupaciona vlast. Kako smo već nave-

²³¹ Službenici su se dijelili na vjerske (*džiheti-dinije*) i činovničko-privredne (*idare džihetleri*). U prvu vrstu spadali su: imam, šejh, vaiz, muderis, mualim i mujezin. U drugu grupu spadali su: mutevelija, nazir, katib, džabi, feraš, nakib, šejhu-l-imaret, habar, hafizi, kilar i turbedar. V. Mulalić, Hajrudin M., n. d., str. 159-163.

li, do okupacije iz 1878. godine, viškove prihoda vakufa prikupljalo je ministarstvo vakufa u Carigradu. Poslije okupacije pa do osnivanja navedene zaklade nastao je jedan vakuum i ovim viškovima raspolagale su mutevelije prema svojim nahodjenjima. Osnivanjem ove institucije, svi viškovi prihoda ponovo su se skoncentrisali na jednom mjestu, tako da su zloupotrebe svedene na minimum. Imovinu zaklade činile su pokretnine i nekretnine što ih je bilo prikupilo Privremeno zemaljsko vakufsko povjerenstvo, zatim od vlastitih budžetskih viškova, viškova samostalnih vakufa, novčanih sredstava koja su uplatili samostalni vakufi te dohodak same Zaklade. Iz prihoda je Zaklada finansirala opće upravne i personalne troškove i troškove Zemaljskog vakufskog povjerenstva i ravnateljstva. Iz sredstava Zaklade finansirali su se samostalni vakufi, koji su svoje novčane glavnice predali Zakladi, tj. finansirali su se budžetski rashodi ovih samostalnih vakufa, ako nisu mogli da budu pokriveni iz vlastitih prihoda. Također iz sredstava Zaklade plaćani su svi porezi, prirezi i slične daće. Najmanje jednu petinu prihoda Zaklada je morala da raspoređuje u povećanje novčane mase vakufa, a ostatak je mogla da troši u investiranje ili podmirenje općih muslimanskih potreba u kulturi, nauci, vjeri, a posebno u prosvjetne svrhe (finansiranje vjerskih škola, internata uz te škole i sl.). Iz ovih prihoda gradile su se i džamije i mesdžidi u mjestima gdje su živjeli muslimani, a nije bilo tih ustanova.

Svake godine Zemaljsko vakufsko ravnateljstvo sastavljalo je budžet i bilans Zaklade koje je odobravalala Zemaljska vlada.

Korisnost ove ustanove možemo ustanoviti ako pratimo izvršenje budžeta samostalnih vakufa za period od 1886. godine do 1909. godine, gdje ćemo ustanoviti da je ukupan budžetski višak u ovom periodu iznosio 621.355. kruna.²³²

²³² A. Balagija, *n. d.*, str. 30 (na ovoj stranici citiranog djela iznesena je tabela iz koje se vidi broj samostalnih vakufa po godinama te prihodi i rashodi, kao i viškovi vakufa).

Austro-Ugarsku aneksiju Bosne i Hercegovine Osmanska carevina je priznala potpisivanjem *Protokola o Bosni i Hercegovini i bivšem Novopazarском sandžaku* 26.2.1909. Austro-Ugarska se, pored ostalog, obavezala na garantovanje građanskopolitičke ravnopravnosti i vjerske slobode Bošnjaka. U čl. 4. kojim je to učinjeno navodi se: "...prava vakufa će se poštovati kao i ranije." Ovim međunarodnopravnim aktom nisu precizirane obaveze Austro-Ugarske prema vakufima, već je to ostavljeno njenom unutrašnjem normativnom poretku. Istovremeno, autonomni pokret je došao u poziciju u kojoj je bio moguć sporazum sa austrougarskim vlastima o znatnom dijelu postavljenih zahtjeva. Rezultat svega toga je bilo proglašenje *Štututa za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*, 15.4.1909. Time je bilo ustanovljeno načelo autonomije i izbornosti organa koji upravljaju vakufima i potvrđena nadležnost šerijatskih sudova u sporovima, čiji su predmet vakufska dobra gdje vakufsko svojstvo stvari nije sporno.²³³ U ovom periodu prisutan je i tridesetogodišnji spor o nadležnosti u pogledu vakufskih dobara, pri čemu je okupaciona uprava stalno nastojala da vakufe stavi pod svoju kontrolu, a Islamska zajednica isticala pravo da njima autonomno upravlja. Čak i poslije uspješno završene borbe za vjerskoprosvjetnu autonomiju i donošenja spomenutog statuta, prsti okupatora vidljivi su u mnogim potezima centralne vakufske uprave. U ovom periodu su iskazane i brojne subjektivne slabosti, kao što je nekorektan odnos prema vakufskoj imovini onih koji su tom imovinom neposredno raspolagali, ili su donosili odluke o njenom upravljanju.

²³³ Karčić, Fikret, *Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 148.

12.2. Odnos države prema vakufima u BiH za vrijeme Kraljevine Jugoslavije

Dovoljno je prisjetiti se Zaključka o decentralizaciji vakufske uprave, što ga je 1923. godine donio tadašnji vakufski sabor, po kome se sreskim vakufskim povjerenstvima ustupaju svi viškovi samostalnih vakufa, vjerski prirez i drugi prihodi ostvareni na njihovom području. Ponovnim jačanjem uloge centralnih vakufskih organa (1929.), u cilju sređivanja vakufskih finansija, mogle su se sagledati brojne negativne posljedice ove autonomije, koju su pojedine mutevelije i vakufske kalkulacije sa akcijama Muslimanske trgovačke i obrtničke banke stajale centralnu vakufsku upravu 8 dinara gotovog novca, kupovanjem akcija ove banke po nominali u vrijeme kada one nisu vrijedile ni 18% te vrijednosti. Kupnju akcija zaključio je vakufski saborski odbor, što je, ustvari, bilo u kompetenciji sabora, a akcije plaćene novcem samostalnih vakufa. Koliko je ova transakcija realno oštetila vakuf, uzimajući u obzir sve mogućnosti za njegovu racionalniju upotrebu, teško je i procijeniti.²³⁴

Ovo stanje se još više pogoršalo u vrijeme šestojanuarske diktature, kada je *Zakonom o Islamskoj vjerskoj zajednici Kraljevine Jugoslavije*, od 31.3.1930., ukinuto važenje "Autonomnog štatuta"²³⁵ u Bosni i Hercegovini, izvršena reorganizacija ove vjerske zajednice, a u njeno vođstvo dovedeni režimu odani ljudi. Paragraf 5 ovog zakona navodi da Islamska vjerska zajednica "slobodno raspolaže vjerskom imovinom, vakufima (zadužbinama) u granicama ovog zakona i svoga ustava, a pod

²³⁴ Buljina, Halid, *Osnovni uzroci osiromašenja i propadanja vakufa u Bosni i Hercegovini*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 158.

²³⁵ Ukidanjem Štatuta, ukinuta je i vakufska autonomija. Novim zakonskim propisima formira se jedinstvena vjerska organizacija muslimana za čitavu Jugoslaviju, a vjerski i vakufski poslovi stavljaју se pod posrednu ili neposrednu kontrolu Ministarstva pravde.

vrhovnim nadzorom države”. Oktroisani ustav ponovio je u članku 11., stav 3. odredbu člana 12., stav 3. *Vidovdanskog ustava* po kome je upravljanje udruženjima i fondovima u granicama zakona spadalo u nadležnost priznatih i usvojenih vjera. S normativno-pravnog aspekta, uprava vakufima je bila regulisana na jednak način kao i upravljanje zadužbinama drugih, od strane države priznatih vjeroispovijesti. Međutim neposredno nakon donošenja *Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici*, vlada je donijela 5.2.1930. *Uredbu o privremenoj organizaciji vlasti i poslova Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, po kojoj uloga države nije bila ograničena na vrhovni nadzor. Ministar pravde je postao najviša upravna vlast za vakufsko-mearifске poslove na cijelom državnom teritoriju. Tako su “granice zakona” o kojima govore ustavi sužene podzakonskim aktom.²³⁶

Muslimanska vjerska i vakufska autonomija ponovno je statuirana Ustavom Islamske vjerske zajednice, koji je donesen na temelju *Zakona o Islamskoj vjerskoj zajednici 25. marta 1936.* i publiciran 5. novembra 1936. U odnosu na ranije autonomne propise ovim ustavom prezentirana su neka savremenija rješenja uz naglašeno uvođenje laičkog elementa u pojedina vjerska i vakufska tijela. Ovaj ustav je odraz prilika vremena u kojim je objavljen. Skoro otvoren stranački utjecaj osjeća se u pojedinim bitnim odredbama ustava, što mu svakako umanjuje vrijednost.

²³⁶ Karčić, Fikret, *Međunarodnopravno regulisanje vakufskih pitanja u jugoslovenskim zemljama*, Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, knjiga IX-X, Sarajevo, 1983., str. 152-153.

12.3. Odnos države prema vakufima u BiH za vrijeme Socijalističke republike BiH

Do daljih promjena u odnosu države prema vakufima dolazi poslije Drugog svjetskog rata, kada Jugoslavija, kao socijalistička zemlja, u čijem sastavu je Bosna i Hercegovina bila jedna od republika, rezerviše sebi ulogu i položaj isključivog arbitra u svim poslovima i pitanjima društvenog razvoja. Za dalje praćenje razvoja i organizacije vakufa u Bosni i Hercegovini, nezaobilazna su pitanja nacionalizacije i restitucije vakufske imovine.

Događaji koje je sa sobom donio Drugi svjetski rat, imali su daljnji negativan efekat na organizaciju i rad Islamske vjerske zajednice uopće, pa time i na organizaciju i korištenje njene imovine. Uspostavom komunističkog režima u Federativnoj Jugoslaviji i proklamiranjem načela “odvojenosti vjere od države”, vjera i vjerske zajednice potisnute su na marginu društvenih događanja.²³⁷ Usprkos proklamovanim slobodama ZAVNOBiH-a²³⁸, poslije osvajanja vlasti, i to temeljeno na sili, blijedjele su zapisane odrednice. Nova vlast je po svaku cijenu nastojala osigurati ekonomsku podlogu, a samim tim i moć za svoj režim. *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji*²³⁹ čl. 3., stav c, predviđeno je oduzimanje vlasništva i prelazak u državno vlasništvo poljoprivrednog zemljišta, koje je “zemljišni posjed crkava, manastira, vjerskih ustanova i svih vrsta zadužbina, svjetovnih

²³⁷ *Memorandum Predsjedništvu Bosne i Hercegovine*, Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1997., str. 94.

²³⁸ “Izražavajući pravedne težnje naroda za čovječnim životom u slobodi i dostojanstvu, narodna demokratska vlast u Bosni i Hercegovini (...) garantuje (...) ličnu i imovinsku sigurnost građana, kao i slobodu privatne inicijative u privrednom životu.” *Deklaracija ZAVNOBiH o pravima građana Bosne i Hercegovine*, Sanski Most, 1. 7. 1944. godine

²³⁹ Ovaj zakon je objavljen u br. 64 *Službenog lista Demokratske federativne Jugoslavije*, od 28. augusta 1945. godine.

i vjerskih”. Čl. 4. je predviđeno da “zemlja koja se oduzima u cjelini prelazi u ruke države sa svim zgradama i postrojenjima na njoj i sa cjelokupnim živim i mrtvim poljoprivrednim inventarom, bez ikakve odštete vlasnicima”. Članom 8, stav 1. i 2. utvrđeno je da vjerske institucije mogu zadržati do 10 hektara zemljišta, a vjerske ustanove većeg značaja do 30 hektara zemljišta i šume.²⁴⁰ Ove odredbe su samo još jednom potvrđene *Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji Bosne i Hercegovine*²⁴¹, u kojem je vakufska imovina limitirana na “100 dunuma od ukupne površine njihovih posjeda, utrina i šuma”.²⁴² Članom 9. je predviđena isplata naknade vlasnicima u visini jednogodišnjeg prinosa po dunumu.

Tek 26. augusta 1947. godine, Vrhovni vakufski sabor donio je *Ustav Islamske zajednice u Federativnoj narodnoj republici Jugoslaviji*, kojim su ustanovljeni njeni organi i ustanove. Nastupio je jedan težak period u kome je trebalo u novim društvenim uvjetima i u sasvim novom državnom ambijentu organizirati i razvijati rad Islamske zajednice. Prema novom Ustavu Islamske vjerske zajednice, formalno-pravno gledano, zadržane su ranije organizacione forme i organi vakufsko-mearifске uprave i orga-

²⁴⁰ Čl. 8. ovog zakona glasi:

- 1) Od postojećih posjeda pojedinih bogomolja, manastira i vjerskih ustanova oduzet će se samo višak preko 10 hektara njihove ukupne površine njiva, bašti, vinograda, voćnjaka, utrina i šuma.
- 2) Vjerskim ustanovama (crkvama, manastirima, crkvenim vlastima) većeg značaja ili veće historijske vrijednosti ostaviće se od sadašnjeg njihovog posjeda do 30 hektara obradive zemlje i do 30 hektara šume.

V. *Zemljovlasnici Bosne: prema zvaničnim dokumentima države*, priredio i izdao Mustafa Begić, Sarajevo, 1998., knjiga 2, str. 315-316.

²⁴¹ Ovaj zakon je objavljen u br. 2 *Službenog lista Federalne Bosne i Hercegovine*, od 9. januara 1945. godine.

²⁴² Čl. 7., stav c spomenutog zakona predviđa da vjerske ustanove većeg značaja i veće historijske vrijednosti, mogu zadržati i do 300 dunuma zemljišta i šuma, ukoliko karakter takvih ustanova, na prijedlog Okružnog narodnog odbora, utvrdi Ministar poljoprivrede u sporazumu sa Ministrom prosvjete.

ni vjerske uprave. Međutim prostor za rad Islamske zajednice i njene ekonomske mogućnosti, drastično su reducirane.

Ako bi na historijskom putu postojanja Islamske zajednice tražili međašne datume, onda je to, bez sumnje, dan kada je 1958. godine donesen *Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta*. Ovim Zakonom i njegovim izmjenama i dopunama koje su slijedile, trebalo je imovinski, a shodno tome i organizaciono i kadrovski, dokrajčiti postojanje Islamske zajednice. Islamska zajednica je, takoreći, preko noći ostala bez cjelokupne nepokretne imovine. Ostavljene su joj samo džamije sa munarama. Nestalo je vakufa kao pogonske ekonomske potpore. I ne samo to. Nevolja *Zakona o nacionalizaciji* bila je za Islamsku zajednicu u tome što ovaj zakon nije atakovao samo na prihod od vakufske imovine nego izravno na samu supstancu vakufa. *Ustavom Islamske vjerske zajednice* donesnim na vanrednom zasjedanju Vrhovnog vakufskog sabora, 13. jula 1959. godine, ukinuti su svi organi vakufsko-mearifске uprave, jer je nacionalizacijom kompletne vakufske imovine prestala svrha njihova postojanja. Uspostavljeni su organi čisto vjerske organizacije. Ovim je nastupio zasigurno najteži period Islamske zajednice od njenog uspostavljanja na našim prostorima. U izrazito teškim uvjetima koje je karakterizirala privredna nerazvijenost zemlje i opće siromaštvo muslimana, Islamska zajednica i njene institucije, organi i službenici ovisili su isključivo od dobrovoljnih priloga muslimana, koji su se mogli, po slovu važećeg zakona, ukupljati samo u džamijama i mesdžidima.²⁴³

U pravne osnove oduzimanja privatne imovine ubrajamo one koji su doneseni u vremenu od 1. januara 1945. godine do donošenja zakona o denacionalizaciji (restituciji), a naročito:

²⁴³ *Islamska zajednica i njeno finansiranje*, Takvim za 1997. godinu, preuzeto iz: *Memorandum Predsjedništvu Bosne i Hercegovine, n. d.*, str. 94-95.

- 1) Zakon o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 40/45 i 70/45);
- 2) Zakon o potvrdi i izmjenama i dopunama Zakona o konfiskaciji imovine i izvršenju konfiskacije (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 61/46);
- 3) Zakon o postupanju sa imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 36/45);
- 4) Zakon o potvrdi i izmjenama Zakona o postupanju sa imovinom koju su vlasnici morali napustiti u toku okupacije i imovinom koja im je oduzeta od strane okupatora i njegovih pomagača (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 64/46, 105/46, 88/47 i 99/48);
- 5) Zakon o suzbijanju nedopuštene trgovine, nedopuštene špekulacije i privredne sabotaže (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 56/46);
- 6) Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 36/45);
- 7) Zakon o potvrdi i izmjenama i dopunama Zakona o oduzimanju ratne dobiti, stečene za vrijeme neprijateljske okupacije (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 52/46);
- 8) Zakon o nacionalizaciji privatnih privrednih preduzeća (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 98/46, 99/46, 35/48, 68/48 i 27/53);
- 9) Zakon o prelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine i sekvestraciji nad imovinom odsutnih osoba (*Služ-*

- beni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 63/46 i 105/46);
- 10) Osnovni zakon o eksproprijaciji (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 28/47);
 - 11) Zakon o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 52/58, 3/59, 24/61 i 1763);
 - 12) Zakon o građevinskom zemljištu (*Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 34/86, 1/90 i 29/90);
 - 13) Zakon o određivanju gradskog građevinskog zemljišta u gradovima i naseljima gradskog karaktera (*Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 5/68);
 - 14) Zakon o prometu zemljišta i zgrada (*Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 43/65, 67/65 i 17/69);
 - 15) Zakon o udruženom radu (*Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 53/76, 57/83, 85/87, 6/88 i 38/88);
 - 16) Zakon o izvršenju kazni, mjera bezbjednosti i odgojno-popravnih mjera (*Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 47/51);
 - 17) Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 64/45, *Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 24746, 24746, 99/46, 105/48, 4/51, 19/51, 21/56 i 55/57 i *Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 10/65);
 - 18) Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini (*Službeni list Narodne republike Bosne i Hercegovine*, br. 2/46, 18/46, 29/47, 37/49,

- 14/51 i *Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 41/67);
- 19) Zakon o poljoprivrednom zemljišnom fondu društvenog vlasnika i dodjeljivanju zemlje poljoprivrednim organizacijama (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 22/53, 27/53, 4/57, 46/62 i *Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 10/65);
 - 20) Zakon o iskorištavanju poljoprivrednog zemljišta (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 43/59, 53/62, 10/65 i *Službeni list Socijalističke federativne republike Jugoslavije*, br. 25/65, 12/67 i 14/70);
 - 21) Uredba o arondaciji poljoprivrednih dobara opštedržavnog značaja (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 99/46);
 - 22) Osnovni zakon o postupanju sa eksproprisanim i konfiskovanim šumskim posjedima (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 61/46, 88/47, 106/49 i 4/51);
 - 23) Zakon o određivanju gradskog građevinskog zemljišta u određenim naseljima gradskog karaktera (*Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 24/68);
 - 24) Zakon o pravu svojine na poslovnim zgradama i poslovnim prostorijama (*Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 23/79, 28/86 i *Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 37/93);
 - 25) Zakon o arondaciji (*Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 6/78);
 - 26) Zakon o građevinskom zemljištu u društvenoj svojini (*Službeni list Socijalističke republike Bosne i Hercegovine*, br. 13/74);

- 27) Uredba o imovinskim odnosima i reorganizaciji seljačkih radnih zadruga (*Službeni list Federativne Narodne Republike Jugoslavije*, br. 14/53);
- 28) Zakon o državljanstvu (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 64/45 i 105/48);
- 29) Zakon o zabrani izazivanja nedopuštene nacionalne, vjerske, rasne, plemenske i mržnje razdora (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 36/45);
- 30) Zakon o zaštiti i upravljanju narodnom imovinom (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 39/45);
- 31) Odluka AVNOJ-a o prelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom prisutnih lica, sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 26/45);
- 32) Zakon o oduzimanju državljanstva oficirima i podoficirima bivše jugoslovenske vojske koji neće da se vrate u otadžbinu i pripadnicima formacija koje su služile okupatoru i odbjegle u inostranstvo (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 66/45, *Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 86/46);
- 33) Zakon o krivičnim djelima protiv naroda i države (*Službeni list Demokratske federativne Jugoslavije*, br. 66/45, *Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 86/46);
- 34) Krivični zakonik (*Službeni list Federativne narodne republike Jugoslavije*, br. 14/53) izuzev Glave XII.

Osim navedenih zakona, bilo saveznih bilo republičkih, odnosno sada samostalne države Bosne i Hercegovine i njenih entiteta, prinudno oduzimanje privatne imovine vršeno je odlukama o konfiskaciji nadležnih sudova i na osnovu odluka općinskih skupština o podruštvljavanju privatne imovine, bez naknade ili

uz neznatnu naknadu, koja može pod zakonom propisanim uvjetima biti predmet restitucije ili denacionalizacije.

Budući da su se efekti nacionalizacije vakufskih koristonosnih dobara dosta porazno odrazili na funkcionisanje pojedinih vakufa i Islamske zajednice u cjelini, pred organe ove zajednice postavljen je veoma ozbiljan zadatak iznalaženja novih sredstava za finansiranje njenih potreba. Rješenje je nađeno u organizovanom prikupljanju zekata, sadekai-fitra, kurbanskih kožica, članstvu vjernika i drugim davanjima, čime su uglavnom osigurana najnužnija sredstva za dalje funkcionisanje službi od vitalnog značaja za opstanak i razvoj Islamske zajednice.

12.4. Odnos države prema vakufima u BiH od vremena disolucije SFRJ do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma

Nakon što je, 31. 12. 1991. godine došlo, kako je utvrdila i posebna (*Badinterova*) komisija Evropske unije, do disolucije (raspada) Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Socijalistička republika Bosna i Hercegovina je krenula u reafirmaciju svoje srednjovjekovne državnosti. Do izgradnje vlastitog pravnog sistema, preuzeti su neki propisi ex-Jugoslavije, a ubrzano se radilo i na inaugurisanju vlastitih propisa.

U tek obnovljenoj državi je, zbog stanja nastalog oružanim akcijama, proglašeno ratno stanje, Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine je dijelom preuzelo i ingerencije Parlamenta Republike Bosne i Hercegovine i u vrijeme spriječenosti zasjedanja Parlamenta donosilo propise iz nadležnosti Parlamenta. Međutim kada su se, povremeno stvarali uvjeti za zasjedanje Parlamenta Republike Bosne i Hercegovine, vršena je ratifikacija propisa donesenih od strane Predsjedništva. Znači, demo-

kratski princip donošenja propisa, unatoč ratnom planu, nije bio derogiran.²⁴⁴

U skladu s novonastalim promjenama vlasničko-pravnog ambijenta u Bosni i Hercegovini, Islamska zajednica je prva inicirala donošenje *Zakona o restituciji* zahtjevom upućenim Vladi Republike Bosne i Hercegovine u aprilu 1993. godine.²⁴⁵

U ovom periodu donesene su vlasničke pravne norme bitne za imovinu vakufa i zadužbina. Tako je vlada Socijalističke republike Bosne i Hercegovine donijela *Uredbu o zabrani prodaje stanova u društvenoj svojini, na kojima je stečeno stanarsko pravo*²⁴⁶; *Uredbu sa zakonskom snagom o posebnoj zaštiti sakralnih objekata i sakralnih prostora*²⁴⁷, u kojoj je precizirano da su objekti i prostori u smislu odredbe čl. 1. ove uredbe, sljedeći:

- džamije, crkve, sinagoge, havre i kapele,
- manastiri, samostani, medrese, mektebi, hanikahi, bogoslovije i druge teološke škole,
- groblja, mezarja, bez pojedinačnih spomenika ili sa njima, i objekti u sklopu grobalja, turbeta i mauzoleji, stećci i druge vrste nekropola,

²⁴⁴ *Zemljovlasnici Bosne: vlasničke pravne norme od disolucije (31.12.1991.) ex-Jugoslavije do potpisivanja Dejtonskog sporazuma (14.12.1995.)*, priredio i izdao Mustafa Begić, Sarajevo, 2000., knjiga 3., str. 9.

²⁴⁵ Od tada do danas Islamska zajednica permanentno vodi aktivnosti na ozakonjenju ovog izrazito važnog pravnog procesa. U tom cilju od strane vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini formiran je Odbor za povrat i kompenzaciju vakufske i druge imovine, čije kompletne aktivnosti su publikovane u *Memorandumu Predsjedništva Bosne i Hercegovine*, objavljenom u Sarajevu 1997. godine. V. Dopis Rijaseta Islamske zajednice Westendorpu: *Da li restitucija Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini vraća ili oduzima imovinu?*, br. 01-MS-492/99, od 10. februara 1999., Prilog br. 3, str. 207-208.

²⁴⁶ *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, br. 4, str. 100, od 17. februara 1992. godine.

²⁴⁷ *Službeni list Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine*, br. 13, str. 324-325, juni 1993. godine.

- prostori i ambijentalne cjeline koje imaju sakralni značaj, bez izgrađenih objekata ili sa njima,
- drugi objekti koji su imali sakralni značaj.²⁴⁸

Imovina vjerskih zajednica za vrijeme trajanja posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu je pretrpjela velika razaranja i uništenja. Više od 600 džamija u Bosni i Hercegovini je uništeno²⁴⁹, a skoro isto toliko, manje ili više oštećeno. Najveći broj džamija planski je uništen postavljanjem velikih količina eksploziva. Na mjestima porušenih džamija srpsko-hrvatski agresor je sagradio parkirališta, parkove, nove zgrade, pijace, smetlište i sl. Od 8.000 muslimanskih grobalja u Bosni i Hercegovini potpuno je uništeno 2.000, a devastirano 1.800.²⁵⁰

12.5. Odnos države prema vakufima u BiH od Dejtonskog mirovnog sporazuma do danas i pitanje restitucije

Period nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma do danas obilježilo je pitanje restitucije, odnosno povrata oduzete privatne ili imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, koja je u periodu od 1944. godine do kraja šezdesetih godina 20.

²⁴⁸ Čl. 16. ove uredbe glasi: "Ukoliko je na prostoru na kojem je postojao sakralni objekt, ili je pripadao sakralnom prostoru, izgrađena građevina druge namjene u skladu sa zakonom, skupština opštine dužna je na zahtjev vjerske zajednice ili nadležnog republičkog organa uprave odrediti prostorno-planskom dokumentacijom drugi odgovarajući prostor za izgradnju novog objekta iste namjene, u skladu sa zakonom i ovom uredbom."

²⁴⁹ V. *Sumarni pregled porušenih i oštećenih vjerskih objekata Islamske zajednice u RBiH u periodu 1992.-1995.*, u Omerdić, Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992.-1995.)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999., str. 476, i Prilog br. 4, str. 209.

²⁵⁰ Omerdić, Muharem, *Prilozi izučavanju genocida nad Bošnjacima (1992.-1995.)*, El-Kalem, Sarajevo, 1999., str. 24-25.

stoljeća, primjenom navedenih propisa²⁵¹, prelazila u općenarodnu ili društvenu svojinu po osnovu agrarne reforme, sekvestracije²⁵², konfiskacije²⁵³, nacionalizacije²⁵⁴ i eksproprijacije²⁵⁵.

Ekspertni tim za privatizaciju Federacije Bosne i Hercegovine je u decembru 1996. godine uradio *Prijedlog Zakona o restituciji*. Ovaj prijedlog se temeljio na uspostavljanju prijašnjeg stanja vlasništva naturalno (*restitutio in integrum*) tamo gdje imovina postoji. Ukoliko nije moguć takav povrat, predviđena je restitucija putem novčane ili neke druge kompenzacije. Osnovni problem

²⁵¹ Propisi navedeni na str. 157-163, ukupno njih 34.

²⁵² Sekvestracija je mjera osiguranja koja se sastoji u privremenom oduzimanju uprave nad cjelokupnom imovinom ili dijelom imovine jednog ili više lica za koju postoji pretpostavka da će protiv njenih vlasnika biti izrečena kazna konfiskacije imovine. Prvi akt kojim je izvršena sekvestracija bila je *Odluka AVNOJ-a o prelasku u državnu svojinu neprijateljske imovine*. Cilj ove mjere je bio da državni organi u potpunosti preuzmu upravu nad industrijskim postrojenjima, rudnicima, trgovini na veliko itd., koji su bili u vlasništvu fizičkih i pravnih lica, kako bi vlasnici, i prije nego što im se imovina oduzme po nekom od osnova, bili onemogućeni da sa istom upravljaju i raspolazu.

²⁵³ Konfiskacija je pravni instrument kojim se oduzima privatna imovina u korist države, bez naknade. Suštinski, ovaj institut je poslužio komunističkoj vlasti da, putem montiranih sudskih procesa, proglašavajući vlasnike krupnog kapitala narodnim neprijateljima, osuđujući ih na dugogodišnje zatvorske kazne, oduzimajući im građanska prava i imovinu, zada udarac građanskom društvu i kapitalističkom sistemu, kako bi uspostavila jednopartijski totalitarni sistem.

²⁵⁴ Pod nacionalizacijom se u pravu podrazumijeva prinudni (na osnovu akta vlasti) prelaz u državnu svojinu krupnih ili svih privrednih preduzeća, sa naknadom ili bez naknade. Nacionalizacija je predstavljala jednu od prvih i najradikalnijih privredno-političkih mjera svih komunističkih država.

²⁵⁵ Eksproprijacija, kao pravni institut, označava prinudno oduzimanje privatne imovine u općem interesu (koji se mora restriktivno tumačiti) uz pravičnu naknadu koja se vezuje za tržišnu vrijednost ekspropisane nepokretnosti. Iako je Zakonom bila predviđena naknada za ekspropisane nepokretnosti (u visini prosječne protuvrijednosti koju ekspropisana imovina ima na dan procjene) u praksi je vlasnicima ove imovine isplaćivana naknada u državnim obveznicama koje nisu imale nikakvu vrijednost. Sva ona imovina koja nije oduzeta po osnovu konfiskacije i nacionalizacije je, praktično, dolazila pod udar eksproprijacije, i to bez naknade, i prelazila u državnu svojinu. V. Savinšek, Jovanka, *Denacionalizacija i obeštećenje kao prvi uslov privatizacije*, Pravni informator. V. <http://www.informator.co.yu>, od 20. 4. 2007.

neprihvatanja ovog prijedloga tada bila je godina od koje bi se vršio povrat oduzete imovine. Da li će to biti 1945. ili 1918. godina²⁵⁶ koja bi uključila potraživanja po pitanju agrarnih reformi nad kmetskim zemljištima i beglučkim zemljištima (period od 1918.-1931.) Zbog toga Ekspertni tim Vlade Federacije Bosne i Hercegovine i kopredsjedavajući Vijeća ministara Bosne i Hercegovine dr. Haris Silajdžić u aprilu i maju 1997. godine predlažu *Nacrt Zakona o restituciji* po kojem restituciji podliježe period od 1919. do 1992. godine. Nakon toga slijedi više prijedloga i nacrt: januar 1998. godine *Prijedlog Zakona o restituciji*, maj 1998. godine *Prijedlog Zakona o restituciji*, juni 1998. godine *Nacrt Zakona o restituciji*, juni 1999. godine *Prijedlog Zakona o restituciji*, decembar 1999. godine *Prijedlog Zakona o restituciji, sa amandmanima*. U ovim prijedlozima i nacrtima je razriješena dilema oko godine koja se uzima za osnov restitucije, te je usvojen period 1945.-1958. (posljednja nacionalizacija), dok je period 1919.-1941. preslikan u jedan član ovog zakona na osnovu beglučkih obligacija kao vrijednosnih papira, ukoliko do 1941. godine ove obligacije nisu potrošene od strane vlasnika. Nakon 1999. godine o restituciji se nije raspravljalo do 2003. godine²⁵⁷.

²⁵⁶ Vjerskim zajednicama nije prihvatljiva ni jedna od navedenih godina iz razloga što su najznačajnija i najbrojnija zavještenja imovine u dobrotvorne svrhe svim vjerskim zajednicama na ovim prostorima uglavnom završena prije kraja 19. stoljeća, kada je, u vrijeme austrougarske uprave, 1886. godine izvršen premjer zemljišta i njihov upis, kao i upis ostalih nekretnina u tada uspostavljene gruntovne knjige, naravno na osnovu tapija, darovnica, vakufnama i ostale dokumentacije. Od ovog datuma nastalo je otuđivanje zavještanje imovine, različitog intenziteta prema pojedinim vjerskim zajednicama zavisno od sistema, odnosno društveno-političkog uređenja, sve do 1945. godine. Nakon te godine, uspostavljanjem socijalističko-komunističkog poretka, imovina svih vjerskih zajednica svedena je samo na bogomolje, ali se ni one nisu mogle održavati jer je oduzeta imovina sa koje su se ubirali prihodi za održavanje bogomolja. *V. Zahtjev za povrat i kompenzaciju imovine vjerskih zajednica Bosne i Hercegovine*, Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini, od 7.5.1997., Prilog br. 5, str. 210-212.

²⁵⁷ Poslanik Nikola Špirić je dana 28.5.2003. godine dostavio Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine *Prijedlog okvirnog zakona o restituciji u Bosni i Hercegovini* →

Treba istaći da je 1.10.1998. godine Predstavnički dom Kongresa Sjedinjenih Američkih Država donio *Rezoluciju br. 562*, u kojoj se traži od zemalja u tranziciji da pokrenu pitanje statusa nepravedno oduzete imovine.²⁵⁸

Republika srpska je 1996. godine donijela zakon o restituciji, službeno nazvan *Zakon o vraćanju nekretnina*²⁵⁹, u kojem se traži reciprocitet povrata imovine u odnosu na Federaciju.²⁶⁰ Posljednji *Nacrt zakona o restituciji* urađen je u decembru 2006. godine.

Osnovni razlog neusvajanja ovih nacrti i prijedloga jesu sporenja oko stanova, odnosno čl. 18. *Zakona o restituciji*.²⁶¹ Spo-

ni. V. *Privremeni izvještaj o Prijedlogu okvirnog zakona o restituciji*, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, br. 01/1-01-1361703, od 29.3.2004., Prilog br. 6, str. 213-214.

²⁵⁸ U Rezoluciji stoji: "Donji dom Kongresa donio je zaključak:

- 1) pozdravlja napore mnogih ranijih totalitarnih zemalja koje su se latile teškog i složenog pitanja statusa nepravedno oduzete imovine;
- 2) požuruje zemlje koje to još nisu učinile da se nepravedno oduzeta imovina vrati njihovim pravim vlasnicima, ili kada povrat nije moguć, da se odmah isplati pravedna i efikasna nadoknada u skladu sa principima pravde i na način koji je opravdan, transparentan i pošten;
- 3) zahtijeva povrat nepravedno oduzete imovine vjerskim zajednicama;
- 4) zahtijeva od Hrvatske, Češke Republike, Latvije, Litve, Rumunije, Slovačke i svih drugih zemalja čiji zakoni ili propisi ograničavaju povrat ili nadoknadu nepravedno oduzete imovine osobama koje žive ili su građani zemlje od koje se povrat ili nadoknada traže, da uklone takva ograničenja i
- 5) zahtijeva od bivših totalitarnih zemalja da donesu i efikasno primjene zakone koji osiguravaju povrat ili nadoknadu nepravedno oduzete imovine." V. *Zagrebačka deklaracija o povratu imovine i zaštiti vlasništva*, Prilog br. 7, str 215-216.

²⁵⁹ *Službeni glasnik Republike srpske*, br. 21, od 23. septembra 1996. godine.

²⁶⁰ U čl. 17. *Zakona o vraćanju oduzetih nepokretnosti* se kaže: "Stanovi na kojima postoji stanarsko pravo ne vraćaju se korisniku restitucije nego se određuje novčana naknada."

²⁶¹ Spomenuti član *Zakona o restituciji* je doživio najviše prijedloga i izmjena. Zbog važnosti ovog člana i spora oko pravnog razumijevanja njegove sadržine, smatramo korisnim navesti tekst prijedloga ovog člana u različitim nacrtima Zakona. Tako je:

- u *Zakonu o restituciji Federacije Bosne i Hercegovine, iz juna 1996.*, čl. 16. glasi: Alternativa 1.

Stan se vraća u vlasništvo bivšem vlasniku.

Ako na stanu postoji stanarsko pravo, stan se predaje u posjed bivšem vlasniku u roku od pet godina od dana stupanja na snagu ovog zakona. Nosiocu

→

stanarskog prav iz stava 2. ovog člana, obveznik restitucije dužan je omogućiti otkup drugog odgovarajućeg stana, pod istim uslovima koje je imao kao nosilac stanarskog prava na stan koji je predmet restitucije.

Bivši vlasnik ima pravo tražiti da mu obveznik restitucije, umjesto vraćanja u vlasništvo stana, isplati naknadu u visini njegove pune tržišne vrijednosti.

U slučaju iz stava 4. ovog člana nosilac stanarskog prava stječe pravo na otkup stana pod uslovima određenim zakonom.

Za vrijeme roka iz stava 2. ovog člana, između nosioca stanarskog prava i vlasnika uspostavlja se zakupni odnos pod uvjetima kakvi su određeni zakonom kojim se uređuje zakup stanova.

Alternativa 2.

Stan se vraća u vlasništvo bivšem vlasniku, osim u slučaju da nosilac stanarskog prava na tom stanu prihvati otkup stana u skladu sa zakonom.

Ako nosilac stanarskog prava prihvati otkup stana, obveznik restitucije dužan je vlasniku dati naknadu u visini tržišne cijene stana;

- u *Zakonu o restituciji Federacije Bosne i Hercegovine, iz augusta 1996.*, ponavlja se identičan tekst člana, samo što je to od tada čl. 18, a ne 16;
- u *Prijedlogu Zakona o restituciji Federacije Bosne i Hercegovine, iz aprila 1998.*, čl. 18. glasi: Stan na kojem postoji stanarsko pravo ne vraća se u vlasništvo bivšem vlasniku, osim stanova koji su bili u vlasništvu vjerskih zajednica i zadužbina. Bivšem vlasniku pripada pravo na naknadu, a stanaru pravo na otkup stana u skladu sa *Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*. Bivšem vlasniku pripada naknada koja se utvrđuje tako što se građevinska vrijednost stana koriguje koeficijentom položajne pogodnosti na način propisan *Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*. Ako nosilac stanarskog prava ne podnese zahtjev za otkup stana u roku iz *Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*, stan se protekom roka po sili zakona vraća u vlasništvo bivšem vlasniku, a nosilac stanarskog prava i članovi njegovog porodičnog domaćinstva nastavljaju koristiti stan po osnovu ugovora o zakupu.

Član 18a: U slučaju daljnjeg stvarnopravnog raspolaganja otkupljenim stanom bivši vlasnik ima pravo preče kupnje.

O pravu preče kupnje u korist bivšeg vlasnika izvršit će se zabilježba u zemljišnim knjigama nadležnog suda.

Vlasnik otkupljenog stana koji namjerava prodati stan dužan je stan ponuditi na prodaju bivšem vlasniku po cijeni po kojoj je stan otkupio u skladu sa *Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo*.

Bivši vlasnik dužan je vratiti razliku cijene iz stava 3. ovog člana i naknade iz stava 3. člana 18. ovog zakona.

Član 18b: Ako vlasnik otkupljenog stana proda stan a da isti nije ponudio bivšem vlasniku, bivši vlasnik može sudskim putem zahtijevati poništenje ugovora o prodaji i da vlasnik njemu proda stan pod uvjetima iz stava 3. čl. 18a ovog zakona.

→

Tužba zbog povrede prava preče kupnje podnosi se u roku od 30 dana od dana saznanja za prodaju, a najduže u roku od pet godina od dana zaključenja ugovora o prodaji.

Član 18c: Vjerskoj zajednici i zadužbini, kao bivšem vlasniku stana, vraća se u vlasništvo oduzeti stan.

Vraćanjem stana u vlasništvo bivšem vlasniku nosilac stanarskog prava i članovi njegovog porodičnog domaćinstva nastavljaju sa korištenjem stana po ugovoru o zakupu u skladu sa posebnim zakonom.

Ako vlasnik odbije zaključiti ugovor o zakupu nosilac stanarskog prava može tužbom kod nadležnog suda zahtijevati ostvarenje svoga prava, u roku od 60 dana od dana odbijanja vlasnika da zaključi ugovor. Presuda suda u cijelosti zamjenjuje ugovor o zakupu.

Član 18d: U slučaju daljnjeg stvarnopravnog raspolaganja stanom vlasnik ima pravo preče kupnje.

Na pravo preče kupnje primjenjivat će se odredbe člana 18a i 18b ovog zakona.

- u *Zakonu o restituciji Federacije Bosne i Hercegovine, iz maja 1999. i u Zakonu o restituciji – Prijedlog sa ugrađenim amandmanima iz decembra 1999.*, čl. 18. glasi: Stan na kojem postoji stanarsko pravo ne vraća se u vlasništvo bivšem vlasniku. Bivšem vlasniku pripada pravo na naknadu, a nosiocu stanarskog prava pravo na otkup stana u skladu sa Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo (*Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 27/97, 11/98, 22/99 i 27/99).

Ako nosilac stanarskog prava ne podnese zahtjev za otkup stana u roku od godinu dana, od dana stupanja na snagu ovog zakona, stan se po sili zakona vraća u vlasništvo bivšem vlasniku, a nosilac stanarskog prava i članovi njegovog porodičnog domaćinstva nastavljaju koristiti stan na osnovu ugovora o zakupu;

- u *Nacrtu Zakona o restituciji Federacije Bosne i Hercegovine, iz aprila 2002.*, čl. 18. glasi:

Stan – vakuf, legat i zadužbina vraća se u vlasništvo ostaviocu vakufa, legata i zadužbine. Sadašnji korisnik stana iz stava 1. ovog člana nastavlja sa korištenjem odnosnog stana u svojstvu zakupca u skladu sa odredbama posebnog kantonalnog propisa.

Član 18a: Stan na kojem postoji stanarsko pravo ne vraća se u vlasništvo bivšem vlasniku.

Član 18b: Bivši vlasnik ima pravo na novčanu naknadu. Novčana naknada utvrđuje se u visini vrijednosti stana propisane čl. 18., stav 1. Zakona o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo (*Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine*, br. 27/97, 11/98, 22/99, 27/99 i 7/00). Novčanu naknadu bivšem vlasniku isplaćuje općina na čijoj se teritoriji stan nalazi u pet jednakah godišnjih rata sa pripadajućom kamatom.

Član 18c: Nosilac stanarskog prava ima pravo na otkup stana u skladu sa Zakonom o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo. Zahtjev za kupovinu stana podnosi se u roku od šest mjeseci, od dana stupanja na snagu ovog zakona.

→

ran je pojam “stanarsko pravo”, koji je, pravno gledajući, jedna vrsta nasljednog zakupnog odnosa zaključenog između vlasnika stana ili preduzeća koje vodi brigu o stanovima i korisniku stana. Dilema je u tome da li je država titular i da li ima pravo raspolaganja stanovima koji su prešli u društveno vlasništvo nacionalizacijom i drugim zakonskim osnovama prošlog sistema (prinudnim mjerama države). Druga dilema je da li se pravo vlasništva može ostvariti putem ugovora o zakupu.²⁶²

Postoje dvije interesno sukobljene strane u sporu. Prve zastupaju Koordinacioni odbor za povrat i kompenzaciju uzurpirane i devastirane imovine vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini i udruženja građana – vlasnika konfiskovane i nacionalizovane imovine. Oni se pozivaju na čl. 17. *Deklaracije o pravima čovjeka i građanina iz 1789. godine* (dakle, osnovnog postulata demo-

Član 18d: Ako nosilac stanarskog prava ne podnese zahtjev za otkup stana u roku iz čl. 18c ovog zakona, stan se po sili zakona vraća u vlasništvo bivšem vlasniku, a nosilac stanarskog prava i članovi njegovog porodičnog domaćinstva nastavljaju koristiti stan u svojstvu zakupca u skladu sa odredbama posebnog kantonalnog propisa;

- u *Prijedlogu Zakona o restituciji Bosne i Hercegovine, iz septembra 2003.*, čl. 17. glasi: Nekretnine koje služe za obnavljanje djelatnosti državnih organa ili djelatnosti o oblasti zdravstva, odgoja, obrazovanja, nauke i kulture, vraćaju se u vlasništvo bivšem vlasniku.

Ako bi uslijed vraćanja nekretnine djelatnost organa ili pravnih osoba iz stavke 1. ovog člana bila onemogućena ili znatno otežana, one imaju pravo tražiti da se bivšem vlasniku umjesto naturalne restitucije da naknada.

Raniji vlasnik ima pravo tražiti da mu se, umjesto vraćanja u vlasništvo nekretnina, da naknada.

Član 18: Nekretnine koje su vjerskim zajednicama i njihovim organima, u vrijeme oduzimanja, služile za obavljanje vjerske aktivnosti vraćaju im se u vlasništvo.

Član 19. Nekretnine se ne vraćaju vlasniku ako su neophodne za funkcioniranje infrastrukture u oblasti energetike, vodosnabdijevanja, komunikacija, prometa i veza. Nekretnine se ne vraćaju ako bi se restitucijom bitno narušila prostorna cjelovitost s obzirom na namjenu upotrebe prostora i nekretnina.

U slučajevima iz st. 1. i 2. ovog člana raniji vlasnik ima pravo na naknadu.

²⁶² V. *Obračanje Vakufske direkcije pred Domom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine*, od 11.7.2000., Prilog br. 8, str. 217-219.

kratije), a koji glasi “Vlasništvo je nepovredivo i sveto pravo” i zahtijevaju naturalni povrat imovine. Federalnom Ministarstvu prostornog uređenja i okoliša su dostavili *Istinu o broju nacionalizovanih stanova*²⁶³, iz kojeg se vidi da je ukupan broj takvih stanova u Sarajevu 3299, u Federaciji 3531, u Republici srpskoj 445 stanova, što ukupno iznosi skoro 4000 stanova.²⁶⁴ Svoje zahtjeve temelje na tome da jedno pravo (pravo korištenja) ne smije ugrožavati drugo pravo (pravo vlasništva), da je pravo vlasništva starije od stanarskog prava, te da u ljudskim pravima ne može biti kompromisa ni nagodbi. Osobama sa stanarskim pravom prije 31.12.1991. godine, njihovom bračnom drugu i djeci koja su živjela s njima u istom domaćinstvu do gore navedenog datuma, i žive s njima stalno, u kontinuitetu do današnjeg dana, mogu koristiti stan pod uvjetima koje odredi zakon i uz naknadu.

Druge zastupa Udruženje građana za zaštitu nosilaca stanarskih prava na nacionalizovanim i privatnim stanovima – Dom. Podaci ovog udruženja o broju nacionalizovanih stanova i broju građana koji u njima stanuju se bitno razlikuju u određenim vremenskim periodima. Tako su predstavnici udruženja Dom, u ja-

²⁶³ V. *Istina o broju nacionalizovanih stanova*, Federalno ministarstvo prostornog uređenja i okoliša, br. 05/1-02978/02, od 12.6.2002., Prilog br. 9, str. 220-221.

²⁶⁴ Vjerskim zajednicama je, prema podacima Komisije za nacionalizaciju Socijalističke republike Bosne i Hercegovine i na osnovu Izvještaja Komisije za vjerska pitanja Narodne republike Bosne i Hercegovine o stanju nacionalizovane imovine vjerskih zajednica, od dana 7. novembra 1961. godine, kao arhivskoj građi arhiva Bosne i Hercegovine, oduzeto 1.167 stanova, od kojih 567 jednosobnih, 323 dvosobna, 165 trosobnih, 99 četverosobnih i 13 višesobnih. Vlasti bivše Socijalističke federativne republike Jugoslavije oduzele su vjerskim zajednicama 604 cijele zgrade, 12 posebnih dijelova zgrade i 366 samostalnih prostorija. Prije nacionalizacije, najviše objekata imala je Islamska vjerska zajednica, kojoj su od 1493 oduzeta 803, što je 54 posto od ukupne imovine. Pravoslavna crkva u Bosni i Hercegovini imala je 363 objekta od čega je nacionalizirano njih 149, ili 49 posto, a katoličkoj crkvi oduzeto je 36 objekata. Prema istom izvoru, jevrejskoj vjerskoj zajednici nacionalizirane su četiri cijele zgrade. Nacionalizacija se nastavila i nakon 1961. godine, što znači da je oduzeto i više od toga. V. *Vlada Federacije štiti nepravdu učinjenu Islamskoj zajednici*, Dnevni avaz, 5. januar 2000.

nuaru 2000. godine tvrdili da samo u Sarajevu ima 15.000 takvih stanova²⁶⁵, u aprilu iste godine su tvrdili da u tim stanovima živi 80.000 građana²⁶⁶, a u junu 2006. godine da je u 25 općina Federacije predato između 6.500 i 7.000 zahtjeva za otkup nacionaliziranih stanova.²⁶⁷ Članovi ovog udruženja svoje pravne zahtjeve obrazlažu time da “svim građanima nosiocima stanarskog prava pripada pravo na otkup stana u kojem stanuju, a bivšim vlasnicima pravo na naknadu”. Dom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine je 21. juna 2006. godine sa 28 glasova za, 12 protiv i jednim suzdržanim podržao *Izmjene Zakona o prodaji stanova*, čiji je predlagач bio Šemsudin Mehmedović, predsjednik kluba Stranke demokratske akcije.²⁶⁸ Klub Hrvata zatražio je ocjenu ustavnosti usvojenih izmjena, tvrdeći da su uskraćena prava bivših vlasnika, ali i nosilaca stanarskog prava.

Ekonomski institut Sarajevo je u julu 2006. godine pripremio *Studiju izvodljivosti restitucije u Bosni i Hercegovini*²⁶⁹. U periodu izrade Studije, raspolagalo se podacima koji su sakupljeni od strane Komisije za restituciju, a na osnovu provedene ankete na području svih općina u Bosni i Hercegovini. Zbirni pregled oduzetih nekretnina po provedenoj anketi je sačinjen početkom 2006. godine, a temelji se na 13.593 podnesene prijave od strane vlasnika nekretnina.²⁷⁰

Na osnovu podataka zemljišne i posjedovne statistike preuzetih iz Uprave za geodetske i imovinsko-pravne poslove Fede-

²⁶⁵ V. tekst: *Tužit ćemo Vladu Federacije ako izmijeni zakon o restituciji*, Dnevni avaz, 14. januar 2000.

²⁶⁶ V. tekst: *Amandman kluba bošnjačkih delegata bi bio smiješan da nije žalostan*, Dnevni avaz, 10. april 2000.

²⁶⁷ V. tekst: *Cilj “Doma” je otkup svih nacionaliziranih stanova*, Dnevni avaz, 23. juni 2006.

²⁶⁸ V. tekst: *Prošao Zakon o otkupu stanova*, Dnevni avaz, 22. juni 2006.

²⁶⁹ Prezentacija Studije je održana na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu, 19.7.2006. godine, Studiju su prezentirali dr. Anto Domazet i dr. Stijepo Andrijić.

²⁷⁰ V. Zbirni pregled oduzetih nekretnina po provedenoj anketi, Prilog br. 10, str. 222.

racije Bosne i Hercegovine, struktura zemljišta u Bosni i Hercegovini u 1991. godini je izgledala kako slijedi:²⁷¹

Brojčano stanje domaćinstava i parcela, kao i rasprostranjenost ukupne površine BiH po katastarskim kulturama izraženo u ha

	PRIVATNI SEKTOR	DRŽAVNI SEKTOR	UKUPNO
DOMAĆINSTAVA	965.055	17.490	982.545
PARCELA	8,082.965	30.478	9,006.783

Struktura zemljišta u Bosni i Hercegovini u 1991. godini u ha

NJIVE	994.883	103.035	1.097.919
VRTOVI	1.135	130	1.265
VOČNJACI	89.056	9.319	98.375
VINOGRADI	3.093	1.405	4.498
LIVADE	389.183	67.624	456.807
PAŠNJACI	299.188	574.735	873.923
ŠUME	555.685	1.806.628	2.313
TRSTICE I MOČVARE	343	350	693
SVEGA (PLODNO):	2.332.570	2.563.229	4.885.799
NEPLODNO	45.575	176.858	222.433
UKUPNO	2.378.145	2.740.087	5.118.232

²⁷¹ Podaci u Studiji su preuzeti iz Republičke uprave za geodetske i imovinsko-pravne poslove. U obradive površine, prema zvaničnoj statistici, spadaju: njive i vrtovi (oranice i bašte), voćnjaci, vinogradi i livade, dok ostale čine neobrađivo zemljište.

Posmatrano po kategorijama zemljišta, može se konstatovati da se sve njive u državnom sektoru (103.035 ha) predmet restitucije, dok se kod ostalih kategorija mora primjenjivati procijenjena veličina. Praktično je nemoguće iz ove perspektive egzaktno ustanoviti koji dio zemljišta i šuma je predmet restitucije, pa se u Studiji polazilo od već prezentiranih podataka u anketi.

Kada je zemljište u pitanju, cijeni se da su prezentirani podaci (obradiva i neobradiva) previsoki, a argumenti za to se nalaze u činjenici da se u iskazanom broju nalaze i zahtjevi nastali po Prvoj agrarnoj reformi, od 1918. do 1936. godine, koja neće biti predmet restitucije. Ovo će se moći konstatovati i konkretizovati tek nakon rješavanja pojedinačnih zahtjeva, ali iz objavljenih radova, te relevantnih i ekspertnih mišljenja, procjenjuje se da je predmet restitucije oko 600.000 (700.000) ha zemljišta svih kategorija. Povrat ovolikog kvantuma poljoprivrednog zemljišta, bez obzira na sukcesivna rješavanja, sigurno će destabilizirati tržište zemljišta u Bosni i Hercegovini u pravcu smanjenja cijena u prvih 5 godina.

Također je vjerojatno da će se, s obzirom na deformisanu demografsku strukturu stanovništva, vršiti i odgovarajuće zamjene zemljišta stanovnika sa područja Federacije i Republike srpske, a što su pokazala i dosadašnja iskustva. Iako se i u ovom slučaju preferira vraćanje u naturalnom obliku, oduzete parcele poljoprivrednog zemljišta se neće moći zbog objektivnih razloga vratiti ranijim vlasnicima. O kojem obimu i vrijednosti poljoprivrednog zemljišta koje se neće moći vratiti u naturi je riječ, nemoguće je procijeniti u ovom trenutku. U pitanju je stručan i analitičan postupak sačinjavanja popisa nadležnog organa uprave za geodetske poslove. Međutim očekivati je da će se novčana naknada isplaćivati u slučajevima kada je praktično nemoguće vratiti prvobitno stanje, odnosno kada je nemoguće osigurati drugo odgovarajuće zemljište. Finansijska restitucija, bez obzira

kakva bila (novčana ili nenovčana) znači dodatno opterećenje za ionako slabu likvidnost ekonomije Bosne i Hercegovine.

Kada je riječ o šumama i šumskom zemljištu, najveći dio šumskog fonda (preko $\frac{3}{4}$) nalazi se u državnom sektoru. Samo 1952. godine je oduzeto oko 900.000 ha šuma od privatnih lica i od njih su nastala 53 poljoprivredno-planinska dobra. Prema prikazanim podacima iz ankete, taj broj iznosi 763.580,729 ha šumskog zemljišta. Istovjetno kao i kod oduzetog poljoprivrednog zemljišta, novčana naknada i samim tim pritisak na budžet, vršit će se samo u određenim slučajevima.

Predmet restitucije također predstavljaju i objekti (poslovni objekti, stambeni objekti, stanovi, poslovni prostori, stambeno-poslovni, magacini, hoteli, privredni objekti, garaže i dr.). Prijavljeno je ukupno 308 poslovnih objekata površine 984.152 m², 906 stambenih objekata površine 1.154.166 m², te oko 300 objekata stanova površine 221.617 m². Posebno značajnu stavku čine poslovni prostori (145 objekata) ukupne površine 400.387 m², te ostali objekti (109 objekata) površine 779.663 m². Upravo unutar ovog segmenta i predmeta restitucije je došlo do značajne promjene namjene, čime se otežava vraćanje imovine u prirodnom obliku, odnosno zamjena za alternativnu imovinu.

Prema nekim procjenama u Bosni i Hercegovini ukupno je nacionalizovano oko 5.000 stanova, od čega samo u Sarajevu 2.880 ili 57,6%. Od ukupnog broja stanova u Sarajevu, procjene pokazuju da je samo u dvije općine (Stari Grad i Centar) koncentrisano preko $\frac{3}{4}$ stanova.

Građevinsko zemljište, a posebno gradsko građevinsko zemljište, također je predmet restitucije. Prema prikazanoj strukturi najveći dio zemljišta (45,5%) se odnosi na građevinsko zemljište na kojima su izgrađeni objekti, zatim slijedi neizgrađeno građevinsko zemljište (37%) i građevinsko zemljište na kome je izgra-

dena infrastruktura (17,5%). Konstatacija o otežanoj mogućnosti vraćanja i zamjene, odnose se i na građevinsko zemljište.

Pokretne stvari i prava (patenti i licence) trebaju se također, u izvornom obliku, vratiti starim vlasnicima u posjed i svojinu, ili ukoliko je to nemoguće isplatiti novčana protuvrijednost.

Što se tiče cijena koje se odnose na jedinicu mjere (m^2), u proračun se ušlo sa cijenama koje su za vrijeme izrade Studije bile realne, s tim da su u obzir uzete prosječne veličine. Naime, na cijene pojedinačnih stavki utječu različiti faktori (vrsta prinosa, klimatski uvjeti, lokacija, veličina, namjena i sl.).

Cijena zemljišta se temelji na metodologiji prinosa, odnosno katastarskog prihoda koji se u prosjeku može ostvariti od uobičajenog načina privređivanja, u privatnom sektoru, u oblasti biljne i stočarske proizvodnje, umanjen za prosječne materijalne troškove te proizvodnje. U konkretnom slučaju procijenjeno je $8 \text{ KM}/m^2$.

Cijena šumskog zemljišta također zavisi od čitavog niza faktora, ali se u proračun ušlo sa $1 \text{ KM}/m^2$. Međutim, ilustracije radi, navode se podaci da je za šumsko i poljoprivredno zemljište Općina Ilidža za eksproprijaciju vlasnicima za zemlju koja se nalazi na pravcu autoputa 5_c isplaćivala $34 \text{ KM}/m^2$. Ista cijena je plaćena vlasnicima i za zemlju na kojoj se nalazi put Stolac – Neum, dok je za pravac Sarajevo – Ilijaš, dvije godine prije izrade Studije, plaćano $15 \text{ KM}/m^2$. Ovdje je riječ o općinskim odlukama, iako je korektnije prihvatiti cijenu sudskog vještaka (odluku Suda) koja je u principu više od općinske.

Cijena građevinskog zemljišta u zavisnosti od uređenosti i lokaliteta se kretala od $20 \text{ KM}/m^2$ za neizgrađeno, do $400 \text{ KM}/m^2$ za zemljište na tržišno atraktivnoj lokaciji sa svom infrastrukturom i objektima na njoj. Međutim u proračun se ušlo sa prosječnom cijenom za neizgrađeno zemljište od $20 \text{ KM}/m^2$, za izgrađeno sa infrastrukturom od $30 \text{ KM}/m^2$ i za građevinsko iz-

građeno – objekti sa 35 KM/m². Što se tiče poslovnih prostora, prosječna cijena iznosi 1.500 KM/m², a za stanove 1.000 KM/m². Na osnovu podataka o oduzetoj imovini i stvarima i datih cijena došlo se do novčanog iskaza vrijednosti restitucije.

Procjena vrijednosti restitucije

I	II	III	IV
STRUKTURA POTRAŽIVANJA IMOVINE	PROSJEČNA CIJENA IZ UZORKA (u KM) PO JEDINICI MJERE	KOLIČINA (za prvih 8 stavki metri kvadratni, za posljednje 3 stavke broj prava)	VRIJEDNOST
OBRADIVO ZEMLJIŠTE	4,83	6.000.000.000,00	28.980.000.000,00
NEOBRADIVO ZEMLJIŠTE	1,83	2.568.885.680,70	4.709.623.747,95
ŠUMSKO ZEMLJIŠTE	1,00	7.635.807.291,80	7.635.807.291,80
GRAĐEVINSKO ZEMLJIŠTE, NEIZGRAĐENO	20,00	521.567.955,14	10.431.359.102,28
GRAĐEVINSKO ZEMLJIŠTE IZGRAĐENO, INFRASTRUKTURA	30,00	246.668.218,47	7.400.046.554,10
GRAĐEVINSKO ZEMLJIŠTE IZGRAĐENO, OBJEKTI	35,00	642.201.825,40	22.477.063.889,00
POSLOVNI PROSTORI (POSLOVNI PROSTORI I OBJEKTI POSLOVNI I OBJEKTI OSTALI)	1.500,00	2.164.203,40	3.246.305.093,25
STANOVI (OBJEKTI STAMBENI I STANOVI)	1.000,00	1.375.784,11	1.375.784.110,00
AUTORSKA PRAVA		147	
LICENCE		10	
UMJETNINE		22	
UKUPNO			86.225.989.788,38

Prezentirana procjena ukupne vrijednosti imovine za restituciju od 86,2 milijardi KM, predstavlja respektabilnu veličinu, ali istovremeno i prijetnju koja čak i u značajno reduciranom kapacitetu može maksimalno ugroziti ukupnu makroekonomsku stabilnost zemlje. Ključno pitanje koje se nameće odnosi se na procjene naturalnog, zamjenskog ili finansijskog oblika vraćanja oduzete imovine, kako se ne bi ugrozila razvojna politika zemlje u narednom periodu. U tom kontekstu se u nastavku prezentira određena argumentacija, naravno u sferi grubih ocjena i samo za određene kategorije imovine, koja može utjecati na realniju sliku o distribuciji rješenja unutar predviđena tri oblika vraćanja imovine, prava i obeštećenja vlasnika.

Kada je riječ o zemljištu (obradivo, neobradivo i šumsko), objektivno je očekivati da se veliki dio alimentira naturalnom restitucijom. Posmatrano po stavkama, kao što je već naprijed navedeno, u državnom (društvenom) vlasništvu na nivou Bosne i Hercegovine se nalazi svega 181.513 ha, odnosno ukupno 1.658.993 ha obradivog zemljišta (popis iz 1991. godine)²⁷², dok potraživanja po osnovu restitucije su oko 600.000 hektara. Budući da se u ovom trenutku ne raspolaže informacijama o vlasničkoj strukturi zemljišta na nivou općina, što bi bilo itekako interesantno i potrebno, nemoguće je komparirati veličinu zahtjeva potražilaca za obradivom zemljom sa raspoloživim fondom za restituciju. Međutim, na nivou Bosne i Hercegovine i na nivou mnogih općina, ta razlika je evidentna, što značajno usložnjava problem restitucije. Naime, iz ove perspektive je evidentno da će u ovom segmentu biti nužno intervenisati sa novcem u cilju ostvarenja pravedenog obeštećenja. Dakle, može biti ostvarena djelimična naturalna restitucija.

²⁷² U obradivo zemljište prema Metodološkim objašnjenjima iz Statističkog godišnjaka Republike Bosne i Hercegovine iz 1992. godine spadaju: njive i oranice, bašte i vrtovi, voćnjaci, vinogradi i livade.

Kada je riječ o neobradivom zemljištu situacija je znatno povoljnija, budući da država raspolaže sa 575.085 hektara, a pripjeli zahtjevi iznose 256.888,6 hektara. Dakle, ovdje je moguće izvršiti potpunu naturalnu restituciju.

Identična je situacija i sa šumskim zemljištem jer se na nivou Bosne i Hercegovine u 1991. godini u državnom sektoru nalazilo 1.806.628 hektara, dok podnesene prijave iznose 763.580,7 hektara. Naravno da su na nivou određenih općina moguće razlike, a što će se rješavati u svakom konkretnom slučaju. Dakle, i u segmentu šuma treba očekivati i projektovati naturalnu restituciju.

Problematika vraćanja objekata, a naročito poslovnih prostora i stanova nesumnjivo će imati značajne reperkusije za državu u cjelini, a posebno za velike gradove u kojima je koncentrirana većina objekata koji su predmet restitucije. Nedostatak strukture vlasništva poslovnih prostora i objekata po općinama onemogućava procjenu odnosa naturalne i finansijske nadoknade, ali je vjerovatno da se i u ovom segmentu neće moći izvršiti potpuna naturalna restitucija.

Kada je riječ o stambenom fondu, prema popisu iz 1991. godine u društvenom – državnom sektoru na nivou Bosne i Hercegovine bile su 250.033 jedinice ukupne površine 14.223.000 m², dok su u individualnom sektoru bile 1.065.723 stambene jedinice, ukupne površine 58.779.000 m². Budući da dosadašnji zahtjevi za povratom stanova iznose 1.375.784 m², što u prosjeku od 60 m² po jednom stanu daje ukupan broj od 230.000 stambenih jedinica, objektivno se postavlja problem naturalne restitucije. Naime, do sada izvršena privatizacija društvenih stanova ne ostavlja mnogo manevarskog prostora za intervenciju vlastitim stambenim fondom u cilju pravedne kompenzacije (zamjene) prema sadašnjim vlasnicima. Ovakva situacija podrazumijeva novčano obeštećenje vlasnika stanova, što će se negativno odraziti na budžete. Ovdje se, ilustracije radi, ističe situacija u gra-

du Sarajevu, koji prema nekim procjenama predstavlja i ključni problem u restituciji stanova. Međutim kao rješenje se ističe mogućnost zamjene, odnosno ponude neotkupljenih društvenih stanova kojih prema nekim procjenama u Sarajevu ima 8.000. Riječ je o stanovima koji nisu privatizirani po raznim osnovama i koji se nalaze u stambenom fondu općina.

Na kraju, povrat građevinskog zemljišta, a naročito izgrađenog (objekti i infrastruktura) od 88.887 hektara i neizgrađenog od 51.156,8 hektara, predstavljat će najteži dio provođenja restitucije. Naime, prostorno planiranje (urbano i ruralno) predstavlja instrument državne intervencije, kojim najčešće lokalna samouprava osigurava prostore za koridore, tehničku i komunalnu infrastrukturu i vrši namjenu ostalog prostora. Građevinsko zemljište, kao vrlo ograničen resurs, proglašava se dobrom od općeg, odnosno zajedničkog interesa, bez obzira o kom obliku svojine se radi, te na njemu nema apsolutno neograničene svojine. Ovdje se misli na rentu koja je uvijek prisutna, bez obzira da li se konkretno priznaje i provodi u praksi. Povrat građevinskog zemljišta, u najvećem dijelu, zahtijevat će kombinaciju zamjenske i finansijske (novčane i nenovčane) restitucije.²⁷³

Restitucija u Bosni i Hercegovini je najveći projekt vlasničkog restrukturiranja ikada zabilježen. Po svom ukupnom obimu potrebne realokacije od oko 86,2 milijardi KM²⁷⁴, ona čini 5,94 godišnja brutoproizvoda zemlje i u odnosu na 23,1 milijardi KM privatizacije državnog kapitala čini 3,73 puta veću vrijednost. U odnosu na sve druge zemlje u tranziciji, Bosna i Hercegovina ima relativno najkompleksniji projekt restitucije, jer je u drugim zemljama vrijednost restitucije po pravilu bila ispod nivoa jednogodišnjeg GDP. Da li će restitucija imati naglašeniji razvojni

²⁷³ V. Grupa autora, *Studija izvodljivosti restitucije u Bosni i Hercegovini*, radna verzija, Ekonomski institut Sarajevo, 2006., str. 66-72.

²⁷⁴ V. *Procjena vrijednosti restitucije po vrijednosti imovine*, Prilog br. 11, str. 223.

ili potrošni karakter zavisit će ne samo od načina provedbe restitucije nego još i više od pratećih razvojnih politika, posebno zemljišnih politika. Njima treba stimulirati okrupnjavanja zemljišta, posebno poljoprivrednog, koje će i dalje biti rasparčavano, jer parcele pod restitucijom često imaju vlasnički udio 1/30.

Materijalni troškovi su procijenjeni na oko 70,5 miliona KM. Sa dodatnim vanjskim uslugama i troškovima edukacije i administracije za potrebe finansijske restitucije, ukupni troškovi restitucije bi iznosili najmanje 91,5 miliona KM. Troškovi nisu visoki u odnosu na obim posla; čine oko 0,1% ukupne vrijednosti restitucije. Iskazano u godišnjem trošku to bi bilo oko 20 miliona KM godišnje, a što je približno 1,5% postojećih troškova administracije u Bosni i Hercegovini.

Restitucija predstavlja i međunarodnu obavezu, iako je njeno rješenje stvar unutrašnjeg političkog konsenzusa i bogatstva jedne zemlje. Za siromašnu državu, restitucija u naturi, "naturalna restitucija", ima prednost nad ostalim načinima obeštećenja. Dato privredno stanje i međunarodna ograničenja ne daju velike mogućnosti za novčanu restituciju. Ovo potvrđuju i pozitivna iskustva manje siromašnih zemalja u tranziciji koje su izvršile denacionalizaciju: Češka, Rumunija, Estonija, Mađarska, Slovenija, Bugarska i druge. Tako, naprimjer, u Češkoj je oko 80% imovine vraćeno u naturi od 1,5 miliona zahtjeva za restituciju. Isto tako, u ovoj zemlji je izvršen ogroman priliv stranih direktnih investicija i ekonomija je sve stabilnija. Ova iskustva i naši uvjeti, ekonomsko i političko stanje, upućuju na opredjeljenje za primjenu istog modela restitucije. Naturalna restitucija je fiskalno neutralna.

Prema rezultatima spomenute Studije, procijenjeno je da restitucija treba proći kroz sedam različitih faza, u vremenskom periodu od septembra 2006. do juna 2028. godine.²⁷⁵

²⁷⁵ V. Grafički prikaz faza aktivnosti procesa restitucije u Bosni i Hercegovini, Prilog br. 11, str. 223.

Komisija za restituciju pri Vijeću ministara Bosne i Hercegovine je 27. decembra 2006. godine, javnosti ponudila *Nacrt Zakona o denacionalizaciji*. Rezultati spomenute studije su prepoznatljivi u ovom nacrtu. Još jednom je potvrđeno da pravo na vraćanje oduzete imovine, prava i obeštećenje ima vjerska organizacija ili zajednica od koje oduzeta imovina ako na dan podnošenja zahtjeva za vraćanje oduzete imovine, prava ili obeštećenja, obavlja djelatnost na teritoriji Bosne i Hercegovine.²⁷⁶ Međutim sporni su čl. 17, 19 i 34²⁷⁷, tako da krovni Zakon o restituciji Bosne i Hercegovine još čeka na usvajanje.

Zbog specifičnosti vakufskog prava, koje smo naveli u ovom radu, kao i zbog nepostojanja zakonskih propisa u Bosni i Hercegovini, prije svega je nužno donijeti Zakon o restituciji Bosne i Hercegovine, a zatim u postojeći Zakon o udruženjima i fondacijama Bosne i Hercegovine ugraditi posebne odredbe o vakufima.

²⁷⁶ Čl. 9. *Nacrta Zakona o restituciji*, od 27. decembra 2006. godine.

²⁷⁷ Čl. 17. (Naknada za oduzetu imovinu)

U slučaju kada je vraćanje nekretnine nemoguće, ovlašteniku prava na denacionalizaciju prvenstveno će se dati odgovarajuća nekretnina, a ako nema odgovarajuće nekretnine ovlaštenik ima pravo na novčanu naknadu.

U slučaju iz stava (1) ovog člana ovlašteniku denacionalizacije isplatit će se novčana naknada u maksimalnom iznosu od 150.000, 00 KM.

Čl. 19. (Način isplate novčane naknade)

Obaveza novčane naknade, po osnovu denacionalizacije, izmiruje se putem obveznica. Obveznice će biti emitovane u roku od 120 dana od dana pravosnažnosti rješenja o denacionalizaciji.

Rok dospijea obveznice je u okviru 20 godina od dana primjene ovog zakona, s tim što će se raspored po godinama dospijea obveznica utvrditi odlukom Vijeća ministara Bosne i Hercegovine, kao i ostali uvjeti oko izdavanja i dospijea obveznica.

Čl. 34. (Načelo otkupa oduzetog stana)

.... (3) Obveznik denacionalizacije dužan je osigurati drugi odgovarajući stan ranijem vlasniku – ovlašteniku oduzetog stana iz stava (1), odnosno nosiocu stanarskog prava, prije vraćanja u posjed stana ranijem vlasniku – ovlašteniku oduzetog stana iz stava (2) ovog člana.

ZAKLJUČNE MISLI

- 1) Vakufi i fondacije su institucije sa dugom i bogatom historijom. Stari Rimljani, Grci, Egipćani, Feničani i drugi drevni narodi bili su dobrotvori, o čemu postoje pisani i materijalni tragovi. Zakon, osnivači, korisnici i obični smrtnici su ih, shodno kulturnom, vjerskom i društvenom poimanju njihove uloge i značaja, nazivali različitim imenima, ali im je namjena bila slična ili identična.
Srodni termini po upotrebi i značenju, u odnosu na vakufe i fondacije su: fond, filantropija, komitet, udruženje, ustanova, zadužbina, nevladin sektor, treći sektor, neprofitne organizacije i civilno društvo. Svi oni su institucionalizirani oblik davanja u državama u kojima su registrirani.
- 2) Kulturnu, humanu i sakralnu dimenziju jednog društva možemo jasno sagledati kroz praćenje historijskog nastajanja i razvoja određenog vakufa ili fondacije. Uporednom analizom nastanka i razvoja zadužbina općenito, dolazimo do spoznaje o postojanju dva primarna modela: opći i porodični; koji su osnivani na dva načina: izjavom volje pred svjedocima ili putem oporuke. Pravosnažnim postaju tek nakon donošenja sudske presude i upisa u registar.
- 3) U pravnim aktima Bosne i Hercegovine se ne spominje naziv vakuf, ali se na njega odnose propisi o udruženjima. Pravni

položaj udruženja i fondacija u Bosni i Hercegovini treba posmatrati u svjetlu ustavne odredbe *Ustava Bosne i Hercegovine*, prema kojoj i Bosna i Hercegovina i oba njena entiteta imaju ustavnu obavezu da osiguraju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava i osnovnih sloboda. Polazeći od navedenog ustavnog osnova, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine je 2001. godine donijela *Zakon o udruženjima i fondacijama*, što ima veliki značaj za nevladin sektor, bez obzira na određena slaba ili nepotpuna rješenja u tom aktu. Kao nespornu vrijednost treba istaći, prije svega, to da njegovo donošenje na nivou Bosne i Hercegovine znači zakonom sankcionisani isti položaj svih lica u ovoj državi, da pod jednakim uvjetima mogu ostvarivati i štitiiti svoje ljudsko i međunarodno priznato pravo da se udružuju s drugima. Riječ je o općem zakonu koji se u pravilu primjenjuje na sva udruženja. Zakon se ne primjenjuje na političke organizacije, vjerske zajednice i sindikalne organizacije. Za ove oblasti su doneseni posebni zakoni. Za vjerske zajednice je donesen *Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u Bosni i Hercegovini*, a u čl. 6. spomenutog Zakona se kaže da "sve crkve i vjerske zajednice svojim aktima uređuju koji njihovi unutrašnji organi imaju svojstvo pravne osobe, koja će se onda takvim smatrati na teritoriji Bosne i Hercegovine".

Posljednji zakon o vakufima u Bosni i Hercegovini donesen je davne 1909. godine i primjenjivao se do 1930. godine. Nakon ukidanja šerijatskih sudova uvakufljenje je prešlo u nadležnost Islamske zajednice. *Ustavom Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini*, od 13.7.1959. godine, propisano je da odluku o osnivanju vakufa u smislu čl. 25., stav 9. donosi Starješinstvo ove zajednice na prijedlog nadležnog džematškog odbora i izdaje vakufnamu na bosanskom jeziku.

Ustavom Islamske vjerske zajednice u Bosni i Hercegovini, od dana 26.11.1997. godine, određeno je da u smislu člana 52., stav 1., alineja 9. Rijaset Islamske zajednice odobrava osnivanje vakufa za vjerske potrebe. Također članom 32. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je određeno da vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija. Fondacije nastaju na sličan način kao i vakufi. Izjavom volje pred svjedocima ili u formi oporuke. Fondacije su u boljem pravnom statusu od vakufa u Bosni i Hercegovini zbog postojanja zasebnog zakona kojim su na teritoriji Bosne i Hercegovine i njena dva entiteta uređena pitanja fondacije.

- 4) Vakufi i fondacije su pravna lica sa poznatim titularom prava i obaveze, nastala na bazi realnih ugovora, a nakon usaglašavanja bitnih elemenata ugovora. Pravne posljedice vakufa i fondacija nastaju neposredno nakon sudske verifikacije izjave o osnivanju. U principu su neopozivi, izuzmu li se neke posebne odredbe. Bitni elementi su skoro identični, a riječ je o dobrotvoru, imovini, korisnicima i formi vakufa ili fondacije.
- 5) Administrativno uređenje vakufa se razlikuje od uređenja fondacija u tome što se kod vakufa, uglavnom, koristi individualni pristup (mutevelija) upravljanja, dok se kod fondacija koristi kolektivni (upravni odbor) pristup upravljanja i odlučivanja. Savremeno vakufsko pravo daje prednost kolektivnom uređenju, tako da i u tom segmentu vakuf ima slična rješenja kao i fondacije.
- 6) Vakuf je, u osnovi, vremenski neograničen institut. Islamski pravници smatraju da će vakuf prestati postojati samo u slučaju da propadne, ili se zagubi, a nakon donesene odluke nadležnog suda, na osnovu traženja onih koji se o njemu brinu. Stapanje i pripajanje vakufa je, prema mišljenju šerijatskih pravnikā, dopušteno samo u onim slučajevima kada je to jedini način da se produži njegova trajnost. Za razliku od va-

kufa, pozitivno pravo predviđa dvije vrste osnova prestanka fondacija: opoziv i likvidaciju.

- 7) Komparirajući vakufsko pravo sa građanskim pravom ili sa zakonima o udruženjima i fondacijama dolazimo do rezultata o postojanju velike sličnosti među ponuđenim pravnim rješenjima, ali i do određenih razlika koje je neophodno uvažiti zbog pravne prirode jednih i drugih. Najznačajnije sličnosti među njima mogli bismo sažeti u sljedećem: pozivanje na postojeću zakonsku regulativu, pravni subjektivitet i materijalna odgovornost, transparentnost, javna uslužnost i neprofitabilnost, osnova za stjecanje prava na dobijanje pomoći i opća politika za ostvarenje društvenog prosperiteta, princip javne inicijative i učešća za sve, administrativna i finansijska neovisnost. S druge strane, najznačajnije razlike među njima ogleđaju se u sljedećem: namjera osnivanja, traženje saglasnosti, način administrativnog upravljanja, vremenska ograničenost postojanja, akumuliranje budžetskih sredstava, obim kontrole (nadzora), politika podjele i poreske olakšice.
- 8) Vakufsko pravo je do kraja 13. stoljeća po Hidžri postojalo u tradicionalnom obliku, na način da su propisi ove grane šerijatskog prava preuzimani iz pravničkih djela i zbirki pravnih mišljenja. Prva kodifikacija vakufskog prava izvršena je u Osmanskom carstvu početkom 20. stoljeća, zatim je izvršena kodifikacija vakufskog prava u Egiptu. Od posebne važnosti za muslimanske države je bio egipatski *Zakon o vakufu* iz 1946. godine, koji će postati osnova za donošenje sličnih zakona u većini islamskih država.
- 9) Odnos države prema vakufima u Bosni i Hercegovini, od vremena Austro-Ugarske do danas, bio je za vakuf nepravedan, neprijateljski i rušilački.
Za vrijeme Austro-Ugarske izvršeno je knjiženje vakufske imovine u korist fizičkih lica. Odgovor Bošnjaka na takvu

praksu javio se u obliku autonomnog pokreta za samostalnost vakufa. Rezultat svega toga je bilo proglašenje *Štatuta za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*, 15. 4. 1909. Time je bilo ustanovljeno načelo autonomije i izbornosti organa koji upravljaju vakufima i potvrđena nadležnost šerijatskih sudova u sporovima čiji su predmet vakufska dobra gdje vakufsko svojstvo stvari nije sporno.

Za vrijeme Kraljevine Jugoslavije prisutan je i tridesetogodišnji spor o nadležnosti u pogledu vakufskih dobara, pri čemu je tadašnja uprava stalno nastojala da vakufe stavi pod svoju kontrolu, a Islamska zajednica isticala pravo da njima autonomno upravlja. Šestojanuarskom diktaturom iz 1930. godine, ukinut je Autonomni štatut, da bi 1936. godine bio donesen *Zakon o Islamskoj vjerskoj zajednici*, sa naglašenim uvođenjem laičkih elemenata u pojedina vjerska i vakufska tijela.

Za vrijeme Socijalističke republike Bosne i Hercegovine položaj vakufa je bio najteži. Agrarnim reformama i drugim zakonskim odredbama, država je otela od vakufa skoro sve, osim džamija i munara, u skladu sa svojim ateističkim i boljševičkim svjetonazorom, ostavljajući nam tako nepravdu čije ćemo posljedice još dugo osjećati.

Za vrijeme posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, srpsko-hrvatski agresor je uništio ili oštetio 921 džamiju (80,51% od ukupnog broja džamija). U ovom periodu Islamska zajednica je prva inicirala donošenje *Zakona o restituciji*, koji do danas nije donesen, ali je važno napomenuti da su u tom periodu doneseni drugi zakonski akti važni za očuvanje vakufa, crkvenih zadužbina i fondacija.

Za vrijeme postdejtonske Bosne i Hercegovine ključno je donošenje i primjena *Zakona o restituciji*. Pomaka ima, ali ne i spomenutog zakona. Usaglašena je godina od koje će se ra-

čunati povrat oduzete imovine, kategorija imovine i vlasnika koji potražuju povrat imovine. Ekonomske studije pokazuju da za ovaj proces državi treba preko 86 milijardi KM i oko 30 godina vremena.

Pozitivni zakonski propisi u Bosni i Hercegovini nisu dovoljni za funkcioniranje vakufa, zbog svoje nejasnosti i nedorečenosti. Tu će biti neophodno ugraditi one elemente koji će snažnije afirmirati pozitivne vrijednosti vakufa u društvu. Stanje vakufa u Bosni i Hercegovini danas možemo sagledati kroz *Strukturu vakufa u Bosni i Hercegovini*.²⁷⁸ Postojeći propisi su, uglavnom, dovoljni za egzistiranje fondacija sa naglašenim sekularnim usmjerenjem.

²⁷⁸ V. *Struktura vakufa u Bosni i Hercegovini*, Vakufska direkcija Sarajevo, br. 858/07, Prilog br. 12, str. 224.